

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЛІНГВІСТИКИ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА АНГЛІЙСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ І ПЕРЕКЛАДУ**

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач випускової кафедри
_____ С.І. Сидоренко
« _____ » _____ 2020 р.

ДИПЛОМНА РОБОТА

ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ МАГІСТР

**ЗА СПЕЦІАЛІЗАЦІЄЮ «ГЕРМАНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ
(ПЕРЕКЛАД ВКЛЮЧНО), ПЕРША – АНГЛІЙСЬКА»**

**Тема: *ВІДТВОРЕННЯ ЕМПАТИВІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ ТВОРУ
КЛАЙВА ЛЬЮЇСА «ХРОНІКИ НАРНІЇ»***

Виконавець: студентка групи ФЛ-201«Мз» ЛЕВАНЮК АННА СЕРГІЇВНА

Керівник: канд. філол. наук, доцент КРИЛОВА ТЕТЯНА ВАСИЛІВНА

Нормоконтролер: _____ (Кондратенко Юлія Вікторівна)

Київ 2020

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет лінгвістики та соціальних комунікацій

Кафедра англійської філології і перекладу

Спеціальність 035 Філологія

Спеціалізація Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ С.І Сидоренко

« _____ » _____ 2020 р.

**ЗАВДАННЯ
на виконання дипломної роботи**

_____ (прізвище, ім'я, по батькові випускника в родовому відмінку)

1. Тема дипломної роботи _____

_____ затверджена наказом ректора від « _____ » _____ 202__ р. № _____

2. Термін виконання роботи: з _____ по _____

3. Вихідні дані роботи: _____

4. Зміст роботи: _____

5. Перелік обов'язкового ілюстративного матеріалу:

6. Календарний план-графік

№ з/п	Завдання	Термін виконання	Підпис керівника
1	Підготувати та узгодити розширений план-конспект дипломної роботи.	до 10.10	
2	Підготувати чорновий варіант роботи	до 10.11	
3	Урахувати рекомендації наукового керівника, опрацювати та внести результати додаткових досліджень, що проводилися під час переддипломної практики, підготувати чистовий варіант роботи.	до 20.11	
4	Оформити чистовий варіант роботи та подати його науковому керівникові для підготовки відгуку та організації рецензування.	до 30.01	
5	Подати роботу до комісії з попереднього захисту дипломних робіт.	до 07.12	
6	Подати остаточний варіант роботи в оправі, а також повний пакет супровідних документів на випускову кафедру.	за тиждень до початку роботи ЕК	

7. Консультація з окремого(мих) розділу(ів):

Назва розділу	Консультант (посада, ПІБ)	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв

8. Дата видачі завдання: « _____ » _____ 2020 р.

Керівник дипломної роботи

_____

(підпис керівника)

_____

(П.І.Б.)

Завдання прийняв до виконання

_____

(підпис випускника)

_____

(П.І.Б.)

РЕФЕРАТ

Дипломна робота «ВІДТВОРЕННЯ ЕМПАТИВІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ ТВОРУ КЛАЙВА ЛЬЮЇСА «ХРОНІКИ НАРНІЇ»»: 114 с., 2 схеми, 1 діаграма, 2 табл., 157 літературних джерел.

Об'єкт дослідження: емпатичні висловлювання у художньому тексті.

Мета роботи: дослідити висловлювання, що виражають емпатію в англomовній дитячій прозі жанру фентезі.

Методи дослідження: функціональний метод (зорієнтований на функціональний аспект мови), комплексний метод вивчення мовних явищ, метод узагальнення, описовий метод, дефініційний метод, дескриптивний метод, метод порівняння, компонентний метод, дистрибутивний аналіз, метод порівняльно-зіставного лінгвостилістичного аналізу мовних (лексико-семантичних і синтаксичних структур) текстів оригіналів та їх перекладів, метод кількісних підрахунків для інтерпретації змістової та семантичної відповідності описуваних прикладів.

Результати магістерської роботи рекомендується використовувати у курсах когнітивної лінгвістики, теорії мовної комунікації, лінгвопрагматики, соціолінгвістики, загального мовознавства, а також під час проведення наукових та практичних досліджень у сфері лінгвістики.

ДИТЯЧА ПРОЗА ФЕНТЕЗІ; ЕМПАТІЯ; ЕМПАТИЧНІ ВИСЛОВЛЮВАННЯ;
ІЛОКУТИВНІ ТИПИ ЕМПАТИЧНИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ; МОВЛЕННЄВИЙ АКТ;
ЛІНГВІСТИЧНІ ЗАСОБИ; ПЕРЕКЛАД ЕМПАТИЧНИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ;
ПЕРЕКЛАДАЦЬКА ТРАНСФОРМАЦІЯ

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади дослідження емпатії.....	9
1.1. Історичний розвиток та дослідження емпатії.....	9
1.2. Лінгвокогнітивні аспекти емпатії.....	11
1.2.1. Концептуалізація та концептуальна структура	11
1.2.2. Метафора як засіб концептуалізації емоцій та емпатії.....	14
1.2.3. Емпатія як царина концептуалізації	21
1.3. Дослідження емпатії в лінгвістиці.....	32
1.3.1. Види емпатії в лінгвістиці	36
1.3.2. Ілокутивні типи емпатичних висловлювань.....	38
1.3.3. Лінгвістичні засоби вираження емпатії.....	40
1.3.4. Комунікативно-прагматична типологія емпатії.....	44
1.3.5. Емотивність, експресивність та оцінка в експресивах емпатії.....	45
РОЗДІЛ 2. Методологічні засади дослідження явища емпатії в англомовних та україномовних художніх творах.....	49
2.1. Методика дослідження емпатії у художньому тексті.....	49
2.2. Принципи добору матеріалу.....	53
РОЗДІЛ 3. Реалізація емпатії у дискурсі.....	55
3.1. Поняття дискурсу та дискурсивного контексту емпатії.....	55
3.2. Емпатія як засіб ввічливості в діалогічному дискурсі.....	56
3.3. Емпатія та ввічливість в контексті стратегії збереження лиця адресата.....	57
3.4. Емпатійний мовленнєвий акт.....	60
3.4.1. Трансформація мовленнєвоактової теорії.....	60
3.4.2. Дискурсивна емпатема.....	62

РОЗДІЛ 4. Відтворення емпатичних висловлювань в українському перекладі дитячої прози фентезі Клайва Льюїса «Хроніки Нарнії».....	66
4.1. Основні риси жанру дитячого фентезі.....	66
4.2. Проблематика перекладу літератури жанру фентезі.....	69
4.3. Відтворення емпатичних висловлювань на матеріалі серії творів Клайва Льюїса «Хроніки Нарнії».....	73
Висновки.....	91
Список використаних джерел.....	94
Додаток А.....	109
Додаток Б.....	110
Додаток В.....	111
Додаток Г.....	112
Додаток Д.....	113

ВСТУП

На сучасному етапі розвитку лінгвістики спостерігається значне зростання інтересу до аналізу процесу комунікації та до шляхів досягнення успішної інтерперсональної інтеракції шляхом розвитку емпатійного мовлення учасників спілкування. Ефективна комунікація є головною умовою в багатьох сферах діяльності людини, тому механізми забезпечення успішної мовленнєвої взаємодії є предметом вивчення багатьох робіт як вітчизняних, так і зарубіжних вчених [1,2].

Емпатія виявляє ставлення людини до дійсності. Як і емоція, вона не несе інформації про зовнішні об'єкти, їх зв'язки та відношення і про об'єктивні ситуації, у яких здійснюється діяльність об'єкта емпатії, а виражає відношення між мотивами і їх реалізацією. Вона має цілеспрямований характер, є інтенціональним актом, який демонструє прагматичні наміри мовців стати на місце іншої людини, бажання досягнути її особисті переживання, проявити намір вплинути на емоції та вчинки людей [3].

Емпатія – це ключова соціальна компетентність, необхідна для функціонування в людському суспільстві. Навички розуміння намірів та емоцій інших людей через їх мову, спостереження за їхніми рухами, позами, поглядом тощо, закладені у системі дзеркальних нейронів мозку людини, є необхідними для успішної соціальної взаємодії [4].

Концепти, які виявляються конкретно комунікативною поведінкою, зумовлюють певні іллокуції мовленнєвих актів [5]. Виділення іллокутивних типів вербальної емпатії в англomовній дитячій прозі жанру фентезі дозволить виділити мовленнєві акти, які в діалогічному мовленні вербалізують емпатійно марковані концепти. Такі концепти існують як сукупність «репрезентацій концепту в мовній свідомості та форм його представлення в комунікативній поведінці чи дискурсі, де акцентується усвідомлена цілеспрямована знакова діяльність, пов'язана з вираженням досліджуваного концепту в практиці соціальної взаємодії» [6].

На думку науковців, для усвідомлення комунікації необхідно враховувати комплекс її складників, до яких уналежнюються чинники

формальної екстерналіки (поверхневі формотворчі елементи дискурсу – учасники, актуальний контекст та ін.) й інтернальні домінанти, що становлять глибинне підгрунття комунікативної взаємодії, корелюючи з площинами культурних та психолінгвістичних когніцій індивіда, орієнтованих на підсвідоме тяжіння до гармонійності буття, що пов'язане, зі свого боку, з емпатичними субстратами комунікації [7].

Наведені твердження засвідчують, що аналіз комунікативної взаємодії як іманентного складника людської екзистенції в багатовимірному просторі набуває все більшої ваги. Цей факт передбачає встановлення глибинної природи гармонійної комунікації, детермінованої прагматичним аспектом емпатії.

Дослідження емпатії, проведені нейрологами, психологами, соціальними психологами та лінгвістами, спрямовані на осмислення механізмів взаємодії людини та світу.

Актуальність роботи визначається спрямованістю сучасних лінгвістичних студій на дослідження суб'єктивних смислів емпатії в ситуації дискурсивної взаємодії та зумовлена потребою в комплексному дослідженні концептуалізації емпатії як передумови формування емоційного інтелекту.

Мета виконання дипломної роботи: дослідити висловлювання, що виражають емпатію в англійській дитячій прозі жанру фентезі.

Мета дослідження передбачає виконання таких **завдань**:

- встановити трактування поняття емпатії в лінгвістиці;
- розробити типологію емпатії та встановити особливості її вербалізації в англійській дитячій прозі фентезі;
- виявити специфіку емотивності, експресивності, оцінки інтенсивності як детермінант вербалізації емпатії;
- описати засоби вираження емпатії;
- визначити методи дослідження явища емпатії у художньому тексті;
- встановити поняття дискурсу та дискурсивного контексту емпатії;
- встановити природу динаміки емпатійного мовленнєвого акту;

- проаналізувати сутність дискурсивної «емпатеми» з виокремленням проєктивних, інтроєктивних емпатем;
- визначити ілокутивні типи емпатичних висловлювань в діалогічному мовленні англомовної дитячої прози жанру фентезі;
- проаналізувати засоби відтворення емпатичних висловлювань на матеріалі твору Клайва Льюїса «Хроніки Нарнії»;
- проаналізувати типи трансформацій при перекладі емпатичних висловлювань у дитячій прозі фентезі К.С. Льюїса «Хроніки Нарнії».

Матеріалом дослідження є тексти дитячої прози фентезі К.С. Льюїса «Хроніки Нарнії».

Об’єктом дослідження є емпатичні висловлювання у художньому тексті.

Предметом дослідження є відтворення емпатичних висловлювань в українському перекладі художнього тексту.

Методи дослідження зумовлені метою та поставленими завданнями. Були використані такі методи як: функціональний метод (зорієнтований на функціональний аспект мови), комплексний метод вивчення мовних явищ, метод узагальнення, описовий метод, дефініційний метод, дескриптивний метод, метод порівняння, компонентний метод, дистрибутивний аналіз, метод порівняльно-зіставного лінгвостилістичного аналізу мовних (лексико-семантичних і синтаксичних структур) текстів оригіналів та їх перекладів, метод кількісних підрахунків для інтерпретації змістової та семантичної відповідності описуваних прикладів.

Теоретичне значення роботи визначене тим, що її результати та висновки сприятимуть кращому розумінню емпатії як складної форми психічного відображення, її актуалізації та інтерпретації в тексті.

Практичне значення проведеного дослідження полягає в можливості використання його основних результатів і висновків у курсах когнітивної лінгвістики, теорії мовної комунікації, лінгвопрагматики, соціолінгвістики, загального мовознавства та спецкурсів з лінгвістичної аксіології й теорії концептуальної метафори.

Апробація отриманих результатів: результати досліджень, що включені до дипломної роботи були оприлюднені на ХІХ Міжнародній науково-практичній конференції молодих учених і студентів «ПОЛІТ. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ НАУКИ».

Публікації: результати дослідження опубліковані у збірнику тез доповідей ХІХ Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених і студентів «ПОЛІТ. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ НАУКИ»:

1. Леванюк А.С. Ілокутивні типи вербальних проявів емпатії в англомовній дитячій прозі жанру фентезі. Політ. Сучасні проблеми науки. Гуманітарні науки: тези доповідей ХІХ Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених і студентів (Київ, 1–5 квітня 2019 р.). Київ: НАУ, 2019. С. 50-52.

Структура роботи. Відповідно до мети та завдань дослідження визначено структуру роботи, яка складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

У **вступі** обґрунтовується актуальність нашого дослідження, визначено об'єкт та предмет дослідження, методи дослідження, розкрито теоретичне та практичне значення наукової роботи.

Перший розділ присвячено огляду літератури з аналізованої проблеми, викладу теоретичних засад стосовно дослідження емпатії в лінгвістиці. Розглянуто лінгвокогнітивні аспекти емпатії, зокрема засади концептуалізації емпатії, встановлено типологію емпатії.

У **другому розділі** представлено методи дослідження явища емпатії у художньому тексті та обґрунтовано принципи добору матеріалу.

У **третьому розділі** розглянуто поняття дискурсу та дискурсивного контексту емпатії. Досліджено взаємовідношення емпатії та ввічливості в контексті стратегії збереження обличчя адресата, розглянуто характеристику емпатійного мовленнєвого акту та проаналізовано сутність дискурсивної «емпатемі».

У **четвертому розділі** описано основні риси жанру дитячого фентезі, окреслено проблематику його перекладу, а також досліджено ілокутивні типи емпатійних висловлювань у художньому творі, виявлені семи, які вказують на наявність емпатії в тексті, та проаналізовано їх український переклад.

У **висновках** відображені узагальнені результати дослідження.

Список використаних джерел містить 122 джерел наукових праць, 7 джерел ілюстративного матеріалу, 9 джерел довідкової літератури і 19 інтернет-джерел.

У **додатках** представлені схеми, діаграма і таблиці, які надають можливість краще зрозуміти емпатичний простір у художньому тексті.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЛІНГВІСТИЧНОГО ПОНЯТТЯ "ЕМПАТІЯ"

1.1. Історичний розвиток та дослідження емпатії

Вчені вважають «емпатію» формою співчуття, яку люди висловлюють по відношенню один до одного. На думку Вікторії Вікторівни Полянської поняття «емпатії» первинно вживалося в естетиці для вираження та досягнення суб'єктивного досвіду в мистецтві. Вебстерівський словник визначає емпатію як інтелектуальну ідентифікацію з досвідом відчуження, мислення та установками іншого (Полянська). Отже, емпатія - це розуміння почуттів та психологічних станів людини шляхом співпереживання.

Існує три основні теорії, які були використані для пояснення виникнення та розвитку «емпатії»:

1. Теорія психоаналізу (Psychoanalytic theory), головна суть якої полягає в тому, що «емпатія» - процес, який відбувається на підсвідомому рівні людини.

2. Когнітивна теорія (Cognitive theory) акцентує свою увагу на на соціально-інтелектуальних здібностях людей, які створюють основу для виникнення соціальної поведінки. Таким чином подана теорія формулює концепцію «емпатії», яка ґрунтується на необхідності відповідного інтелектуального зростання особистості на шляху до розуміння почуттів оточуючих.

3. Теорія пізнання (learning theory) була спрямована на виховання, як засіб формування емпатичних навичок у майбутньому.

Ще за часів античності виник дослідницький інтерес до емпатії. В роздумах таких античних мислителів як Аристотеля, Сократа та Платона ми можемо спостерігати перші спроби пояснення емпатії. Як зазначає Н.В. Таценко, у творчості античних мислителів сам феномен не називався, проте ми бачимо його присутність завдяки таким механізмам емпатії, як страждання, катарсис, мімезис, очищення, наслідування. [8].

В епоху Ренесансу особливий інтерес у мислителів викликала душа людини та безпосередньо її внутрішній світ, у зв'язку з цим зазначена епоха становила особливу цінність для подальшого розвитку емпатії.

Наприкінці XVII – на початку XVIII століття в працях А.Шафтсбері та Ф.Гатченсона «емпатія» мала психологічний характер. Однак особливого розвитку емпатія зазнала наприкінці XIX – на початку XX ст., адже саме в цей час на просторах психологічного та естетичного вчення поширилася теорія «співчуття». Термін «співчуття» був перекладений Е.Тітченером – англо-американським психологом-експериментатором як *empathy* на позначення розуміння почуттів іншої людини на інтуїтивному рівні. Зважаючи на виокремлення теорії «співчуття» відбулося когнітивне оброблення концепту «емпатія». На думку Н.В.Таценка, емпатичних компонентів змісту становить паралельна вербалізація. Основою всього процесу можна вважати механізм укорінення: концепт виник як результат функціональної організації компонентів когнітивної системи й мовленнєвої спроможності індивіда, що відповідали вимогам комунікації.

Натомість, В. Дільтей обґрунтовує описову психологію як основу всіх гуманітарних наук на відміну від пояснювальної психології, що спирається на норми і принципи, характерні для наук природних: «Природу ми пояснюємо, душевне життя ми осягаємо» (Дільтей, 1996, с. 16). В.Дільтей відкидав у своїх працях раціоналізм філософії Нового часу. Опіраючись на його праці, ми можемо зробити висновок, що напрям «філософія життя» - це один з найважливіших етапів розвитку «емпатії», з огляду на те, що ідеї філософського напрямку висвітлювали життя як нескінченну реальність, яка сприймається людиною через переживання, саме ж життя можна опанувати чуттєво та інтуїтивно, опираючись на власні почуття та почуття оточуючих людей. Саме категорія життя стала основою створення «наук про дух».

Варто зазначити, що термінологічним підґрунтям терміну «емпатія» було поняття «симпатія». «Між порівнюваними структурами виникла функціональна асиметрія, а саме: слово *sympathy*, закріплене в мові, було еталоном порівняння, а *empathy* як нова одиниця - об'єктом.» [9]. Згодом зміна комунікативних умов призвела до певних змін: термін «*empathy*» та «*sympathy*» почали розрізняти - синонімію між

зазначеними двома поняттями було ліквідовано. Щоб зрозуміти відмінність між зазначеними поняттями звернімося до Oxford English Dictionary та до етимології цих слів.

Empathy means „the ability to understand and share the feelings of another" (as in both authors have the skill to make you feel empathy with their heroines), whereas sympathy means „feelings of pity and sorrow for someone else's misfortune" (as in they had great sympathy for the flood victims).

Емпатія (грецьк. *em* - всередині, *pathos* - почуття) розглядається у двох площинах: як процес або стан та як стійка здатність (навичка) особистості, що розвивається у процесі соціалізації. Симпатія - це емоція, «спричинена негативними переживаннями іншого, співчуття, почуття приязні, прихильності, доброзичливості до когось.» [8].

Зауважимо, що обидва поняття мають спільний корінь, який полягає у можливості зрозуміти почуття співрозмовника, але вияв емпатії й симпатії не є однаковими: «емпатуючи, людина ставить себе на місце комуніканта, змінює свій внутрішній стан і демонструє готовність відповідати за нього; симпатизуючи, вона не виявляє цієї готовності, а лише виказує позитивне ставлення, співчуття, почуття прихильності та доброзичливості» [8].

Проаналізувавши історію розвитку емпатії, ми можемо зробити висновок, що «емпатія» та «симпатія» - це різні поняття та можемо зробити досить чітке розмежування між цими двома поняттями. Отже емпатія - це розуміння відносин та почуттів оточуючих, а симпатія - це емоція, яка спричинена негативними переживаннями іншого.

1.2. Лінгвокогнітивні аспекти емпатії

1.2.1. Концептуалізація та концептуальна структура

Концепт емотивної лексики знаходиться в фокусі досліджень багатьох науковців. Наразі, можливо виявити наступні напрямки досліджень емотивної лексики:

- вивчення окремих емотивних лексем;
- дослідження лексико-семантичних груп емотивної лексики;
- вивчення синонімічних і антонімічних відносин емотивної лексики;
- розгляд семантичних / тематичних полів, що охоплюють емотивну лексику.

У лексичній системі мови розмежовують два типи слів, що передають емоційну сферу людини: слова, що виражають емоції, і слова, що повідомляють про них [0], емотивну лексику і лексику емоцій [11]. Емотивна лексика – сукупність слів з емотивною семантикою в статусі значення і співзначення, а лексика емоцій – слова, які не виражають емоції безпосередньо, а називають їх [12].

Б. Волек розмежовує ці групи як різні емотивні знаки «значення яких може конструюватися або поняттями, або прямими емоційними переживаннями» [14]. В. І. Шаховський виділяє наступні статуси емотивної семантики слова:

а) емотивне значення, притаманне для слів афективів, що передають емоційний стан мовця (лайлива лексика, вигуки, вигуки слова);

б) емотивна конотація, що супроводжує логіко-предметну номінацію і виражає емоційне ставлення мовця до об'єкта найменування в цілому або до його ознаками. Конотація тут може бути зосереджена в семантиці афіксів або актуалізувати переносне значення слова [16].

В. І. Шаховський у своїй семантичній моделі виділяє два види контекстуальної семантики словникових одиниць:

а) експлікацію прихованих, глибинних, віртуальних емосем;

б) наведення емосем з контексту, коли в слові немає своєї емосеми, але в деяких контекстах на семантику слова наводиться ситуативна емотивна сема [13].

Слова, що називають емоції, є носіями емотивної семантики першого типу. Таким чином, назва емоції є потенційно емотивною. Їх можна розглядати як «ключові «елементи», опорні точки, пов'язані з «предметами» емотивного змісту в просторі висловлювання і цілого тексту [12]. Лексику, що відображає емоційні концепти, Г. Вежбицька розглядає як спосіб скороченого представлення емоційних ситуацій, визнає, що сама думка про емоційний концепт емоційно маркована [15].

Емотивний компонент є результатом відображення емоцій у процесі їхньої вербалізації та семантизації, який, на думку деяких лінгвістів [18], слугує для індивідуального вираження емоційної оцінки об'єктів світу. Основним структурним елементом емотивного компонента є сема емотивності або емосема, поняття якої було введено у лінгвістичну термінологію В. І. Шаховським [16], що визначив її як окремий вид семи, який співвідноситься з емоціями мовця. У семантиці слова сема емотивності є сукупністю конкретної семантичної ознаки „емоція” та певного її конкретизатора (наприклад „любов”, „ненависть” тощо), що здатна відобразити емоційний процес як щодо мовця, так і щодо слухача чи навіть когось стороннього.

Формування структури концепту емоцій – складний процес, який потребує ретельного аналізу тексту. В ході об'єднання емотивної лексики в групи важливо визначити, за якими принципами вони утворюються. Основою такого об'єднання є синонімічні і гіпо-гіперонімічні відносини. Синонімія представляє «логічну категорію тотожності, ідентичності когнітивно пов'язаних один з одним вербалізацій елементів поля» .

Традиційно, синоніми визначаються як подібні або споріднені за змістом слова. Структурна семантика пояснює сутність синонімії за допомогою експлікації значення, виходячи з поєднання сем. Синоніми розрізняються семами, які можуть бути уточнюючими, мати регіональне, оціночно-стилістичне забарвлення. Такі відносини утворюють цілі ряди. У синонімічному ряду виділяють синонім-домінанту. Така домінанта зазвичай стилістично нейтральна і передає стан речей без диференціюючих сем [17].

Розрізняють кілька видів синонімів. Якщо слова стилістично нейтральні і відрізняються тільки відтінками семантики, то мова йде про ідеографічні синоніми. Якщо при наявності схожості значення семантична структура лексем схожа або ідентична, це абсолютні синоніми. Розбіжність в конотативних семах утворюють стилістичні синоніми [19].

Гіперонім являє собою «надпоняття» «відповідного поняття, а гіпонім, відповідно, позначає «підпоняття». Якщо говорити про гіпероніми і гіпоніми докладніше, то основними тут будуть поняття «загальне» і «приватне», «сукупність»

і «елемент». Значення гіпероніму включає значення гіпоніму. Можна говорити про такі поняття як «ціле» – «частина», «загальне» – «одиничне», «константа» – «варіанти» .

В якості стилістичного засобу лексеми можуть розташовуватися за інтенсивністю укладеного в них сенсу або ж за широтою охоплення дійсності. Або ж, навпаки, лексеми можуть утворювати звуження сенсу або спад емоційного навантаження [19].

В аналізоване нами функціонально-семантичне поле емотивності можна віднести:

1. лексико-фразеологічні одиниці, які безпосередньо позначають емоційні стани, переживання суб'єкта;
2. найменування таких емоцій, як цікавість, здивування і так далі, які можуть розглядатися як інтелектуальні [19].

Відповідно до різних параметрів лексико-семантичного поля «емоції», його компоненти можна розділити на тематичні групи:

- 1) лексика з потенційним значенням позитивних емоцій;
- 2) лексика з потенційним значенням негативних емоцій;
- 3) лексика з амбівалентним значенням.

1.2.2. Метафора як засіб концептуалізації емоцій та емпатії

Однією з форм концептуалізації є когнітивна або концептуальна метафора. О. С. Кубрякова визначає її як “когнітивний процес, який виражає і формує нові поняття і без якого неможливе одержання нового знання” [130]. У концептуалізації внутрішнього світу людини метафорі належить виняткова роль. Як зазначає Н. Д. Арутюнова, “без метафори не існувало б лексики “невидимих світів” [131]. Мовні засоби вираження емоцій у більшості випадків метафоричні [20]. Дослідження метафори проводилося у різних аспектах. Метафору в широкому розумінні, як засіб репрезентації концептуальної структури та значення, досліджували Дж. Лакофф, М. Джонсон, С. А. Жаботинська, В. М. Телія. Ознакові метафори, утворені внаслідок

переносу значення, досліджувались М. Д. Арутюновою, Є. С. Кубряковою, А. О. Поповою з позиції семантико-синтаксичного підходу.

Народження і перше визначення терміну «метафора» дав Аристотель: «Метафора – перенесення слова зі зміною значення з роду у вид, з вигляду в рід, або з виду на вид, або за аналогією». Метафора за Аристотелем дає право «кажучи про дійсне, з'єднувати з ним неможливе». Телія визначає метафору, як основну ментальну операцію, яка об'єднує дві понятійні сфери та створює можливість використовувати потенції структурування сфери-джерела за допомогою нової сфери [131].

Знаний розвиток у вивченні метафори можна відзначити в кінці 1970 – х рр. Вивчення феномену метафори стало одним з найбагатших і найбільш складних і цікавих предметів сучасних досліджень, що мають важливе значення для різних галузей знання, таких як філософія науки, соціальні та когнітивні науки, психологія та інші. Запропоновано різні теоретичні та практичні підходи дослідження метафори.

Згідно думки дослідника Е. Ортоні [20] теорії метафори можна розділити на дві великі групи: неконструктивістські та конструктивістські. Неконструктивістський погляд, який узгоджується з більшістю передумов класичних теорій метафори, розглядає метафору як прикрасу або засіб для розвитку мови. Неконструктивісти вважають, що існує різка відмінність між буквальною та образною мовою. Відповідно до цієї точки зору, наукова мова повинна бути буквальною, тоді як метафори реалізуються в першу чергу в літературних і поетичних контекстах.

Конструктивістські теорії метафори, з іншого боку, суперечать більшості передумов класичних теорій, розуміючи метафору як предмет думки, а не лише мови, феномену, що виходить за межі суто лінгвістичного явища, тісно пов'язаного з тим, як розум сприймає і концептуалізує реальність. Конструктивісти також вважають, що різниця між метафоричною і буквальною мовою полягає в ступені, а не в природі. Таким чином, метафора є всепроникним феноменом, який можна виявити у всіх видах дискурсів.

На думку Дж. Лакоффа [22], одного з найважливіших конструктивістів, метафора – це не суто лінгвістичне явище, обмежене поетичним і літературним використанням мови, а суттєва частина концептуальної системи, за допомогою якої

сприймається дійсність, а також істотна частина повсякденного мови. Метафора концептуалізується як система відповідностей, загальне відображення між концептуальними областями. Ця система проявляється в мові через метафоричні вирази. Метафоричний вираз – «лінгвістичний вираз (слово, фраза або речення), який є поверхневою реалізацією такого міждоменового відображення» [22],

Дж. Лакофф наводить багато прикладів повсякденних понять, які концептуалізуються через метафору, серед них є емоційні і абстрактні поняття, що використовуються в повсякденному житті, такі як «час, кількість, стан, зміна, дія, причина, мета, засіб, модальність і [...] категорія» [22]. Любов, наприклад, концептуалізується як подорож, в якій два партнери подорожують, щоб досягти спільної мети. З цього зіставлення виводиться ряд метафоричних виразів, таких як «ми знаходимося на перехресті», «наші відносини зайшли в глухий кут» або «нам, можливо, доведеться йти різними шляхами» [22]. Отже, Дж. Лакофф пропонує поняття вихідного домену і цільового домену для заміни старої термінології (vehicle і tenor, відповідно).

Лакофф не скасовує відмінності між метафоричним і буквальним значенням, але робить його набагато більш текучим і гнучким, ніж це робили класичні теорії, доводячи, що більша частина наших повсякденних понять метафорична і що ця система метафор також є основою для інтерпретації літературної та поетичної метафори. «Хоча більша частина нашої концептуальної системи метафорична, – говорить він, – значна її частина неметафорична. Метафоричне розуміння засноване на неметафоричному розумінні» [22].

У класичному розумінні метафора – це фігура мови, призначена в першу чергу для літературних та поетичних цілей, але яка також може з'являтися в контекстах, відмінних від літературних творів та поезії. Його можна визначити як «фігуру мови, яка пов'язує дві різні речі; подання однієї речі мовними засобами іншої» [132].

Сучасні літературознавці визнають загальну історичну тенденцію, яка, мабуть, розширює критерії того, що становить метафору. Так, Золтан Ковечес визнає те, що він вважає «традиційними» визначеннями метафори, а потім досліджує ці поняття в когнітивних теоріях метафори.

«Традиційне» визначення метафори, згідно з думкою дослідника, має п'ять характеристик [21]:

- «По-перше, метафора – це властивість слів, це мовне явище;
- По-друге, метафора використовується для деяких художніх і риторичних цілей;
- По-третє, метафора заснована на подібності між двома сутностями, які порівнюються і ідентифікуються;
- По-четверте, метафора – це свідоме і обдумане використання слів, необхідно володіти особливим талантом, щоб вміти це робити і робити добре;
- По-п'яте, також прийнято вважати, що метафора – це фігура мови, без якої ми можемо обійтися; ми використовуємо її для спеціальних ефектів, і вона є неминучою частиною повсякденного людського спілкування, не кажучи вже про повсякденні людські думки і судження».

Хоча метафора традиційно відома як лінгвістичний феномен, вона створюється за допомогою концептуалізації областей знання, які є загальним когнітивним інструментом, використовуваним людьми кожен день [23].

Узагальнюючи всі зазначені тлумачення даного поняття, ми можемо зазначити, що метафора – засіб репрезентації концептуальної структури та значення, у якому слово вживається в переносному значенні; словосполучення, що характеризує дане явище шляхом перенесення на нього ознак, притаманних іншому явищу (в силу тієї чи іншої подібності зближуваних явищ), котре таким чином його заміщає. Своєрідність метафори полягає в тому, що вона являє собою порівняння, члени якого настільки злилися, що перший із них (те, що порівнюється) витіснений і повністю заміщений іншим (те, з чим порівнюється). Метафора заснована на тій властивості слова, що воно в своєму значенні спирається не тільки на істотні та загальні якості предметів (явищ), але також і на все багатство другорядних його визначень, індивідуальних якостей і властивостей.

Слід зазначити, що метафора існує у мові як реальна семантико-синтаксична одиниця. Отже, тут ми маємо виокремити певні ознаки метафори:

1. Ознака семантичної двоплановості. Дану ознаку слід, перш за все, розглядати з точки зору тлумачення прямого та переносного значення. Можна навести чимало тлумачень, де пряме та переносне значення розкриваються таким чином, що вимальовуються їх загальні риси;

2. Ознака абстрактності. У пресі метафоризації слово виконує величезну семантичну роботу, в результаті якої його значення стає узагальненим та тим самим менш певним;

3. Ознака експресивності. Ознакою метафори є її оцінна якість. Спираючись на ознаку основного та переносного значення, порівнюючи їх, виявляється, що метафора загострює увагу на якийсь семантичній рисі, укладеної в основному значенні;

4. Синтаксична ознака. Дана ознака виражається в синтаксичних умовах метафоризації слова, які даються словниками та довідниками;

5. Морфологічна ознака є числовою характеристикою метафор-іменників. Дається словниками або довідниками [24].

В когнітивній лінгвістиці концептуальна метафора визначається як «розуміння одного концептуального поля в термінах іншого концептуального поля» і розглядається як основна ментальна операція, як спосіб пізнання, структурування світу. Дж. Гірі стверджує, що «речі ніколи не є просто речами»; вони пов'язані з «концептуальними асоціаціями, відповідниками, подобами» [25].

Він бачить метафору як свого роду запозичення, складний шаблон відносин та асоціацій, який також запозичений, і може далі змішуватися, доповнюватися і поєднуватися. М. Ноулс і Р. Мун визначають метафору як частину образної мови, до якої входять порівняння, і їх не можна сприймати в буквальному сенсі [26]. Відзначають також, що «концептуальні метафори не співвідносяться з окремими предметами дійсності, а концептуалізують цільний смисловий простір, тоді як вербалізація результатів процесу концептуальної метафоризації здійснюється вже на рівні окремих випадків метафори - мовних і авторських» [27]. Дж. Чартріс-Блек вивчає метафори в корпусних лінгвістиці, підкреслюючи, що «вигідно порівнювати результати аналізу предметного корпусу з результатами загального корпусу ... У

цьому випадку загальний корпус грає роль так званого еталона » [28]. Вчений також надає уточнення в методологію аналізу концептуальних метафор: аналіз метафор доповнюється кількісним аналізом частоти їх вживання. Проведення такого аналізу стало можливим завдяки складанню мовних корпусів.

Когнітивна лінгвістика тісно пов'язана з категоризацією і концептуалізацією. Процеси когнітивної лінгвістики частіше за все визначаються за допомогою базової одиниці – концепту.

Концептуалізація та категоризація є різними поняттями, проте вони взаємопов'язані. Концептуалізація - це один із основних процесів пізнавальної діяльності людини, який чітко осмислює зовнішню інформацію, і формує концептуальні структури, системи і концепти [27]. Сучасна лінгвістика відводить метафорі провідну роль в процесі концептуалізації, коли відбувається взаємодія початкової сфери джерела і пізнаваної сфери (сфери-мішені), і, таким чином, накопичені знання переходять в нову понятійну область.

Після того як інформація трансльована та осмислена, починається присвоєння категорій, або процеси починають існувати паралельно. Будь-яке знання, яке людина отримує з навколишнього світу, проходить через концептуалізацію і категоризацію. У мові процеси концептуалізації і категоризації відбуваються схожим чином: смислові перетворення, в яких можна виділити ціннісний, образний і понятійний компоненти, стають концептами; концепту людина привласнюється категорії, в подальшому концепти з тих чи інших схожих категоріальним ознаками можуть об'єднуватися в концептуальні метафори.

За типами метафоричного перенесення запропонованих в роботах Р. Н. Склярєвської, емотивні стану можуть метафоризуватись на наступними типами перенесення: предмет → предмет, предмет → людина, предмет → фізичний світ, предмет → психічний світ, предмет → абстракція, тварина → людина, людина → людина, фізичний світ → психічний світ [29].

В якості типового зразка метафоричних перенесень емотивних станів може бути розглянутий варіант, що спирається на формальну ознаку – наявність /

відсутність опорного слова (концепція Ю. І. Левіна); в результаті виділяються такі різновиди:

- метафори-порівняння;
- метафори-загадки;
- метафори, що приписують об'єкту властивості іншого об'єкта [31].

Функціональні класифікації метафоризації емотивних станів припускають опору на таку ознаку, як мета, з якою метафора використана в мові. Пропоновані класифікації цього типу різняться тільки кількістю виділених функцій (від 3-х до 15-ти). Так, Н.Д. Арутюнова виділяє чотири типи метафор:

- номінативна (предикативна) метафора полягає в заміні одного дескриптивного значення іншим;
- образна метафора народжується внаслідок переходу ідентифікуючого значення в предикативне (мета даної метафори – дати не ім'я, а характеристику предмета, індивідуалізувати об'єкт);
- Когнітивна метафора виникає в результаті зсуву в сполучуваності предикативних слів;
- Генералізуюча метафора (як кінцевий результат когнітивної метафори) стирає межі в лексичному значенні слова між логічними порядками.

В основу широко відомої класифікації метафори, запропонованої В. Н. Телія, також покладено функціональний критерій. Функція ідентифікуючої (індикативної) метафори полягає в тому, щоб описувати об'єкт; а подібна або образно-художня метафора виконує естетичну функцію – подання об'єкта як існуючого в художньо збудованому світі [30].

В рамках когнітивної лінгвістики, процес метафоризації заснований на взаємодії двох структур знань-когнітивної структури «джерела» і когнітивної структури «цілі» [23]. При цьому в якості базового критерію при класифікації метафоричних моделей пропонується розглядати «досвід взаємодії з навколишньою дійсністю». В результаті виділяються метафори орієнтаційні, онтологічні та структурні:

- орієнтаційна метафора (орієнтація в просторі) заснована на параметрах «верх – низ», «всередині – зовні» і т. д.;
- онтологічна метафора заснована на відсиланні до номінації, на кількісній оцінці;
- структурна метафора виражена в систематичних кореляціях між явищами, зафіксованими в досвіді.

Також, варто зазначити, що емоційні стани може бути метафоризовано шляхом застосування передбачуваних причин або наслідків: EMPATHY is POWER TO FREE FROM BURDEN, EMPATHY is POWER TO RAISE SPIRIT.

Також, можливим є осмислення емпатії шляхом метафоричної реалізації її складових. В такому випадку, розуміння є основоположною умовою.

1.2.3. Емпатія як царина концептуалізації

Сутність емпатії визначається в термінах концептів. Дефініція та методи дослідження концепту є досить неоднозначними і спираються на певний стиль мислення та філософську парадигму. Поняття концепту та концептології активно розробляється в сучасній лінгвістиці. Існує велика кількість наукових робіт, присвячених дослідженню аспектів концептології та концептів. На початку нашої роботи, нам здається доцільним коротко зупинитися на історії розвитку терміну «концепт» у вітчизняній науці.

Термін «концепт» було запозичено лінгвістами з математичної логіки. В мовознавстві, його застосування як терміну починається з 1928 р. з виходу в світ статі С. А. Аскольдова (псевдонім С. А. Алексєєва) «Слово і концепт». Однак в силу різних об'єктивних і суб'єктивних причин, однією з яких була державна ідеологія Радянського Союзу, «концепт» на тривалий час зникає з вітчизняного лінгвістичного лексикону. Можна також припустити, що даний іншомовний термін не зміг конкурувати з усталеним традиційним, більш звичним для наукової громадськості терміном української мови «поняття».

Лише через кілька десятиліть, в нашій країні цим терміном починають оперувати когнітивісти, деякі з яких працюють в парадигмі філософії мови [32; 33]. В їх роботах пріоритетним є вивчення базисних підсистем людського знання [34; 139].

Вербальні знаки, що фіксують елементи понятійних систем, як правило, при цьому когнітивістами не акцентуються. Але це, на жаль, не сприяє глибокому аналізу та розумінню сутності мовних концептів, які переживають етапи свого становлення в культурному контексті.

Термін «концепт» переживає епоху «лінгвістичного ренесансу» з початку 90х років 20го століття, в першу чергу, завдяки науковим працям Д. С. Лихачова і Ю. С. Степанова, які реанімували його і дали йому свою ґрунтовну інтерпретацію.

Активне вживання даного терміну в когнітивній лінгвістиці, в парадигмі лінгвістичного концептуалізму і в лінгвокультурології пояснюється необхідністю введення в їх категоріальний апарат відсутньої когнітивної «ланки», в зміст якого крім поняття входять асоціативні образні оцінки і уявлення про нього.

Перш ніж ми перейдемо до опису концепту як складного когнітивного лінгвосоціального конструкту, слід коротко обґрунтувати необхідність вживання даного іншомовного терміну в українському мовознавстві. Він споріднений українському слову «поняття». Іменник «conceptus» походить від латинського дієслова «conspicere» – «зачинати», тобто буквально означає «зачаття».

Слідом за Ю. С. Степановим, Ангелова М.М. [36] вважає концепт більш об'ємним розумовим конструктом людської свідомості в порівнянні з поняттям. З точки зору Ю.С. Степанова, концепт є «певне сумарне явище, яке за своєю структурою складається з самого поняття і ціннісного (нерідко образного) уявлення про нього людини» [35].

Концепт як ментальне утворення високого ступеня абстрактності пов'язане переважно саме зі словом. З цього випливає, що він включає в себе крім предметної віднесеності, всю комунікативно значиму інформацію. Перш за все, це вказівки на місце, займане цим знаком в лексичній системі мови: його парадигматичні, синтагматичні та словотворчі зв'язки – те, що Ф. Соссюр називає «значимістю» і що, в кінцевому підсумку, відображає «лінгвістичну цінність позамовного об'єкту» [37]. В семантичний склад концепту входить також вся прагматична інформація мовного знаку, пов'язана з його експресивною та іллокутивною функціями, що цілком

узгоджується з «переживаємістю» [37] та «інтенсивністю» [39] духовних цінностей, на які він посилається.

Компонентом семантики мовного концепту є когнітивна пам'ять слова: смислові характеристики мовного знака, пов'язані з його споконвічним призначенням і системою духовних цінностей носіїв мови [38]. Однак концептологічно найбільш істотним виявляється так званий культурно-етнічний компонент, що визначає специфіку семантики одиниць природної мови і відображає «мовну картину світу».

Наразі неможливо знайти його чіткого тлумачення через ототожнення зі значенням слова з одного боку та з ідеєю, не пов'язаною з мовними засобами у деяких інших лінгвістичних дослідженнях. У них він частіше пов'язаний з етнокультурною специфікою.

Багато мовознавців працюють над конкретизацією визначення концепту та його характеристикою. За О. Кубряковою, під класичним тлумаченням концепту слід розуміти термін на позначенні «пояснень одиниць ментальних і психологічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відображає знання й досвід людини» [133]. Власним статусом наділений «концепт» в роботі Н. Д. Арутюнової, де його вживання пояснюється тісною взаємодією лінгвістики з психологією та філософією.

На думку вчених, концепти закодовані у свідомості людини та мають чуттєвий характер. Універсальний предметний код при цьому є унікальним для кожного носія мови: він залежить від чуттєвого досвіду людини. Одиницею універсального предметного коду є частина концепту, що має ознаки яскравості, стійкості, наочності тощо. Сам по собі, образ може бути несуттєвим для даного концепту, але важко недооцінити його функції для концепту [40].

Таким чином, за кожним концептом закріплено когнітивну модель, що охоплює усі уявлення про об'єкт одразу. А зі зміною поняття «значення» на «концепт» означає, що змінено й сенс розуміння смислу з абстрактної сутності, без прив'язки до мовця й адресата, на ментальну, де прослідковується зв'язок зовнішнього світу із внутрішнім. Цей новий підхід до вивчення семантики встановлено на основі вчення Гумбольдта про розуміння мови як проміжного світу.

Концепт стає наслідком пізнання людиною світу за допомогою різного виду діяльності та її соціалізації. Він має певні складові, з яких потім складається повна картина: це предметна діяльність, чуттєвий досвід, мовленнєве знання, операції з концептами, що виникли раніше та пізнання мовленнєвих одиниць [41].

Все це дає змогу переконатися, що концепт є суто ментальним утворенням, яке можна вважати одиницею розумового коду людини. Він також має впорядковану внутрішню структуру та виникає внаслідок пізнавальної діяльності людини та суспільства загалом. Зміст його складає комплексна інформація про предмет або явище, те, як інтерпретує цю інформацію суспільна свідомість та, зрештою, яким є відношення суспільної свідомості до нього.

В своїй монографії «Концепти і концептосистеми», А.М. Приходько зазначає, що «концепти – своєрідні культурні гени, які входять в генотип культури і, ймовірно, визначають феноменологічну поверхню культури, її фенотип. Це інтегративні, функціонально-системні, багатовимірні (щонайменше, тривимірні) ідеалізовані формоутворення, які, самоорганізуючись, спираються на понятійний (або псевдо- або допонятійний) базис і закріплюються в значенні будь-якого знака: наукового терміна, слова (словосполучення) або більш складної лексико-граматико-семантичної структури або невербального предметного (квазіпредметного) способу або предметної (квазіпредметної) дії...» [34].

На думку дослідника, у вузькому розумінні концепт виникає як феномен життєвої філософії, як буденний аналог світоглядних понять, закріплених в лексиці природних мов, які забезпечують стабільність і спадкоємність духовної культури етносу, тобто як найважливіша культурно значуща категорія внутрішнього світу людини. В ще більш вузькому розумінні концепти розуміються як семантичні утворення, які стоять за словом і не мають однослівних еквівалентів при перекладі іншими мовами [34].

У широкому розумінні концепт інтерпретується як нашарування ціннісних конотацій на значення слова, тобто як будь-який вербалізований зміст, зазначений в якійсь мірі етнічною специфікою [34].

Концепт, згідно науковим дефініція Є. С. Кубрякової [133], С. Х. Ляпіна [141] – це «багатовимірний розумовий конструкт, що відображає процес пізнання світу, результати людської діяльності, його досвід і знання про світ, що зберігає інформацію про нього» [37].

Концепт, як і поняття, – одиниця когнітивного порядку. Архітектоніка концепту як структурно-сислового утворення складніше архітектоніка поняття [36].

На сьогоднішній день виділилося два основних підходи до вивчення поняття «концепт» в сучасній лінгвістичній науці: когнітивний і лінгвокультурологічний. Загальним для цих підходів є твердження незаперечного зв'язку мови і культури; розбіжність зумовлена різним баченням ролі мови у формуванні концепту.

Лінгвокультурологія є порівняно новим напрямком в системі сучасного знання, теоретико-методологічна база якої знаходиться на стадії становлення. Вона досліджує взаємодії мови, культури і людини, яка створює цю культуру, користуючись мовою.

Концепт, як одне із центральних понять лінгвокультурології, має безліч тлумачень і визначень. Концепт об'єднує в собі значення, сенс і форму породження цього сенсу і значення. У комунікації концепт може бути представлений як вербально, так і невербально. Внутрішня форма, ядро і актуальний шар складають структуру концепту.

Як зауважує С. Г. Воркачов, найбільш значущою внутрішньою позицією концептів є їх протиставлення як когнітивних і культурних одиниць, вірніше, лінгвокогнітивних і лінгвокультурних концептів. Розглядаючи концепт в рамках когнітивної лінгвістики, рух походить від людини до культури, в рамках лінгвокультурології – від культури до людини [41].

Наразі, концепт є також одним з основних понять когнітивної лінгвістики. За визначенням В. Г. Зінченка [42] і В. Г. Сусмана [43], когнітивна лінгвістика розглядає проблеми мови «крізь призму когніції». Під «когніцією» розуміється:

1. пізнання;
2. наука про вивчення людського розуму і мислення;
3. «пізнавальна діяльність людини» [42].

Існує кілька підходів до визначення «концепту». Для аналізу специфіки концепту слід обумовити сам понятійно-термінологічний метамовний апарат, виявити загальне і різне у визначеннях та інтерпретаціях терміну і поняття «концепт».

На думку Р. Павіленса, концепти – це «сенси, що становлять когнітивно базисні підсистеми думки і знання» [44].

А. Шопенгауер визначав концепт (concept) як абстракцію, спроектовану нашим інтуїтивним сприйняттям предметів [44].

Н. І. Жинкін визначає концепт як «властивість імені, яка реалізується в називанні речей» [41]. Тут концепт розуміється як властивість імені, що реалізується в називанні денотата. Якщо значення імені відносно стійке і статичне, то сенси імені, навпаки, «...є те, що передається і приймається в повідомленні як інформація і що при прийомі повинно бути зрозуміле». Сенси виникає в ході комунікації, сенси імені динамічний, він знаходиться в становленні. Таким чином, мовний концепт – це сенси імені або групи імен, що виникає в процесі комунікації, в контексті [41].

На думку Баррі Сміта, концепти – це результати людського пізнання. Концепти можуть бути абстрактними або конкретними, простими або складними, справжніми або вигаданими. Концепт може бути чимось, про що йдеться, отже, концепт може бути описом завдання, функції, дії, стратегії, тощо.

Як вважають Стівен Лоренс і Ерік Марголіс, концепти – найістотніші конструкти в теоріях мислення [140]. М. Хайдеггер ж говорить про те, що концепт – це певне семантичне утворення, що характеризує специфіку певної етнокультури. Отже, за М. Гайдеггером, концепт, відображаючи етнічну світогляд, маркує етнічну мовну картину світу і є, таким чином, свого роду «цеглинкою» для будівництва «будинку буття» [45].

Концепт може також розумітися як ментальна репрезентація (в роботах М. Джонсона, Р. Лангакера, Дж. Лакоффа), як абстрактна одиниця логічної семантики (в роботах В. Зальти, А. Коффа, К. Пікока) і потенції мислячої особистості (в роботах Р. Брендона, М. Дамметта) [41].

Отже, ми розуміємо концепт як абстрактне поняття, що зберігається у свідомості людини і знаходить своє вираження в мові і культурі.

Тлумачення поняття концепту не тільки не суперечать один одному, але є взаємопов'язаними в силу множинності сторін визначуваного явища. Не випадково, розмірковуючи про концепт, представники різних наукових напрямків підкреслюють багатоаспектність концепту, комплексний характер його дослідження і його інтегруючу роль в науці. Як зазначає Г. Г. Слишкін, концепт являє собою одиницю, що зв'язує наукові дослідження в галузі культури, свідомості і мови, так як концепт пов'язаний і з культурою народу, і з його мовою, і належить свідомості [46].

Дійсно, концепт включає в себе не тільки смислове і понятійне, але і виключно суб'єктивне сприйняття. Завдяки концептам можна зрозуміти ментальність того чи іншого народу, зрозуміти окремого індивіда. Концепти зберігаються в свідомості людей і виражаються не тільки за допомогою мови, але і невербально, за допомогою жестів і міміки.

Існують різні класифікації концептів, в основі яких лежать певні принципи. Але основний поділ концептів побудовано за принципом вираженості концепту, тобто сенс може бути представлений як вербальним, так і невербальним чином. В ході комунікації в системі «культура» концепти отримують вербальне і невербальне вираження. Вербально виражені концепти можуть виражатися словом (expectation), словосполученням з різним ступенем стійкості (beyond expectation, long expectation), фразеологізмами (to meet expectation) та прецедентними текстами або мікротекстами («Great Expectations» by Ch. Dickens) [41].

Дуже часто можна спостерігати, що концепт-символ стає назвою твору. Символічна назва направляє очікування читача, привертаючи увагу до ідеї твору [42]. Так, цікава назва роману Є. М. Ремарка «Три товариші». В даному романі одним з ключових концептів є концепт «Kameradschaft», навколо якого будується роман і, «Kameradschaft» є однією з провідних тем твору [41].

Не менш важливим, ніж структура концепту, для вчених-мовознавців є їх класифікація та виділення типів. Так само, як у випадку з визначенням, класифікація концептів має різні варіанти та підходи. Варто лише зазначити, що саме від типу знань та відбиття дійсності, яке закріплюють концепти, залежить яким чином будуть

виділятися та описуватися концепти. Чисельні дослідження цього питання дозволяють розділити усі існуючі концепти на такі типи:

- поняття – концепт (спрямований на відображення загальних ознак предмета або явища)
- схема – концепт (репрезентація у вигляді узагальненої контурної схеми;
- концепт – уявлення (у мові найчастіше передаються за допомогою лексичних одиниць певної семантики)
- фрейм (складається з кількох компонентів та передає стандартний набір знань про предмет (явище))
- сценарій (включає кілька стереотипних епізодів з ознакою руху та розвитку у часі)
- гештальт (розумова структура, що комплексно впорядковує різноманітні окремі явища у свідомості) [34].

У сучасній лінгвістиці, дослідженню концептуальної структури відводиться важлива роль. Велика кількість мовознавців працює над даною проблемою, а на даний час вже вироблено кілька різновидів концептуального аналізу. Дехто з науковців відносить концептуальний аналіз до методів когнітивної лінгвістики.

Дослідження концептів відбувається на основі сполучуваності, а інколи, із врахуванням широких мовних контекстів. Над дослідженням ідеологічних, філософських, культурних, міфологічних та багатьох інших концептів працюють сучасні дослідники Т. Булигіна, К. Рахліна, Н. Арутюнова, Т. Радзієвська та інші.

Але саме методика концептуального аналізу австрійської дослідниці А. Вежбицької привертає до себе найбільше уваги своєю етноцентричною концепцією [48]. За її трактуванням, ментальність народу і зумовлює значення, а специфіка мови відображає національний характер. Завдання вчених полягає у реконструкції властивостей національного характеру через мову. В мові закладено способи концептуалізації світу, а зіставлення різних мов дає змогу виділити відмінності у концептуальних структурах світу. До того ж, такі структури постійно змінюються, що викликає потребу досліджувати й історичні зміни у значенні концептів.

Оскільки в лінгвістиці немає жодного загальноприйнятого метода аналізу концепту, усі існуючі методики дослідження можна розділити на два підходи:

1. «Відсистемний підхід» полягає у лексикографічному описі ключових слів – експлікаторів концепту, а також у дослідженні відносин між експлікаторами у межах контексту. Російські вчені Попова та Стернін узагальнили основні методики концептуального аналізу у межах такого підходу. Пропонується розглянути найбільш поширені у лінгвістиці прийоми та методи аналізу лексичного концепту:

- Аналіз значень ключових слів на основі словникових тлумачень;
- Вивчення багатозначності слів у процесі розвитку;
- Побудова та вивчення різних полів, ім'ям яких виступає основний лексичний засіб репрезентації концепту;
- Аналіз фразеологічних та пареміологічних одиниць, до складу яких входить ключове слово, що досліджується: це дозволяє охарактеризувати уявлення про явище, уявити бачення світу чи національну культуру;
- Психолінгвістичні експерименти.

2. «Відтекстовий підхід» полягає в аналізі концепту у художньому тексті. В межах такого підходу дослідниками розв'язуються наступні завдання:

- Встановлення кола лексичного поєднання ключового слова шляхом суцільної вибірки для встановлення найважливіших рис концепту;
- Виявлення індивідуально-авторських концептів та їх опис
- Побудова текстових полів, у яких втілюється концепт
- Аналіз семантичного розвитку слів-репрезентантів концепту [40].

В ході концептуального аналізу необхідно враховувати, що картина світу як складне системне утворення, включає в себе такі системи, як, наприклад, художня картина світу на певному етапі розвитку культури, картина світу, сформована в рамках цілого напрямку в мистецтві, індивідуально-авторська художня картина світу.

При цьому концепт знаходиться в постійній взаємодії як з картиною світу, так і з окремими новоутвореними сенсами.

У зв'язку з такими властивостями концепту інтерпретація його змісту може викликати труднощі, так як, за словами Л. В. Міллер, вона «здійснюється в нескінченній кількості репродукцій, виступаючи кожен раз по-іншому і в нових комбінаціях» [47].

На нашу думку, виконуючи концептуальний аналіз, насамперед, слід брати до уваги досвід моделювання різних структур репрезентації знань, що були застосовані щодо мовного та текстового матеріалу. Найважливішим для моделей аналізу концепту є виявлення й презентація зв'язків між пізнавальними механізмами свідомого та позасвідомого, а також співвідношення різних компонентів моделей.

В даний час концептуальний аналіз активно використовується переважно в лексиці і фразеології. В області лінгвістичного аналізу тексту він знаходиться в стадії розробки. Можна відзначити, що вже є зразки концептуального аналізу окремих слів тексту або сукупності невеликих текстів (прислів'їв, приказок), але поки ще немає послідовної моделі концептуального аналізу цілого тексту, хоча є серйозні спостереження і переконливо доведені теоретичні положення, які дозволяють ставити проблему концептуального аналізу тексту. До них можна віднести наступні судження:

1) Значущість концептуального простору для будь-якої розвиненої національної мови, роль творів культури, в тому числі словесних творів, в його розвитку і збагачення; «концептуальна сфера, в якій живе будь-національна мова постійно збагачується, якщо є гідна його література».

2) Зв'язок мови і культури, включення мови в концептосферу культури « «концепт – це як би згусток культури в свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить в ментальний світ людини" [35].

3) константність концептів в культурі, яка розуміється як їх постійна присутність в культурній свідомості, що особливо підкреслює і глибоко досліджує Ю. С. Степанов: «Константа в культурі – це концепт, існуючий постійно або, принаймні, дуже довго» [35].

4) Універсальність концептів, яка розглядається як щось загальнолюдське, універсальне: «Концепт – універсалія людської свідомості ... Багаторазове звернення

до нього сприяє формуванню асоціативного поля, межі якого у свідомості суб'єкта визначаються «культурною пам'яттю», причетністю до духовної традиції» [49].

5) здатність концепту до розвитку, його динамічна природа: концепт має «шарувату» будову і різні шари є результатом «осадам» культурного життя різних епох.

б) Мета концептуального аналізу – виявлення парадигми культурно значущих концептів і опис їх концептосфера, тобто тих компонентів, які складають ментальне поле концепту.

Способи виявлення концептів і репрезентації їх змісту складають концептуальний аналіз, хоча в лінгвістиці поки немає однозначного його розуміння. Так, С. Є. Нікітіна зазначає двозначність позначення цього методу дослідження: «Саме словосполучення «концептуальний аналіз» – двозначно: воно може позначати й аналіз, і певний спосіб дослідження, а саме аналіз з допомогою концептів або аналіз, що має своїми граничними одиницями концепти, на відміну, наприклад, від елементарних семантичних ознак у компонентному аналізі» [50]. Є. С. Кубрякова зазначає відмінності і в самій процедурі концептуального аналізу, і в арсеналі дослідницьких прийомів, і в результатах досліджень.

Незважаючи на дискусійність цілого ряду теоретичних питань і проблем когнітології, лінгвісти досягли серйозних результатів у практиці концептуального аналізу.

Ще одним важливим поняттям для концептуального аналізу є поняття когнітивно-пропозиційної структури. Воно введено в науковий обіг у зв'язку з необхідністю моделювання концепту, здійснюваного з метою зорового, наочного представлення його ментальної структури. Подібне моделювання стає можливим в результаті узагальнення регулярно повторюваних в лексичних, фразеологічних і текстових репрезентаціях концепту його істотних властивостей, що виявляють знання про світ.

Когнітивно-пропозиційна структура формується на основі сукупності однорідних елементів, що мають загальні інтегровані та істотні диференціальні ознаки. Тлумачення концептів і концептосфера криється в семантичному просторі

близьких за змістом груп слів – тематичних, семантичних, – у типовому наборі істотних семантичних ознак.

Пропозиція – особлива структура представлення знань. Так на думку Ю. Г. Панкраца [41], існує особливий тип репрезентації знань – пропозиціональний. Базова когнітивно-пропозиціональна структура концептуального простору тексту являє собою виявлену шляхом узагальнення реальних контекстів текстову пропозицію у вигляді аргументно-предикатної структури, репрезентовану в даному конкретному тексті (або сукупності текстів одного автора). Базовий концепт є основою його когнітивної структури, яка в свою чергу являє собою представлені в систематизованому вигляді знання автора, втілені в тексті, тобто інформацію естетико-художнього характеру.

1.3. Дослідження емпатії в лінгвістиці

Прояв емоційного ставлення співрозмовників один до одного - це важливий етап у розвитку сучасної лінгвістики та літератури. Науковці в психології відносять емпатію до рис особистості, що виявляється в її здатності поставити себе на місце співрозмовника й адекватно відреагувати на його переживання. Динамічний характер емпатії послідовно проявляється у фазах емпатичного розуміння, емпатичної експресії та емпатичної комунікації [51].

За досить довгу історію свого дослідження емпатія як «здатність особистості осягнути об'єкт спостереження й повністю його зрозуміти», «емоційний відгук на переживання та почуття іншого» привертала увагу вчених, які працювали в різних сферах гуманітарної науки. На думку Креденцера В.В., в лінгвістиці під емпатією розуміють ідентифікацію співрозмовника з безпосереднім учасником або об'єктом обговорюваної події, виклад чогось з певної точки зору [52].

Вітчизняні й зарубіжні наукові розвідки, пов'язані з емпатією, представлені працями фахівців у сфері психології (Г.Барет-Леонард, Р.Т.Гоган, Д.А.Г'юстон, М.Л.Гоффман, В.Ікес, В.О.Лабунська, С.О.Щебетенко), філософії (А.Ю.Ветлесен, Ю.М.Давидов, Дж.Кім, Р.Маккріл, Б.Д.Паригін, М.Савицьки, В. П. Філатов, Е.

Штайн), соціології (С. Б. Г. Айзенк, М. Девіс, Я. Радевич-Винницький) та нейробіології (Ф. Аппе, С. Барон-Коен, М. Якобоні).

Емпатія є універсальним довербальним когнітивно-афективним утворенням, що визначає поведінку суб'єкта в ситуації соціальної взаємодії та вербалізується знаком, набуваючи аксіологічних смислів. Будучи, з одного боку, зверненою на соціальне функціонування, а з іншого, - на мислення та емоції, емпатія постає суспільно-психологічним подієвим концептом. Як подієвий концепт, емпатія виникає у свідомості та вербальній поведінці під впливом людської діяльності у певній комунікативно-прагматичній ситуації [53; 54], постаючи у різноманітні конститuantів когнітивної та афективної парцел домену емпатія.

Явище емпатії потрапило в фокус когнітивних досліджень художнього тексту [55; 56; 57; 58], когнітивної метафори, та прагматики діалогічного дискурсу [1; 59]. Питання взаємозв'язку емпатії та інших когнітивних та емоційних станів, що пов'язуються з нею, таких як симпатія, розуміння, жаль, співчуття тощо, неодноразово ставало об'єктом дослідження нейрологів, соціальних психологів та психотерапевтів. У лінгвістиці було здійснено аналіз сфер вербальної емпатії й емпатійних мовленнєвих актів і виділено співпереживання та співрадість як дві сфери емпатії, досліджено іллокутивні типи виявів емпатії, такі як розуміння, співчуття, симпатія, підбадьорення та ін. [60; 61; 62].

Як особлива форма психічного відображення, що базується на дії дзеркальних нейронів та охоплює широкий спектр емоційно-когнітивних станів, емпатія є комплексним феноменом. Залучення результатів як прагматичних, так і лінгвокогнітивних досліджень у ракурсі когнітивно- дискурсивної парадигми [136; 63; 64] дозволить повною мірою описати засади концептуалізації емпатії та багатовимірність контексту емпатійних висловлень.

Емпатія – це ключова соціальна компетентність, необхідна для функціонування в людському суспільстві. Навички розуміння намірів та емоцій інших людей через їх мову, спостереження за їхніми рухами, позами, поглядом тощо, закладені у системі дзеркальних нейронів мозку людини, є необхідними для успішної соціальної взаємодії.

Емпатія (англ. empathy від давньогрец. empatheia «потяг, пристрасть, небезсторонність») визначається як розуміння відносин, почуттів, психічних станів іншої особи в формі співпереживання. Її також співвідносять з емоційним резонансом на переживання іншої людини. Термін «емпатія» має багато визначень, що характеризують різні емоційні стани, включаючи турботу про інших людей і прагнення допомогти їм, співпереживання емоцій іншої людини, розпізнавання думок чи емоцій іншої людини [143].

Емпатія в широкому сенсі охоплює весь спектр емоційних станів, фізіологічною основою яких є дія дзеркальних нейронів, та які спрямовані на зближення та розуміння іншої людини. До таких станів відносимо жаль, співчуття, розуміння, симпатію, такт, власне емпатію тощо.

Розглядаючи емпатію у вузькому сенсі, користуємося визначенням В.Шварца, який зазначає, що «ми вбачаємо емпатію інших у їх здатності діяти у відповідності до чи якимось іншим чином прямо чи опосередковано визнавати наші цінності, мотиви, знання, вміння чи навички; а особливо тоді, коли це визнання значущості наших дій відбувається у спосіб, що не зачіпає нашої гідності». [65] Тобто толерантність та точність сприйняття та комунікації є визначальними рисами власне емпатії [4].

Емпатія пов'язана зі співпереживанням і співчуттям. Співпереживання - це переживання індивідом тих самих почуттів, які відчуває інший, але зі спрямуванням цього переживання на себе. Співчуття визначається як переживання індивідом неблагополуччя іншого. З вищесказаного можна зробити висновок, що в процесі співпереживання людина забуває про відмінності між собою та іншими, перетворюючи чужі переживання на свої. Найвищим ступенем прояву людських емпатійних переживань є надспівчуття, що проявляється в формі безкорисливої допомоги.

Емпатія як когнітивно-афективний феномен є невід'ємною частиною вираження емоцій та емотивності. У лінгвістиці емоції вважають особливою формою суб'єктивного відображення дійсності, тому що вони відображають не саму дійсність, а відношення людини до неї. Емоційність знаходить своє лінгвістичне відображення

в понятті емотивності. Емоції - це явище, яке відноситься до сфери психіки та фізіології, а емотивність - до сфери лінгвістики.

Основою моделювання й комбінаторики концепту емпатії є аналогія, а підґрунтям цього процесу постає метафора - універсальний феномен, закладений у будь-який розвинутий дискурс, що слугує евристичний засобом для виявлення зв'язків між явищами й виведення їх у сферу усвідомлення. Виділення формальної сторони подібності допомагає зрозуміти природу об'єднання раціональної та образної інформації про об'єкт аналізу [61]. Концептуальні метафори утворюються на підґрунті взаємодії людини із зовнішнім, матеріальним та духовним світом.

Дж. Лакофф виокремив термін ідеалізованої когнітивної моделі, визначаючи її як складну структуровану когнітивну репрезентацію фрагменту дійсності у свідомості людини з певним набором концептуальних складників та відношеннями між ними, яка певним чином «накладається» на деякі мисленнєві простори й передає їм усю свою структурацію [55].

Інша модель емпатії, яка «придатна для аранжування інформації» - це буде так звана Фреймова модель. У зазначеній моделі розуміння емпатичного середовища відбувається шляхом вибору та лексикологічної оцінки матеріалу для його створення. Така модель придатна для аналізу інформації на різних лексикологічних рівнях, а саме: граматичного, дискурсивного, лексичного та синтаксичного. Фреймова фрактальна модель має такі характеристики, як «складність, динамічність, рекурсивність, голографічність, наявність зворотного зв'язку та можливість входу й виходу з будь-якої точки». [60]

На думку Е.С. Кубрякової граматики забезпечує структурування концептуального змісту емпатії. Залежно від того, наскільки коректним та доцільним є граматична основа емпатії, співрозмовник ідентифікує епістемічний статус реальності, тобто її моральне судження.

Джон Ленгшо Остін (британський філософ, засновник теорії мовленнєвих актів) виокремлює власну концепцію мовленнєвих актів та поділяє мовний акт на три види:

1) Локуція - етап мовлення, який характеризується проголошенням висловлення за допомогою мовних засобів. Етап «локації» відбувається з допомогою поєднання фонетичного, фактичного, ретичного компонентів.

2) Іллокуція - прагматичний компонент змісту висловлення, що відображає комунікативну мету мовця. Засобами вираження іллокуції є: наказ, попередження, інформування, тощо.

3) Перлокуція - компонент змісту мовлення, що характеризується впливом на адресата з метою досягнення певного результату. Вплив на свідомість і поведінку адресата відбувається з допомогою спонукання, залякування, тощо.

Отже, проаналізувавши низку теорій та концепцій стосовно дослідження емпатії в лінгвістиці, ми дійшли висновку, що емпатія посідає важливе місце у розвитку української та англійської мови, а також лінгвістики. У зв'язку з цим, ми вважаємо за доцільне вважати, що найважливіший внесок стосовно цього питання був зроблений Джоном Ленгшо Остіном, який виокремив власну концепцію мовленнєвих актів, поділивши мовний акт на три види, а саме: локація, іллокуція, перлокуція.

1.3.1. Види емпатії в лінгвістиці

У лінгвістиці емоції відображають не саму дійсність, а відношення людини до неї. Емоційність знаходить своє відображення в понятті емотивності. Емоції - це явище, яке стосується психології, а емотивність стосується безпосередньо лінгвістики.

Одним з перших мовознавців, який розмежував лінгвістичне поняття емоційності, емпатії, емоційного зараження та їх психологічних аналогів, був В. І. Шаховський [66]. Уточнюючи лінгвістичне розуміння емпатії, А. Кузнецова вводить поняття вербальної емпатії, яка, згідно з її уявленнями, є «вираженням розуміння почуттів іншого; мовний вплив із метою вираження психологічної підтримки співрозмовнику» [67]. Таким чином, емоції та емотивність тісно пов'язані з поняттям емпатії, так як існування одного майже неможливе без існування іншого. Прояв емпатії супроводжується будь-якими емоціями та емотивними знаками мови.

Деякі вчені розрізняють наступні види емпатії:

1. Емоційна
2. Когнітивна
3. Кінетична

Емоційна емпатія полягає у розумінні психічного стану людей, змінюючи власний емоційний стан на підсвідомому рівні шляхом вираження співпереживання, співчуття людині, яка цього потребує. Когнітивна емпатія передбачає розуміння емоційного стану оточуючих людей, але при цьому не змінюючи власного емоційного стану. Кінетичний тип емпатії - найглибший тип емпатії, який характеризується діями іншої людини. [68]

Натомість Козяревич Л.В. розрізняє наступні види емпатії: 1) інтуїтивна - підсвідома реакція на переживання іншої людини; 2) емоційна - емоційний відгук на переживання та почуття оточуючих; 3) раціональна - реакція на основі інтенсивного аналізу інформації про іншого; 4) поведінкова - реакція вольового типу, яка виражається у спонуканні об'єкта емпатії до дії. [69]

Базовим для емпатії можна вважати емоційний параметр. У такому ракурсі емпатію тлумачать як здатність до цілісно-емоційного співпереживання життя іншої людини, емоційне проникнення у стан іншого, суто афективний процес, позараціональне розкриття, здатність до довільного емоційного відгуку на переживання інших людей, особлива форма психічного відображення суб'єктом такої об'єктивної реальності, як внутрішній світ іншої людини, відтворення емоцій задоволення чи страждання, пережитих власне суб'єктом емпатії, частина емоційного досвіду суб'єкта, зумовлена сигналами-переживаннями, що спостерігаються в об'єкта [70].

Крім емоційного параметра, виокремлюють когнітивний параметр, який полягає у пізнанні світу очима іншої людини, а також співвіднесення почуттів сторонньої людини з своїми власними.

Т.Рейк описує чотири етапи прояву емпатії:

- 1) ідентифікація(визначення) - проектування себе в іншого;
- 2) інкорпорація (об'єднання) - ототожнення іншого з собою;

- 3) реверберація - взаємодія свого досвіду з досвідом співрозмовника;
- 4) відсторонення - відхилення себе від іншого й використання раціонального мислення [70].

Отже, спілкування - це обмін інформацією, а жодна комунікація не можлива без взаєморозуміння між співрозмовниками. Тому ми вважаємо, що емпатія - це невід'ємна частина вираження емоцій, яка відіграє особливу роль у лінгвістиці. Підтвердженням наших переконань можуть слугувати диференціації емпатії, які виокремили такі відомі вчені, як: Козяревич Л.В. та А.Кузнєцова.

1.3.2. Ілокутивні типи емпатичних висловлювань

Відповідно до іллокутивної цілі, емпатія може бути представлена різними іллокутивними типами класу експресивів: жаль, співчуття, симпатія, розуміння, заспокоєння, підбадьорення. (Додаток А) М.В. Нікітін класифікував емпатичні переживання на три категорії (Додаток Б):

- 1) Когнітивна емпатія - це емпатія, яка виявляється в розумінні та аналізі думок інших; у зазначеному випадку головне завдання емпатії полягає в усвідомленні та розумінні проблеми .

- 2) Афективна емпатія - це емпатія, яка характеризується виявленням емоцій на досвід людини.

- 3) Предикативна емпатія - вид емпатичного переживання, під час якого людина має здатність до передчасного розуміння дій чи реакцій інших об'єктів .

Таким чином, ми співвідносимо кожен ілокутивний тип емпатії з класифікацією емпатичних переживань , адже кожен тип емпатичного поля, який ми диференціюємо, ґрунтується на класичній класифікації емпатичних переживань.

Розуміння репрезентує психологічний стан промовця, який характеризується усвідомленням причин, які зумовили певні дії адресата. Розуміння віднесемо до когнітивної емпатії.

I know 'you said you wanted to go to Godric's Hollow first, Harry, and I understand why, but... well... shouldn't we make the Horcruxes our priority?

Приклад демонструєш розуміння Герміоною наміру Гаррі навідатись до Годрікової Долини. Так, Гаррі бажає отримати більше інформації про місце, де загинули його батьки та де він провів дитинство.

Когнітивна емпатія включає в себе також і співчуття:

My dear boy... my poor, dear boy... no... it is kinder not to say... no... don't ask me...

В наведеному прикладі, професор Трелоні співчуває Гаррі, з огляду на те, що вона побачила його нерадісне майбутнє в процесі гадання на кавовій гуші.

Афективна емпатія включає в себе такі поняття, як ЖАЛЬ, ВТІШАННЯ:

No, no, I'm very sorry, Harry, but as I'm not your parent or guardian ”. “But you're the Minister of Magic, - said Harry eagerly. - If you gave me permission”. “No, I'm sorry, Harry, but rules are rules, - said Fudge flatly. - Perhaps you'll be able to visit Hogsmeade next year. In fact, I think it's best if you don't... yes... well, I'll be off. Enjoy your stay, Harry.

Так, в прикладі, ЖАЛЬ реалізовано за допомогою лексем *I'm very sorry*, ВТІШАННЯ:

Perhaps you'll be able to visit Hogsmeade next year.

Афективна емпатія включає в себе ЗАСПОКОЄННЯ та СПІВЧУТТЯ:

Harry was sitting up, putting his glasses back on, and picking up his wand. I need to see the headmaster, - he said. Potter, said Madam Pomfrey soothingly, it's all right. They've got Black. He's locked away upstairs. The dementors will be performing the kiss any moment now.

В наведеному прикладі репрезентовано заспокоєння героя після того, як він отримав травму.

Симпатія - це відчуття турботи та занепокоєння по відношенню до людини, прагнучи бачити об'єкта щасливим. Симпатія належить до афективного типу емпатії. В англійській та українській мовах на позначення симпатії зазвичай використовуються зменшено-пестливі слова, які виражають турботу до суб'єкта.

'Dinky Ruddydumps , don't cry. Mummy won't let him spoil your special day.- she cried, flinging her arms around him' (J.K.Rowling 'Harry Potter and Philosopher's Stone' p.24)

«Ой гарна ж дівчина , як рай ,мов червона рожа,повита барвінком!» - подумав Лаврін ,запрягаючи другого вола. (І.Нечуй-Левицький «Кайдашева сім'я» ст. 168) В українській мові ,щоб окреслити симпатію використовуються художні засоби виразності (гарна, як рай) та зменшено-пестливі слова(любочко, лебідонько моя , очі мої ясні , зіронько).

Предикативна емпатія представлена мовними актами підбадьорення, які застосовуються у тих випадках, коли особа не бачить виходу з ситуації, занепала духом:

So cheer up, Frodo! You will probably make quite a long stay here.

В прикладі, на мовленнєвий акт підбадьорення вказує фразове дієслово cheer up.

1.3.3. Лінгвістичні засоби вираження емпатії

Наразі, одним з проблемних питань лінгвістики є термінологічне визначення лексичних одиниць на позначення емоцій. Найбільш вдалим є термін «емотивна лексика», з огляду на те, що емотивність репрезентує емоційність.

До категорії емотивної лексики відносять:

- емотиви;
- асоціативи-емотиви;
- параемотиви [71]

В рамках експресивності значення, емотивну лексику розподіляють на емоційно-оцінну лексику з позитивним бо негативним забарвленням, емоційно-експресивні слова, слова з експресивно стилістичним значенням.

Висловлення жалю та співчуття свідчать про особливий психологічний та емоційний стан комуніканта, його бажання продемонструвати прихильне ставлення до адресата повідомлення, висловити останньому свою підтримку. Так, основоположники класичної теорії мовленнєвих актів відносять їх до експресивів, що характеризують щирість мовця.

Щирість висловлення жалю підкреслюється за рахунок повторення експресиву sorry, та його комбінації з прислівником really:

Olwen. "Robert, I can't bear seeing you like this. You don't know how it hurts me. "
Robert. "I'm sorry, Olwen, I really am sorry. "

Висловлення співчуття та визнання власної провини може мати місце у ситуації спілкування людей, що щойно познайомились. Недостатній рівень інформації про співбесідника призводить до того, що жінка задає нетактовне питання, цікавлячись віком доньки слухача, не знаючи, що дівчина померла у дитинстві:

Paula. "How old is she? "

Frank (quietly) "She-died, I'm afraid. "

Paula is genuinely sorry

Paula. "Oh, dear. I am sorry. I-I didn't know."

Розуміння безтактності власного питання та щирий характер співчуття жінки підкреслюється квазі-ремаркою (*Paula is genuinely sorry*), що описує її невербальну реакцію, вигуком (*Oh, dear*), лексичним повтором (*I-I*) та експресивом *sorry*, що комбінується із тактикою виправдання (*I didn't know*).

Лексеми із загальним значенням утішання як один із вербальних засобів емпатизації діалогічного дискурсу [139], є маркерами емоційно-оцінного ставлення людей один до одного.

Утішання полягає у виведенні адресата з глибокої психоемоційної кризи (горе, печаль, страждання); послабленні або подоланні негативного психоемоційного стану, в якому він перебуває. Мовець за допомогою відповідних засобів здійснює сугестивний вплив на психоемоційний стан адресата.

Для парентального дискурсу з елементами утішання характерне використання епітетів, а саме позитивно забарвлених епітетів, що мають вплинути на комуніканта. Мати втішає доньку та каже їй, що в неї гарний чоловік, якого вона має цінувати. Тому використання прикметників *fine, good* є імпліцитним вербальним проявом утішання:

He has a fine mind, she told Miriam.

Miriam, who I not care to discuss Arthur, or any of the things that mattered most in her life, would say: 'I suppose so,' and change the subject before Louise could go on to: 'I hope you appreciate what a good husband you have... '

З метою втішання в парентальному дискурсі використовується звертання на кшталт dear, love:

You shall go to bed early, dear,' Louise said tenderly 'and I'll give you some aspirin, so that you can get a good sleep and not worry about Frank.

Емпатійно-експресивна лексика з компонентом інтенсивності, яка містить чуттєвий фон, репрезентує емпатію на різних рівнях англійської мови.

На морфемному рівні емпатійно-експресивна лексика з компонентом інтенсивності - це сукупність зменшувальних пестливих афіксів: *-ie (-y, -ey), -ling -sweetie, cookie, kitty, darling:*

Kitty, I'm so sorry to read this happened to you.

На лексичному рівні емпатійно-експресивна лексика з компонентом інтенсивності актуалізована масивом повнозначних слів, модальних дієслів, часток, вигуків: *my God!; my honey!; sweetheart; oh, my beloved!; how wonderful!; you are charming!*

До специфічного шару емпативно-експресивної лексики можна віднести і вигуки. Вони не репрезентують логічного значення, проте, включають в себе всі риси емотивного шару лексики:

Oh, Dear, dear, it must have been hard, losing both your parents at such a young age.

Одним з ефективних засобів репрезентації емпатії є лексичний повтор, який надає змогу утримувати увагу емпата. Такий прийом допомагає досягти маніпулятивного ефекту в процесі мовлення:

It's definitely entertaining, entertaining, entertaining...

Емпатійно-оцінна лексика включає в себе розгалужену структуру, представлену різноманітними частинами мови, такими як: іменники, прикметники, дієслова, частки, прислівники.

Прикметники з позитивно-оцінною конотацією використовуються з метою репрезентації позитивної поведінки, моральних якостей, зовнішності, тощо. Досягається позитивна оцінка шляхом використання компліментів, похвали, підтримки, тощо:

I will be asking all the team to play again and that includes Chris. She is definitely an asset and she played superbly here, she was terrific, he said.

Експресивну конотацію підсилюють такі маркери-інтенсифікатори, які приєднуються до експресивної лексики з метою підвищення ступеня експресивності. До них належать прислівники *absolutely, deeply, extremely*, та інші; частки *still, just, too, really*, та інші, модальні слова *indeed, of course, certainly, surely*, та інші:

I heartily agree with Paul Johnson.

'Paul, what do you think of this? Is it all right?' 'Of course it is.'

Фразеологізми також є засобом, призначеним для вираження різноманітних оцінних ставлень мовця до того, що відбувається навколо нього чи в його внутрішньому світі. Аксіологічно марковані фразеологізми досить влучно передають емоційний стан комунікантів (імпліцитно чи експліцитно), оскільки вони є набагато експресивнішими від лексичних одиниць, маючи образний або порівняльний характер.

Між емоційним станом, його причиною та їх відображенням у дискурсі існує узгодження в оцінці: виражати емпатію можна з приводу приємних чи неприємних подій, вчинків. Загалом, за будь-яких підходів до ролі оцінки в емоційних станах ураховуються два аспекти - оцінка самого переживання як приємного чи неприємного й оцінка ситуації як сприятливої чи несприятливої.

Наприклад, у реченні "You are an older hand at this than I thought you were" адресант позитивно оцінює ситуацію, використовуючи фразеологізм *old hand*, що має словникове значення: *someone who has done a particular job or activity for a long time and who can do it very well*. Виражаючи емпатію, адресант підкреслює розумові здібності героя, схвалює позитивні риси його характеру, тобто, повністю оцінює ситуацію як сприятливу.

Функціональний потенціал фразеологічних одиниць полягає у позначенні позитивної оцінки ситуації в конкретних комунікативних умовах, що дозволяє їм бути вживаними в емпатійних висловленнях. Серед одиниць, які беруть участь в емпатизації дискурсу, найбільше фразеологізмів, що передають позитивну оцінку розумових здібностей, поведінки, рис характеру адресанта або адресата та їх

безпосередню емпатійну реакцію: He is so gentle. He would never hurt a fly; She was good to me, as good as gold. У цьому випадку фразеологізми постають експресивними сигналами, знаком вираження позитивних емоцій, суб'єктивного почуття-ставлення мовця до адресата.

1.3.4 Комунікативно-прагматична типологія емпатії

З огляду на те, що емпатія – реакція людини на переживання оточуючих, її комунікативний компонент представлено вербальними та невербальними засобами комунікації. Так, за допомогою словесного вираження та мови тіла, співрозмовник може передати співчуття, розуміння, активну участь у проблемі, тощо [72].

Мовна комунікація найбільш докладно вивчена в теорії мовленнєвих актів таких дослідників, як Дж. Серль, Дж. Остін, Г. Г. Почепцов В. В. Богданов, И. И. Сусов, та ін. Теорія розглядає мовленнєвий акт як спосіб досягнення промовцем мети, поставленої на початку спілкування. В рамках цього підходу, поняття емпатії розглядається з огляду на стратегії емпатизації, застосовувані в різних типах дискурсів, класифікації іллокутивних типів вербальної емпатії [73; 74; 51; 75].

Так, вербальну емпатію представлено сферами переживання співраді, які вербалізуються у мовленні шляхом активізації емпатійних висловлювань – мовних актів. Наразі, класифікація мовленнєвих актів здійснюється за різними параметрами:

- За іллокутивною метою [76];
- За статусом відносин комунікантів [77], та адресатом [74];
- За типом іллокутивного дієслова [78];
- За іллокутивною метою та способом її досягнення [79].

Дж. Серль та А. Азнабаєва запропонували класифікацію способів актуалізації емпатії в мовленнєвих актах, в таких як розуміння, співчуття, втішання, підбадьорення [73; 74; 80].

Аналіз особливостей вербалізації емпатії здійснюються також і з позиції теорії ввічливості [81; 82]. Стратегії емпативної ввічливості можна виокремити в іллокутивних актах розуміння, уваги [58].

Теорії, наведені вище, дозволяють ідентифікувати іллокутивний потенціал емотивних висловлювань, встановити взаємозв'язок між емотивністю, інтенсивністю, експресивністю, категорією оцінки.

1.3.5. Емотивність, експресивність та оцінка в експресивах емпатії

Категорія емотивності тісно пов'язана з категорією експресивності. Деякі дослідники вважають, що між ними існує причинно-наслідковий зв'язок [83; 84; 85; 86; 134], тобто експресивність є наслідком емоційності, спрямованим на “збільшення емоційного впливу на співрозмовника, посилення прагматичного потенціалу висловлення та перлокутивного ефекту сказаного” [86].

Термін «експресивність» (*expressio*-виразність) отримав різне тлумачення з часів античності в працях вчених, залишаючись досить суперечливим і одним із кардинальних, найбільш хитких, невизначених областей дослідження дотеперішнього часу, займаючи проміжне положення між стилістикою, семантикою і прагматикою мови» підкреслює В. Н. Телія [87].

Ототожнення понять «експресія» та «експресивність» веде до підкреслення, «висування» передається мовними засобами сенсу [88], інакше кажучи, до посилення семантико-прагматичної спрямованості висловлювання.

Вперше елементи теорії експресивності в лінгвістиці з'явилися в кінці XIX ст. в роботах А.А. Потебні і Ж. Вандрієса, які пов'язували експресивність з афективністю (емоційністю), у зв'язку з виділенням в мові і мовних одиницях раціонального і емоційного. У середині XX ст. були сформульовані основні ідеї з теоретичного обґрунтування категорії експресивності, висловлені в роботах В. В. Виноградова (1953), А. І. Смірніцького (1954), Є. М. Галкіної-Федорук (1958). На початку 60-х рр. з'являється переклад «Французької стилістики» Ш. Баллі – однієї з фундаментальних праць у розробці проблем експресивності. У своїй роботі вчений висуває гіпотезу про те, що синтаксичні засоби, як непрямі, виразні засоби (на відміну від лексичних – прямих) здатні надавати мовленню афективного заряду [90].

Л. В. Білан-Котельникова зазначає, що у науковій літературі, питання когезії експресивності висвітлюються в рамках: експресивності та емоційності;

експресивності та оцінковості; експресивності та образності; експресивності та інтенсивності; експресивності та семантичної структури слова [147].

Дослідниця виділяє два підходи у вивченні експресивності [цит. за 147]:

1) представники семантичного підходу (А. А. Уфимцева (1974), (1986), В. Р. Гак (1977), Т. А. Трипільська (1984), Н. А. Лук'янова (1986), В. І. Шаховські (1983), (1987), В. Н. Телія (1991)) вивчають засоби мови (слова, вирази, синтаксичні конструкції), здатні виражати експресивність мови. Лінгвісти даного підходу приділяють увагу експресивній лексиці в типології значень, а також організації самого експресивно забарвленого значення [147].

2) Л. В. Білан-Котельникова зазначає, що Ш. Баллі [90] виділив лінгвостилістичний підхід, розглядаючи експресивність як стилістичну проблему. Також, виходячи з інформації, викладеної в роботі дослідниці, вчені (Н. В. Степанов (1965), Д. Н. Шмельов (1977), І. Р. Гальперін (1971), К. А. Долінін (1978), Т. Г. Винокур (1980), Є. В. Петрищева (1984), Ю. Н. Караулов (1987)) інтерпретують експресивність як спосіб додання мові своєрідності і особливої виразності. Відмінність цього підходу від інших визначень становить той факт, що експресивність, маючи мовну природу і реалізуючись через механізми мови, презентує зазвичай ефект тільки в мові, виходячи за межі слова і словосполучення в тексті [147].

До визначення поняття, В. Н. Грідін, І. А. Стернін, М. І. Черемісіна, вивчаючи семантичну сторону категорії експресивності, дійшли висновку, що сутність експресивності полягає у вираженні додаткових смислових відтінків, що нашаровуються на основне лексичне значення [89].

Об'єднуючим компонентом у визначеннях експресивності у М. М. Бахтіна, О. Л. Григор'євої, А. В. Філіппова є експресивний компонент значення, який виражає суб'єктивну оцінку мовця і сприяє кращому донесенню логічної та емоційної інформації [89].

Існує два підходи до інтерпретації даного поняття: широкий і вузький.

У вузькому сенсі, як відомо, експресивність розглядається в якості семантичного компонента конотативного значення слова. У широкому розумінні

даного терміну, в кожному дослідженні автор дає власну дефініцію. При цьому одні вчені підкреслюють збільшення сили впливу, що виникає у мовленні (наприклад, Є. М. Галкіна-Федорук, В. В. Арнольд); інші звертають увагу на властивості, які позначаються за допомогою експресивних одиниць (наприклад, Н.А. Лук'янова, Т. В. Матвєєва); треті (наприклад, Л. М. Васильєв) підкреслюють нечіткість семантики експресивів; існують дефініції, в яких експресивність пов'язана з актуальним членуванням речення (наприклад, у Каражаєва Ю. Д., Джусоєвої К. Г.) [147].

Нам найбільш близькі ті визначення, які, перш за все, вказують на незвичайність, виділеність експресивних засобів в мові (наприклад, у В. Д. Девкіна, В. І. Шаховського, І. А. Стерніна, В. К. Харченко та ін.)

Автори колективної монографії «Людський фактор у мові. Мовні механізми експресивності» під експресивністю тексту розуміють таку систему використаних у ньому мовних засобів, яка дозволяє найбільш виразно уявити зміст тексту і ставлення автора до нього, посилити вплив на емоційну, інтелектуальну і вольову сфери реципієнта»[87].

Експресивність властива одиницям всіх рівнів мови і володіє відносно чітко вираженою позитивною або негативною конотацією. Експресивність – це вираз психічного стану мовця, вона тісно пов'язана з категорією емоційності. Вважається, що багато експресивних засобів, в тому числі тропи і фігури мови сходять до особливостей побудови висловлювання в емоційно забарвленій мові. Говорячи про багатокомпонентність категорії експресивності В. Н. Телія підкреслює, що експресивність є інтегральним результатом реалізації емоційності, оцінковості, образності, інтенсивності, структурно-композиційних властивостей тексту, підтексту» [87]. Експресивність завжди комунікативна і прагматична, так як впливає на одержувача і призводить до його відповідних дій.

Категорія оцінки передбачає вираження промовцем думки про те, чи є щось добре чи погано. Метою категорії оцінки є як вираження власних суджень, так і здійснення впливу на емоційний стан співрозмовника. Так, взаємоз'язок емпатії та категорії оцінки може простежуватись в процесі висловлення співчуття, схвалення,

підбадьорення шляхом позитивної оцінки діяльності, зовнішності, поведінки співрозмовника, тощо.

Функціонування категорії емотивності, експресивності, оцінки та інтенсивності в рамках емпатійної взаємодії розглядається Н. В. Таценко. Науковець пояснює це явища тим, що в рамках емпатійного діалогу, один із співрозмовників розуміє, що інший – виражає власні почуття з метою поділитись переживаннями, що в цьому випадку, представлено експресивним компонентом. Перший із співрозмовників використовує інтенсивний компонент з метою заспокоєння та покращення стану другого промовця. Таким чином, перший з них виражає емпатію. Оцінний компонент проявляється в процесі обговорення події, явища, що спричинило пригнічений стан другого співрозмовника [86].

Таким чином, розглянуті підходи до репрезентації емпатії можуть стати основою дослідження прагматичних аспектів емпатії в рамках дитячої прози фентезі.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯВИЩА ЕМПАТІЇ В АНГЛОМОВНИХ ТА УКРАЇНОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ТВОРАХ

2.1. Методика дослідження емпатії у художньому тексті

В умовах сучасності, на перший план лінгвістичних досліджень висуваються дослідження мови як динамічної системи, яка постійно розвивається. В центрі цієї системи знаходиться людина з її комунікативними потребами. Відбувається своєрідне розширення об'єкта – зростає інтерес до мови як до основного модусу буття людини, а не просто як до однієї із знакових систем, використовуваних людиною.

Людина, як і будь-який інший суб'єкт діяльності, знаходиться в безпосередньому зв'язку з продуктами своєї діяльності. Наразі, мова розглядається не як абстракція, конструкт, створений в процесі її опису, а в тісному взаємозв'язку з іншими аспектами діяльності людини.

Мовна прагматика спирається на когнітивну лінгвістику, відштовхується від людини, її потреб, мотивів, цілей, намірів і очікувань, від її практичних і комунікативних дій, від комунікативних ситуацій, в яких вона бере участь або як ініціатор і лідер, або як виконавець другорядної ролі. Для представників цієї парадигми мова – не самоцінне явище, яке не вивчається виключно в середині себе і для себе. Вона включена в людську діяльність, будучи одним з найважливіших її інструментів, і одним з найцінніших її продуктів. Таким чином, комунікативний підхід до мови сучасні дослідники визначають як антропологічний [121].

Введення в лінгвістику антропологічного підходу до мови активізувало інтерес до особистісних і соціальних стфорін діяльності мовця. Людина в лінгвістичних дослідженнях постає не як середній носій мови, а як конкретна вікова, психологічна, соціальна, гендерна, етнокультурна мовна особистість. Антропоцентрична парадигма сучасного мовознавства ставить в центр уваги людину як творця мовної та мовленнєвої діяльності. Привнесення в лінгвістику людського фактора стимулювало великий інтерес вчених до вивчення не тільки процесу мовної комунікації, а й підготувало ґрунт для розвитку аналізу дискурсу як нової парадигми знання, визначальною рисою якої виявляється спрямованість дослідження на комплексне вивчення мовного спілкування [121].

В нашому дослідженні, антропоцентрична парадигма спрямована на вивчення засобів вираження емпативів в англomовній культурі та особливостей їх перекладу українською мовою. Методологія дослідження ґрунтується на засадах комплексного інтерпретативного підходу до мовних та мовленнєвих явищ вираження емпативів і закономірностей їх функціонування у художньому тексті, а також, специфіки відтворення емпативів англійської мови українською [119].

Основними методами, застосованими в дослідженні, є наступні:

1) функціональний, зорієнтований на функціональний аспект мови, що передбачає вивчення мовних засобів щодо їх ролі у формуванні й вираженні думок, концепції, жанру, у текстотворенні, врахування і власне комунікативного підходу, тобто мети, завдань, ситуації, умов спілкування, індивідуальних і соціальних особливостей комунікантів;

2) комплексний метод вивчення мовних явищ, що передбачає використання даних різних наук, передусім тих, що безпосередньо пов'язані з лінгвостилістикою – філософії, психології, логіки, соціології, теорії комунікації, прагматики; саме вони дають можливість пояснити й інтерпретувати експериментальні дані;

3) багатоаспектний аналіз взаємозв'язку різнорівневих мовних одиниць у процесі їх функціонування, з'ясування закономірностей цього функціонування, специфіки функціональних стилів [137].

В теоретичній частині дослідження було застосовано такі методи, як:

- метод узагальнення – формулювання загальних понять з конкретних прикладів шляхом абстрагування загальних властивостей. Узагальнення передбачає існування області або набору елементів, а також однієї або декількох загальних характеристик, спільних для цих елементів (таким чином, створюється концептуальна модель) [138]. Цей метод був призначений для вивчення теоретичних ресурсів.
- Описовий метод – вивчення того, як будується мова. В рамках цієї галузі досліджень часто використовуються слова фонологія, морфологія і синтаксис [121]. Описовий метод було використано для аналізу семантичних,

граматичних і функціональних особливостей репрезентації емпативів в художньому творі в теоретичній частині аналізу.

- Дефініційний метод – дослідження, що пояснює значення того чи іншого поняття [138]. Цей метод використовується для пояснення значення понять.
- Дескриптивний метод – використовується для опису засобів репрезентації емпативів, а також за допомогою якого визначаємо засоби перекладу емпативів.

В ході практичного дослідження ми використовували наступні методи лінгвістичного аналізу:

- Метод порівняння – це метод вивчення розвитку мов шляхом здійснення порівняння двох або більше мов [121]. Цей метод був використаний у практичній частині дослідження особливостей перекладу мовних засобів, які репрезентують емпативи в художньому тексті.
- Компонентний метод – метод, типовий для структурної семантики, який аналізує компоненти значення слова. Компонентний метод використовувався як в теоретичному, так і в практичному аналізі.
- Дистрибутивний аналіз – це метод лінгвістичного дослідження, при якому класифікація мовних одиниць і вивчення їх властивостей здійснюються виключно на основі розподілу (дистрибуції) цих одиниць в потоці мови, тобто на основі їх сполучуваності з іншими одиницями, які називаються оточенням, або контекстом цих одиниць [119].
- Метод порівняльно-зіставного лінгвостилістичного аналізу мовних (лексико-семантичних і синтаксичних структур) текстів оригіналів та їх перекладів.
- Метод кількісних підрахунків для інтерпретації змістової та семантичної відповідності описуваних прикладів.

У процесі дистрибутивного аналізу важливо керуватись такими вимогами, що реалізуються у відповідній послідовності:

- членування мовленнєвого потоку на одиниці певного рівня: звуки, морфи, словоформи тощо;

– об'єднання виділених одиниць у відповідні класи: фонеми, морфеми, лексеми та інші;

– встановлення відношень між виділеними класами.

Наступною є методика безпосередніх складників структурного методу дослідження. Це прийом подання словотвірної структури слова і синтаксичної структури словосполучення та речення у вигляді ієрархії складових елементів.

Унаслідок застосування такої методики основними прийомами є:

– сегментація мовного матеріалу;

– виділення базових одиниць, які конструюють породжувальну модель мови;

– визначення ієрархії складників у словах, словосполученнях і реченнях [119].

В основі контекстуального методу лінгвістичного дослідження покладено принцип “Текст + контекст”. Чим більший просторовий і часовий обсяг літературного матеріалу залучено для зіставлення, тим ширший твориться порівняльний контекст, з якого, відповідно, випливають певніші та переконливіші висновки [137].

Методика паралельного (двостороннього) зіставлення є основою контекстуального аналізу (багатостороннього зіставлення), який окреслює віртуальне тло для досліджуваного предмета і провадить, своєю чергою, до типології – методу, заснованого на упорядкуванні літературних явищ за спільними й відмінними диференційними (як правило – структурними та функціональними) ознаками задля вироблення системи типів, тобто узагальнених моделей, парадигм чи матриць.

Типологічне вивчення – це порівняльний метод на більш узагальненому, абстрактнішому рівні, його цікавлять не емпіричні контактні й генетичні зв'язки, а системні (повторювані, закономірні) подібності, збіги, аналогії в ширших синхронічних (тематика, жанр, стиль) та діахронічних (еволюційні періоди і стадії) аспектах, які спостерігаються на різних структурних рівнях та еволюційних етапах [137].

– Метод дискурс-аналізу – аналіз тієї чи іншої структурно-семантичної особливості тексту в її взаємозв'язаності з екстралінгвальними основами комунікації [137]. Метод використовується у практичній частині аналізу.

Таким чином, в роботі було застосовано цілий комплекс методів. Методи, застосовані в ході практичного та теоретичного дослідження – відрізняються одне від одного з огляду на різну мету дослідження.

2.2. Принципи добору матеріалу

Методика когнітивно-дискурсивної інтерпретації ґрунтується на доборі відповідних одиниць для аналізу. Одиницями аналізу є мовні засоби вираження емпатії в дитячій англійській прозі жанру фентезі. У руслі діяльнісного підходу мовний знак постає як динамічна інтерактивна подія означування мовної форми у ситуації дискурсивної взаємодії суб'єктів. Діяльнісне тлумачення мовного знака спирається на нерозривність когнітивної та комунікативної функцій, які визначають його природу. Когнітивна функція полягає у формуванні структур свідомості поняттєвого рівня, що дозволяє осмислити закономірності світу; комунікативна функція виражається у орієнтації в світі [122]. Тому значення не становить частини матеріального тіла мовного знака, а постає когнітивним феноменом, “що породжується цариною когнітивних взаємодій організмів” та спрямований на “інтеграцію усіх видів людської діяльності” [156].

Підхід до знання як до стану, що характеризує людину як структурно детерміновану систему, “живого знання”, “знання дії”, пов'язаного з орієнтуванням у світі, дозволяє залучати результати міждисциплінарних досліджень щодо сутності людини як феномену, інтегрувати та синтезувати знання різних галузей. Відповідно, для аналізу дискурсу в парадигмі діяльнісного стилю мислення необхідно виокремити такі його одиниці, які б були здатні відобразити референтну ситуацію (в контексті нашої роботи – емпатію). Такою одиницею є дискурсивний контекст, що містить мовні засоби експліцитної або імпліцитної актуалізації концепту й залучає продуцента й інтерпретатора мовлення, які визначають поняттєвий і аксіологічний зміст концепту. Засобом інференції інтерсуб'єктивного смислу емпатії в контексті дискурсу є категорії емотіології як детермінанти емпатії, що виражають прагматичні аспекти її модусів (оцінку, емотивність).

Формально-структурні границі аналізованого фрагменту дискурсу визначаються аналізом відповідного модусу концепту: для встановлення ознак

метафоричного образу необхідно інтерпретувати фрагмент висловлення, що розкриває синтагматичні зв'язки імені концепту, для виявлення уявлення необхідний фрагмент дискурсу не менший за висловлення, для символу – текст або серія текстів [157]. Тому дискурсивний контекст емпатії визначається як фрагмент дискурсу, рівний висловленню в межах одного чи кількох речень, та містить лексичні та/або синтаксичні засоби вербалізації емпатії та детермінанти її реалізації в дискурсі.

РОЗДІЛ 3. РЕАЛІЗАЦІЯ ЕМПАТІЇ У ДИСКУРСІ

3.1. Поняття дискурсу та дискурсивного контексту емпатії

У контексті когнітивно-дискурсивного підходу художній текст є результатом дискурсивної практики, який формується лише в процесі його сприйняття і актуалізується як індивідуальний досвід у свідомості слухача.

Дискурс визначається як процес інтерсуб'єктної взаємодії, спрямованої на вироблення спільних смислів для взаємної орієнтації у життєвому просторі [148]. Для глибшого розуміння взаємовідношення тексту та дискурсу необхідно розглянути дихотомії, що виражають їх розмежування в ракурсі репрезентативних підходів:

1) формальний підхід (Н. Ф. Алефиренко, А. М. Приходько) трактує дискурс на ґрунті ієрархії одиниць мови, визначаючи його як ієрархічний рівень вище речення та формуючи дихотомію текст (письмовий, монологічний): дискурс (усний, діалогічний) [91; 32];

2) функціональний напрям (Л. Щерба, В. В. Богданов) розглядає дискурс як процес реального продукування мовлення [92], а текст як результат цього процесу, який має зафіксовану форму, що виражається у дихотомії текст-як-продукт :: дискурс як процес:

а) ситуативний підхід в межах функціонального напрямку (Н. Д. Арутюнова, Є. В. Бондаренко, І. С. Шевченко, О. І. Морозова, В. І. Карасік та ін.) [93; 94; 95; 96; 97; 98; 99; 100], що акцентує значення ситуативного контексту та розглядає дискурс як сукупність процесу та результату і включає екстралінгвістичний та лінгвістичний аспекти (текст + ситуативний контекст); або певних його аспектів: у фокусі адресант, адресат-інтерпретатор, дискурсивна взаємодія та ін.. Цей аспект ілюструє визначення Н. Д. Арутюнової, де “дискурс - це текст, занурений в життя” [100]

б) семіотичний підхід в межах функціонального напрямку (ван Дейк) визначає дискурс як форму соціальної практики (текст + стиль + ідеологія) [101].

Дискурсивний контекст емпатії визначається як фрагмент дискурсу, рівний висловленню в межах одного чи кількох речень, й містить лексичні та/або

синтаксичні засоби вербалізації емпатії та детермінанти її реалізації в дискурсі. В нашій роботі буде виокремлено три типи дискурсивних контекстів емпатії:

1) експресиви емпатії (оцінні експресиви) – мовленнєві акти психологічної підтримки співрозмовника, що визначаються як мовленнєва взаємодія адресанта та адресата для зміни емоційного стану адресата шляхом конструювання ними дискурсивного значення в процесі спілкування (І. С. Шевченко);

2) наративи емпатії – репрезентація емпатії як події чи послідовності подій (Г. Портер Еббот) [102];

3) дескриптиви емпатії - авторська оцінка стану персонажа в певному контексті.

3.2 Емпатія як засіб ввічливості в діалогічному дискурсі

Емпатія є, в певному сенсі, засобом репрезентації ввічливості в процесі спілкування комунікантів. В роботі, згідно засобів ввічливості, емпатію розподілено на три категорії (Додаток В):

1) Позитивна реакція мовця – прояв оптимістичних емоцій, які репрезентують реакцію адресанта на вислів адресата. Позитивна реакція помовця може бути репрезентована такими лексемами, як *don't be sorry, don't worry*. В українському дискурсі, позитивну реакцію бути репрезентовано лексемами «не варто хвилюватись, все добре, не хвилюйся».

'Don't worry about that', said Hagrid, standing up and scratching his head. (J.K.Rowling 'Harry Potter and Philosopher's Stone' p.68)

2) Негативна реакція промовця, яка акцентує увагу на незадоволенні співрозмовника вчинками іншого співрозмовника. В якості засобів репрезентації, можуть бути використані такі лексеми з негативної оцінковою конотацією, як: *crackpot, stupid*, тощо. В українській мові, негативна реакція може бути репрезентована лексемами «дурень, скажений, ненормальний, хворий, тощо».

'I am not going to pay for some crackpot old fool to teach him magic trick!'
.(J.K.Rowling 'Harry Potter and Philosopher's Stone' p.63)

3) Реакція жалю застосовується у випадку необхідності вираження занепокоєння подіями в життя співрозмовника. Як в англійському, так і в

українському дискурсі, для вираження жалю використовуються лексеми, що позначають тривогу, занепокоєння: роог, sorry / бідненька, ой лишенько, ой людоньки, дитинко, бідолашна, тощо.

«Катерино, серце моє!

Лишенько з тобою!

Де ти в світі подінешся з малим сиротою?»

(Т.Г.Шевченко «Кобзар» ст. 19)

Таким чином, було розглянуто особливості вираження емпатії як засобу ввічливості. Було зроблено висновок про те, що в рамках категорії ввічливості, емпатія має важливу роль, з огляду на те, що вона репрезентує емоційну реакцію адресата.

3.3. Емпатія та ввічливість в контексті стратегії збереження лиця адресата

Сутність поняття оцінки та цінності знаходиться у тісному зв'язку з поняттям лиця, особи. Лице, особа характеризується наявністю як афективного, так і соціально-когнітивного компонентів. Поняття «лице, особа» включає в себе такі концепти, як повага, шана, справедливість, сором, ганьба, гордість, тощо. Отже, воно представлене як соціально-когнітивними, так і афективними судженнями [145; 91].

Лице, як втілення соціальної цінності особистості має тісний зв'язок зі сферою почуттів. Розбіжності між самосприйняттям та уявленням про особу членами суспільства викликає в особи певну емоційну реакцію. Так, у випадку, якщо очікування особи щодо себе не підтверджуються суспільством, вона відчуває себе пригніченою, ображеною. Якщо ж суспільна думка відповідає очікуванням особи та її самосприйняттю, такий фактор викликає позитивні емоції [91].

П. Браун та С. Левінсон в своїй концепції «лице» визначають як соціальний імідж, який кожен з осіб – представників суспільства – зацікавлений зберегти [72]. Підтримування цього соціального іміджу реалізується шляхом застосування стратегій ввічливості, які зумовлюють збереження лиця як адресата, так і адресанта. В рамках стратегії збереження лиця, можуть бути застосовані такі типи ввічливості:

– Ввічливість, спрямована на зближення: полягає у прояв інтересу до особистості, прояві турботи, врахування його бажань та вмінь, схваленні [72].

– Ввічливість, спрямована на віддалення: спрямована на збереження власного простору, свобода дій [72].

Дослідження стратегій позитивної та негативної ввічливості в рамках теорії мовленнєвих актів дасть змогу зробити висновки щодо взаємозв'язку ввічливості та емпатії в контексті стратегії збереження обличчя. Розглянемо приклади:

...he was still so worried that he walked straight into someone just outside the door "Sorry, " he grunted, as the tiny old man stumbled and almost fell. (Rowling J. K., Harry Potter and the Sorcerer's Stone, p. 5)

Приклад демонструє збереження лица за допомогою лексеми на прояв жалю – “sorry”. Так, за допомогою лексеми, промовець зберігає своє лице. Нещирість такого вияву підтверджується дієсловом з негативною конотацією “grunted”. Проте реакція на перформатив є конвенційно позитивною:

He didn't seem at all upset at being almost knocked to the ground... "Don't be sorry, my dear sir... " (Rowling J. K., Harry Potter and the Sorcerer's Stone, p. 5)

Приклад демонструє позитивну реакцію адресата, спрямовану на збереження лица обох учасників комунікації.

"They 're dead, " said Harry shortly. He didn't feel much like going into the matter with this boy. "Oh, sorry, " said the other, not sounding sorry at all. (Rowling J. K., Harry Potter and the Sorcerer's Stone, p. 78).

В прикладі, з метою збереження лица, використовується співчуття, проте, воно залишається без відповіді.

Реакція на експресив є оцінною лише в тому випадку, коли повідомлення торкається інтересів учасників комунікації [93]. Так, чим більше повідомлення торкається учасників, тим сильніше задіюються іллокутивні сили оцінки, і тим вищим ступінь впливу мовного акту на стан адресата:

Hagrid suddenly pulled out a very dirty, spotted handkerchief and blew his nose with a sound like a foghorn. "Sorry," he said. "But it's that sad — knew 164 yer mum an ' dad,

an ' nicer people yeh couldn't find — anyway... (Rowling J. K., Harry Potter and the Sorcerer's Stone, p. 55).

Приклад репрезентує вираження співчуття не за допомогою соціальної формули, а за допомогою експресиву, який виражено мовленнєвим актом з іллокутивною силою емпатії. Він характеризується емотивністю, експресивністю, оцінністю та інтенсивністю.

Засобом вербалізації концепту ЖАЛЬ є також лексема *sorry*. Проте, *sorry* може також актуалізувати ввічливість (конвенційне вибачення):

Something very odd was happening to Zacharias Smith; every time he opened his mouth to disarm Anthony Goldstein, his own wand would fly out of his hand, yet Anthony did not seem to be making a sound. Harry did not have to look far for the solution of the mystery, however; Fred and George were several feet from Smith and taking it in turns to point their wands at his back. "Sorry, Harry, " said George hastily, when Harry caught his eye. "Couldn't resist... " (Rowling J. K., Harry Potter and the Order of Phoenix, p. 823)

Приклад демонструє, що лексема *Sorry* – конвенційний експресив, соціальна формула, застосована з метою збереження лиця Гаррі, який керував заняттям та мусив навчати й слідкувати за ефективним проведенням тренувань), так і Джорджа, який заважав заняттю, тому, він мусив вибачитись.

З огляду на це, визначимо детермінанти, які вказують на наявність у дискурсі емпатійного жалю:

The way some people can see them and some can't! I wish I could. "“Do you?” Harry asked her quietly. She looked horrorstruck. “Oh Harry — I’m sorry — no, of course I don’t - that was a really stupid thing to say —” “It’s okay, " he said quickly, “don’t worry... "(J.K. Rowling, Harry Potter and the Order of Phoenix, p. 450)

Як демонструє приклад, емпатійний жаль репрезентовано за допомогою лексеми *really*, яка слугує і якості інтенсифікатора, еліпсису, повторень, перевербальних засобів.

Таким чином, зазначимо, що збереження лиця у мовленні відбувається за рахунок стратегій позитивної та негативної ввічливості. Мовні акти цих стратегій реалізовані за допомогою експресивів. Конвенційні експресиви виражаються

соціальними формулами та дієсловами-перформативами, які розраховані на отриманні певної позитивної реакції.

За допомогою оцінних експресивів, промовець виражає ставлення, почуття, інтенцію емпатії.

3.4. Емпатійний мовленнєвий акт

Дослідження емпатійного мовленнєвого акту необхідно почати з «мовленнєвоактової» теорії, яка тривалий час була одним із найпопулярніших комунікативних підходів до дискурс-аналізу. Вона сформувалася в межах неопозитивістської лінгвістичної філософії щодо взаємодії мови, життя й мовлення як діяльності людини за певними правилами соціальної гри, залежності мовлення від правил і конвенцій. Аналітико-філософське походження теорії мовленнєвих актів разом із витонченим формулюванням головних принципів і тез зумовили популярність, що припала на її долю: вона сформувала ідеологію прагматики мови й визначила шляхи розвитку комунікативної лінгвістики загалом, значно вплинувши на розвиток дискурсивних досліджень.

3.4.1. Трансформація мовленнєвоактової теорії

Теорія мовленнєвих актів є логіко-лінгвістичним напрямом аналізу одиниць вербальної комунікації (інтенційно й ситуційно зумовлених, граматично й семантично організованих висловлень) з огляду на супроводжувальну дію мовця й результативну реакцію адресата [148]. Сам мовленнєвий акт розглядаємо як мовленнєву взаємодію мовця та слухача для досягнення певної перлокутивної мети шляхом конструювання ними дискурсивного значення в процесі спілкування [94].

Теорію мовленнєвих актів розвинув Дж. Серль, що було запропоновано його вчителем Дж. Л. Остіном. Дослідник відмовляється від використання поняття локуції. Замість локутивного акту він говорить про акти референції та предикації, а замість локутивного значення він використовує поняття судження (речення), або пропозиціонального змісту висловлювання. Дослідник є більш послідовним у своїх міркуваннях, отже, головним об'єктом свого дослідження він поставив іллокутивний

акт. «Формування конкретного речення в певних умовах і є іллокутивним актом, а іллокутивний акт, в свою чергу, і є мінімальною одиницею спілкування» [95]. На думку дослідника, існує близько дванадцяти лінгвістично істотних параметрів для встановлення типів іллокутивних актів. Але серед них найбільш важливими є наступні три (на їх основі і була побудована класифікація):

- 1) іллокутивна мета;
- 2) напрямок застосування;
- 3) виражений психологічний стан.

Іллокутивна мета – найважливіший компонент іллокутивної сили, вона являє собою мету, сенс певного типу іллокуції. Вивчення напрямків зв'язку між словами і світом являє собою особливо цікавий момент у створенні класифікації Дж. Сєрля. Вчений вважає, що існують такі іллокуції, які будучи частиною іллокутивної мети, прагнуть зробити так, щоб слова відповідали світу. А інші іллокуції прагнуть до того, щоб світ відповідав словам.

У своїй таксономії, Дж. Серль запропонував позначати спрямованість зв'язку «слова – світ» стрілка вниз (↓), а спрямованість зв'язку «світ – слово» – за допомогою стрілки, спрямованої вгору (↑). «В процесі формування будь-якого іллокутивного акт з певним пропозиціональним змістом, промовець висловлює певне своє ставлення, стан і т. п., що стосується цього пропозиціонального змісту» [95].

За класифікацією, представленою Дж. Серлем, всю безліч мовленнєвих актів можна умовно розподілити на п'ять основних класів:

1. репрезентативи – мають на меті відображення стану справ у світі: такі мовленнєві акти включають в себе повідомлення, твердження, думку, прогнозування, визнання, опис та ін.
2. директиви – мають на меті спонукання адресата робити / не робити що-небудь та включають в себе: прохання, заборони, поради, інструкції, заклики та ін.
3. комісиви – мають на меті покладання на себе зобов'язання робити / не робити що-небудь: обіцянка, клятва, гарантування;
4. експресиви – мають на меті висловлення певного психологічного стану мовця (почуття подяки, жалю, радості і т. п.);

5. перформативи – оголошують (декларують) певний стан справ оточуючому світу, тим самим, цей мовленнєвий акт робить проголошений стан існуючим в реальному світі: це призначення на пост, оголошення війни або перемир'я, відлучення від церкви, прийом в партію, присвоєння звання людині або імені установі і т. п. [95]

Теорія іллокутивних актів Остіна-Серла отримала подальший розвиток у роботах Данієля Вандервекена (Daniel Vanderveken), пов'язаний із здійсненням спроб її формального уявлення за допомогою сучасних мов логік – модальної, тимчасової, інтенційною. Це сприяло зміні основної методологічної установки теорії іллокутивних актів: якщо Остін, прагнучи дати опис безлічі способів використання мови, звертався до природної мові як до єдиного доступного предмету дослідження, в якому являли себе цікаві для нього феномени, то Серл, і слідом за ним Вандервекен, зосередили головний пізнавальний інтерес не на конкретних мовних виразах того чи іншого іллокутивного акту, а на формах цих виразів.

Пізніше, було виокремлено два головних способи тлумачення перлокутивного ефекту:

1. Очікуваний промовцем результат здійснення власного наміру;
2. Досягнення результату мовних дій.

Так, в процесі переосмислення, теорію мовленнєвих актів почали сприймати як теорію значення, а не знання про практику мовлення. Вона стала певного роду ключем для вирішення філософських проблем розрізнення істинного й хибного у буденних висловленнях [96].

Таким чином, результатом переосмислення стало розуміння того, що в основі мовленнєвої комунікації лежить взаємодія інтерактантів, а мовленнєвий акт став розумітись як процес спільного конструювання.

3.4.2. Дискурсивна емпатема

В роботі, емпатійний мовленнєвий акт визначається як одиниця спонтанної комунікації. Вона – занурена до інтерактивного контексту, її підґрунтям є інтуїтивне знання ситуації. Спонтанна комунікація здійснюється на основі емпату щодо певного

емпатанта шляхом спільного конструювання мовленнєвого акту за допомогою вербального та невербального спілкування. [86]. В рамках утворення емпатійного мовленнєвого акту, основним чинником його формування є протистояння атракторів і репелерів, що зумовлює взаємодію часин дискурсивної системи за допомогою параметрів порядку.

Поляризація інтеракцій емпата й емпатанта полягає у протиставленні ролей та функцій емпата й емпатанта. Напрямок розвитку структури-атрактора емпатійного мовленнєвого акту визначає іллокуція, яку прелставлено наміром емпата зрозуміти та розділити стан емпатанта шляхом втішання, підбадьорення, допомоги, тощо.

Кінцевою метою емпата є покращення стану емпатанта, підвищення позитивного сприйняття світу. Репелер емпатійного мовленнєвого акту - це непередбачуваність перлокутивного ефекту, можливість лише його прогнозування.

Функціонування репелерів та атракторів представлено прямим чином та опосередковано:

'There just doesn't seem to be an end to it,' she said. 'I'm sorry, look at me crying like this.' *'That's all right, it's good to have a cry sometimes. Would you like some more tea?'* *She smiled through her tears. 'Thanks, I'd love another one,' she said (BNC, sorry, 24).*

'Magnus's mother has been to see your mother,' she said. 'Poor Magnus has chicken-pox, so you can unpack that suitcase, Andrew (BNC, poor, 55).

І пряма, і опосередкована емпатія репрезентують себе в різних типах мовленнєвих актів. В роботі, основною класифікацією мовленнєвих актів прийнято розуміти наступну: мовленнєві акти включають в себе: констативи, директиви, комісиви, експресиви та перформативи [97; 98; 99].

На думку деяких дослідників, експресивні мовленнєві акти включають в себе такі емпативні висловлювання, які виражають емоційне ставлення до інших з метою емоційного впливу [100; 66]. Проте, таке твердження не можна вважати вірним, з огляду на те, що емпатія може бути імпліцитно виражена і в констативах, і в комісивах, і в директивах, і в перформативах. Розглянемо кілька прикладів.

In a statement issued on his behalf yesterday, the Labour leader, said: 'I am consulting with colleagues to inform them of the action which I propose to take in the wake

of the election defeat. I will make a full statement on Monday. There will be no further communication on this matter until then'. The speculation at Westminster last night was that Mr Kinnock was preparing the ground for a dignified exit by leaving his colleagues six months in which to mount their campaigns for a contest in the autumn (BNC, inform, 100).

В прикладі, який відноситься до констативів, промовець намагається викликати емпатію шляхом застосування таких лексем, як *I am consulting, to inform, I propose.*

Go away. Take care of yourself. Go.' In fact, Francis booked the holiday and drove her to the airport. *'Get drunk,'* he advised. *'I would recommend a little holiday romance.'* *'I don't give myself permission, Francis,'* said Jay. *'Imagine inflicting myself on anyone in this state. I'd burst into tears all the time. I've just had open-heart surgery, remember? '* *'You must just forget, dear (BNC, recommend, 13).*

В прикладі, було реалізовано директивний мовленнєвий акт, в якому, емпатію імпліцитно виражено за допомогою емпативу *dear.*

'I'm black and blue from head to toe,' said Crawford then, *'I've got eight pulled ligaments in my leg and bruises all over and, when I limp out of the theatre at night, these bloody bastards are walking up and down with signs saying 'English actors will be working next year — will you? '. It's depressing to feel you 're not wanted here.'* Slightly more diplomatically, he said, *'I sympathize (BNC, sympathize, 63).*

Приклад віднесено до експресивів, де лексема *sympathize* виражає емпатію.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що за умови наявності атрактора, всі мовленнєві акти мають змогу виражати емпативність, а отже, вважаються емпативними мовленнєвими актами. Емпативний аналіз – набір операцій, який відбувається спонтанно у свідомості співрозмовника, за умови активного осмислення категорій мовленнєвого акту.

В рамках емпатійного аналізу інтерактанти гештальтно активують різні види знань, що становлять когнітивний параметр психічного контексту мовленнєвого акту. У концепції А. П. Мартинюк, емпатійний аналіз включає в себе:

а) онтологічні та аксіологічні енциклопедичні знання про референтну ситуацію;

б) (лінгво)етологічні знання моделей соціальної та комунікативної поведінки

с) лінгвістичні знання [101].

В рамках дослідження, дискурсивні емпатемами буде розподілено на проєктивні та інтроєктивні, з огляду на принцип їх спрямованості в рамках мовленнєвого акту.

- проєктивні дискурсивні емпатемами є результатом проєкції емпатом власного погляду на ситуацію, і як наслідок, впливу на свідомість емпату.
- інтроєктивні дискурсивні емпатемами є результатом ототожнення емпату з емпатантом.

Розглянемо один з прикладів.

A sad event intervened, however. Flora appeared on Jane s doorstep with a distraught face. Flopsy had died.

'Well,' said Jane, 'they do only live about eight years, you know.'

'Yes — but not to see her lolloping from room to room any more — '

'I know, I understand: one lays oneself open to this sort of thing with animals. My orchard was a veritable graveyard of cats: poison, old age, flu. It's what's called an 'occupational hazard.'

'But will you come round? I'm all on my own ... . '

'Yes, of course.' (BNC, understand, 775).

Приклад демонструє використання проєктивної емпатемами *'Well,' said Jane, 'they do only live about eight years, you know'*, з огляду на те, що Джейн репрезентує власну думку, проєктує її на свідомість Флори, намагаючись заспокоїти її. Джейн також застосовує й інтроєктивну емпатію, проєктуючи на себе стан Флори: *'I know, I understand: one lays oneself open to this sort of thing with animals. My orchard was a veritable graveyard of cats: poison, old age, flu. It's what's called an 'occupational hazard'*.

РОЗДІЛ 4. ВІДТВОРЕННЯ ЕМПАТИЧНИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ ДИТЯЧОЇ ПРОЗИ ФЕНТЕЗІ КЛАЙВА ЛЬЮЇСА «ХРОНІКИ НАРНІЇ»

4.1. Основні риси жанру дитячого фентезі

Всі жанрові різновиди художньої літератури характеризуються емоційністю, експресивністю, естетичною вмотивованістю мовних засобів та образністю. Особливо це притаманно дитячій літературі. Відсутність значного досвіду і низький рівень емоційної компетентності у дітей зумовлюють використання великої кількості лінгвістичних засобів, що репрезентують категорію емотивності в дитячій літературі та пояснюють причини виникнення й особливості вираження емоційних станів персонажів [102]. Реалізації категорії емотивності в текстах дитячої прози також притаманний динамізм, що проявляється в швидкій зміні емоцій, переважанні жестових і мімічних кінематичних виразів.

Жанр дитячого фентезі є особливим літературним жанром зі специфічно побудованим сюжетом. Слово «фентезі» має англійське походження: англ. *fantasy* перекладається як «фантазія». Відтак, головною особливістю творів жанру фентезі є те, що події, які описують у творах, відбуваються в уявних (паралельних) світах, де існує магія, чарівні істоти, зачакловані предмети тощо.

Як і міфу, твору фентезі властивий свій особливий час, до якого неможливо застосувати наші уявлення про перебіг часу, світ в ньому пояснюється не з точки зору наукових знань, а з позиції віри.

Незважаючи на популярність творів фентезі, критики літератури й досі не дійшли спільного висновку стосовно точного визначення поняття «література фентезі». Якщо говорити узагальнено, то під цим поняттям розуміють ті літературні жанри, в яких основним сюжетним компонентом є магія, тобто сили, які не можна науково пояснити, як це роблять автори наукової фантастики [117].

Незважаючи на існування різноманітних підвидів фентезі, можна виділити певні універсальні жанрові ознаки. По-перше, наявність неіснуючого світу, властивості якого частково або повністю не відповідають нашій реальності. Цей світ

може ґрунтуватися на минулому, сьогоденні або передбачуваному майбутньому людства, а може створюватися абсолютно відсторонено від дійсності у будь-якому її прояву. По-друге, необхідним елементом функціонування вигаданих світів стає магія. Казкові та фольклорні персонажі, як правило, є головними героями фентезійних творів, а чарівництво лаконічно поєднується з будь-яким рівнем розвитку технологій та науки. По-третє, сюжетну лінію у першу чергу рухає якась пригода. Такий авантюрний сюжет, зазвичай, розкривається у форматі подорожі, пошуків або протистояння та навіть війни. На перший план виходять герої, їх рішення та вчинки, їх боротьба із силами зла. По-четверте, одна з найважливіших особливостей цього жанру – абсолютна свобода авторського вибору. У вигаданому світі можливо все, тому письменник може зробити будь-який несподіваний сюжетний хід і все ж залишити його доцільним та логічним в межах вигадано світу.

Про систему персонажів фентезі, як і в цілому про сам жанр, у різних літературних традиціях (британській / американській та східнослов'янській) існують різні уявлення. До характерологічної системи англійської фентезі відносять напрочуд різних персонажів без жодних закономірностей або обмежень. Серед них зустрічаються як звичні казкові герої: чарівники, чаклуни, відьми, велетні, тварини, наділені людською мовою, так і живі іграшки, привиди. Також до цього переліку долучаються будь-які міфічні істоти [155]. М.Ніколаєва висуває тезу про те, що загальновідомі образи з'являються у фентезі осучасненими, наприклад, джин замість чарівної лампи мешкає у пивній бляшанці [118].

Підтримуючи точку зору про будь-які варіації персонажного фону, знаний дослідник фентезі Б. Аттебері погоджується, що персонажі у даному типі тексту можуть робити все, що завгодно: літати, жити вічно, розмовляти з тваринами, перевтілюватися у божества чи перетворюватися на комах [15]. Головний герой фентезі – пересічна особа, яка може жодним чином не виділятися з-поміж інших. Автор навіть намагається переконати читачів у тому, що головний герой у чомусь схожий на кожного з них [118]. Навіть існує точка зору, згідно з якою протагоністу бракує наснаги та відваги для виконання героїчних завдань [118], або ж його шляхетні якості приховані за маскою пересічності [155]. Лише за декількома винятками

характери у текстах фентезі одноманітні, пласкі, штучні. До того ж відзначається розподіл персонажів винятково на позитивних та негативних, відсутність у героїв будь-яких вагань, сумнівів або можливості морального вибору. М. Ніколаєва, послуговуючись саме цією ознакою характерологічного контексту, навіть уподібнює принципи побудови системи персонажів фентезі та літературної казки [118].

Жанр фентезі бере свій початок від англосаксонської традиції, але під впливом східнослов'янської міфопоетичної свідомості зазнає певних змін. Тому жанрово-стилістична домінанта даного типу текста у східнослов'янській літературній традиції частково зберігає ознаки фентезі британської / американської традицій, але й відзначається багатьма набутими. Так, за ознаками персонажного контексту фентезі у східнослов'янській літературній традиції відрізняється від текстів англомовної фентезі. Поруч із казковими героями зазначається обов'язкова присутність міфологічних персонажів, героїв фольклору. У той чи інший текст образ персонажу залучається цілком або частково, в залежності від ідейного задуму [153].

Створюючи персонажний фон текстів фентезі, автори, як правило, послуговуються системою образів національної міфології або найчастіше західноєвропейської, чи змінюють відомі міфічні образи у відповідності до власної міфосистеми [153; 42]. Тому найбільш популярні сьогодні такі фентезійні персонажі: боги, демони, ангели, ельфи, гноми, тролі, гобліни, дракони, привиди тощо. Також можуть зустрічатися різноманітні образи з грецької міфології, як-от пегас, кентаври, гарпії, дріади; джини з мусульманської міфології тощо. Натомість героями слов'янської фентезі постають представники виключно слов'янської міфології та фольклору: русалки, мавки, водяники, лісовики, домовики, упирі та інші образи народної демонології.

У системі персонажів фентезі убачається також відсутність абсолютного Добра та Зла. Герої не розділяються виключно на позитивних та негативних. У характерах персонажів поєднуються як чесноти, так і вади. Тому так часто у даному типі тексту зустрічаються такі негативні персонажі, які, тим не менш, наділені низкою талантів та природними даними: гострим розумом, відвагою, приємною зовнішністю,

харизмою. Жанр фентезі створив образ “привабливого лиходія”, який завдяки своїм особистим якостям перевершує навіть позитивних персонажів [153].

У текстах фентезі важливою виявляється не тільки психологія внутрішнього світу персонажу, але у фокусі уваги перебувають також стосунки між героями. На відміну від героїв казок, які позбавлені характерів та емоцій, персонажний фон фентезі різниться як за образами, так і за їхніми характерами [153]. За визначенням дослідниці О.М. Ковтун, “герої fantasy – завжди психологічно розроблені, нехай з більшою або меншою глибиною, характери, які запам’ятовуються яскравіше за раціонально-фантастичні, казкові та міфологічні персонажі” [154].

4.2. Проблематика перекладу літератури жанру фентезі

Для перекладу літературного твору необхідний художній переклад, який має свою специфіку і проблематику. Однією з найбільш виражених рис художнього перекладу є постійне використання різноманітних фігур мови – засобів, котрі застосовуються для максимального розкриття тексту. При художньому перекладі буває досить важко зберегти всі фігури мови в тексті, котрий перекладається, досить часто губляться фарби при описі персонажів, зникають особливості їх мови та поведінки. Більшість перекладачів визнають, що багато фольклорних, жаргонних та діалектних фігур мови залишаються такими, що неможливо перекласти. Художній переклад не можна робити дослівно – це неминуче призведе до втрати емоційних тонів, яскравих фарб в мові і т.п. Художній переклад з будь-якої мови повинен бути виконаний так, щоб атмосфера сюжету та стиль автора збереглися в повній мірі.

Фантастична література, зокрема література жанру фентезі, не є легкою для перекладу, адже найчастіше автори описують вигаданий ними ж світ, з вигаданими поняттями та реаліями. Для надання твору реалістичності, глибини й цікавості деякі автори створюють нові слова, значення слів, а інколи навіть мови (наприклад у «Володарі кілець» Дж. Р. Р. Толкієна). У художньому творі відображаються не лише певні події, а й естетичні, філософські погляди його автора, бажання донести до читача свою громадську позицію та світогляд.

При перекладі фентезійної літератури аналіз оригіналу потрібно починати з усвідомлення зв'язків твору з суспільним життям тієї країни й тієї епохи, які дали йому початок і які в ньому відбилися. Знання цього створює необхідний фон, на якому сприйматиметься першотвір, створює належні передумови для подальшого об'єктивного судження про нього. Оскільки література жанру фентезі нерозривно пов'язана з міфами та легендами, казками та билинами, аналіз цих джерел фольклору спростить завдання для перекладача. Не варто забувати, що перекладений твір несе на собі відбиток особистості як автора, так і перекладача. Однією ж з найважливіших задач є точна і правильна передача іншомовної лексики. Оскільки загальні назви, оніми, реалії мають різне мовне значення, кожен з них вимагає власних засобів і методів перекладу.

Питання адекватного відтворення у перекладі творів фентезі лінгвокультурної специфіки на рівні характерологічного контексту залишається на периферії перекладознавчих досліджень, а відтак набуває новизни як для теорії, так і для практики перекладу. Проблема транскодування власних назв, яка крім усього іншого відзначається незмінною актуальністю у перекладознавчих розвідках, також отримує особливе значення при відтворенні персонажного контексту фентезі. Адже цей тип тексту рясніє промовистими іменами, алюзивними антропонімами, або просто неочікуваними квазівласними іменами, в яких втілено весь авторовий креативний потенціал. Власні назви у будь-якому типі тексту виконують номінативну функцію та слугують своєрідними культурними маркерами, які виражають національну та локальну належність свого референта. За визначенням професора В.С. Виноградова, "власне ім'я – це завжди реалія" [116], тому й у перекладі творів воно повинне зберегти свою національну та іншомовну, з точки зору реципієнтів, своєрідність [116; 117].

Проблема перекладу антропонімів надзвичайно актуальна для фентезі, головню через насиченість текстів промовистими іменами. Завдяки зображенню як реального, так і магічного світу, в даному типі тексту функціонують не тільки звичні власні імена для номінації персонажів реального світу, а також авторські алюзивні та оказіональні

оніми. Останні розкривають сутність, характеризують персонажів твору та при перекладі часто потребують дешифрування закодованої автором інформації.

Алюзивні та okazіональні антропоніми належать до промовистих імен. Головне завдання промовистих власних імен полягає не тільки і не стільки в ідентифікації, а, власне, в наданні характеристики та оцінки об'єкту [116; 117]. Звідси – однозначне виникнення труднощів під час транскодування, адже перекладачу потрібно не тільки зрозуміти та виокремити такі оніми у тексті, але й знайти найбільш влучний варіант відтворення з огляду на тип тексту та цільову аудиторію. Алюзивні імена, за визначенням професора В.С. Виноградова, "асоціюються у носії мови з певним словом з фольклорних, літературних та фразеологічних джерел" [116]. З точки зору носіїв національної мови та культури, такі власні імена мають цілком прозору семантику, тому і дешифрування цих онімів не викличе у читачів оригіналу труднощів.

Загалом, для відтворення промовистих власних імен у жанрі фентезі транскодувач послуговується тими прийомами перекладу, що й для інших художніх типів текстів. Передати смислові характеристики та зберегти основну функцію таких онімів у перекладі творів фентезі дозволяють перекладацькі прийоми калькування, заміни оніма, модуляції, модуляції + генералізації або використання функціонального аналогу [155].

Переклад творів фентезі вимагає також певних стратегій, аби точно відтворити усі особливості персонажів та подій, які відбуваються. Наприклад, в українському варіанті твору «Хроніки Нарнії» перекладач намагається спростити та адаптувати текст для дитячої аудиторії, використовуючи конкретні образи, уникаючи додаткової зайвої інформації. Таким чином, діти легше сприймають текст:

There were Tree-Women there and Well-Women (Dryads and Naiads as they used to be called in our world) who had stringed instruments.

Там були духи дерев і духи джерел — дріади та наяди, як ми називаємо їх у нашому світі, — зі струнними інструментами в руках.

We must go as quietly as we can, said Mr Tumnus. The whole wood is full of her spies. Even some of the trees are on her side.

Ми повинні йти дуже тихо, — говорив далі пан Тамнас. — У лісі скрізь повно її шпигунів. Деякі дерева теж на її боці.

В деяких випадках перекладач навіть дещо скорочує висловлювання оригіналу:
I show it to you because you are the first-born and you will be High King over all the rest.

Показую його тобі, бо ти первородний і тобі бути Верховним Королем.

It was then that he began very quietly to edge himself under the curtain, which hung over the door...

Едмунд став тихесенько пробиратися до завіси, що висіла над дверима...

Говорячи про переклад твору дитячого фентезі, слід зазначити особливу роль звуконаслідування. Як відомо, дітям подобаються всілякі варіанти ономації, використання подібних слів автором або перекладачем привертає їх увагу та сприяє зануренню в казковий світ. Наприклад, *drip-drip-drip*, звук весняної краплі, має переклад *кап-кап-кап*.

Всі перекладачі також стикаються з труднощами при перекладі імен казкових персонажів. Наприклад, перекладач додержується транслітерації при перекладі власного імені *Aslan* – *Аслан*; *Reepicheep* перекладено українською мовою як *Рінічін*. Перекладач вжив метод транскрипції, що дозволило зберегти англійський колорит власної назви.

Варто також розглянути переклад деяких релігійних символів:

And presently they saw that they were going with him up the slope of the hill on which the Stone Table stood.

Невдовзі вони побачили, що вже підіймаються схилом пагорба, де стоїть Кам'яний Стіл.

Переклад здійснено шляхом калькування, дослівного перекладу власної назви.

Have you forgotten the Deep Magic?, asked the Witch.

Ти забув Таємну Магію? – спитала Чаклунка.

Першим словниковим значенням слова *deer* є *глибокий*, а оскільки для українського реципієнта воно асоціюється з чимсь таємним, секретним, неопізнаним, то даний символ вдало перекладено за допомогою функціонального аналога *Таємна*

магія, який включає в себе всі види магії. Даний термін знайомий та зрозумілий для українського реципієнта, тож, таким чином, значення його було повністю передано.

Отже, можна зробити висновок, що адекватне відтворення у перекладі елементів характерологічного контексту фентезі потребує неабияких зусиль транскодувача. Складність полягає у необхідності не тільки передати авторовий задум стосовно кожного з персонажів, а надто створити такий переклад твору, який би у першу чергу відповідав міфопоетичним очікуванням цільової аудиторії. При цьому ступінь прагматичної адаптації тексту залежатиме безпосередньо від рівня дистантності/близькості вихідної та приймаючої культур.

Онімний простір фентезі багатий на промовисті власні імена, які постають одними з найяскравіших стилістичних засобів даного типу тексту, оскільки слугують розкриттю образів персонажів та характеризують їх. Тому й виникає нагальна потреба в адекватному транскодуванні таких антропонімів та збереженні їхнього значення у перекладі твору. Але треба пам'ятати, що використання прийому транскрипції чи транслітерації для відтворення промовистого імені призведе до збіднення перекладу твору фентезі. Перекладачу необхідно знайти шлях для передачі його семантики у перекладі твору або, прислухавшись до влучної поради науковців С. Влахова і С. Флоріна, "хоча б ненав'язливо натякнути на її присутність" [117].

4.3. Відтворення емпатичних висловлювань на матеріалі твору Клайва Льюїса «Хроніки Нарнії»

«Хроніки Нарнії» (англ. *The Chronicles of Narnia*) — цикл із семи дитячих фентезійних книг, написаних Клайвом Стейплзом Льюїсом. В них розповідається про пригоди дітей у казковій країні під назвою Нарнія, де тварини можуть говорити, магія нікого не дивує, а добро бореться зі злом. Хроніки Нарнії вміщують багато натяків на християнські ідеї в доступному для юного читача вигляді.

„Хроніки Нарнії” є представником фентезійної літератури. Як фентезі, цикли зберігають головну рису жанру верховенству історії, оповідання надстилістичним наповненням, і, як представник серйозного фентезі, мають життєстверджувальний характер.

Особливістю, притаманною циклам, є статус літератури „кросовер”, тобто такої, що має змішану аудиторію; окрім того, „Хроніки Нарнії” продовжують традицію роману виховання і змальовують формуючі роки особистості, що дозволяє авторам підіймати загальні фундаментальні проблеми свободи волі, добра і зла, віри, знання, тощо.

Для адекватного перекладу емпатійних висловлювань слід дотримуватись певних перекладацьких трансформацій. Найбільш вдалою є класифікація В. Н. Комісарова [118], згідно з якою трансформації поділяються на:

- лексичні (транскрипція, транслітерація та калькування; деякі лексико-семантичні заміни: модуляція, конкретизація та генералізація);
- граматичні (дослівний переклад, членування речень, об'єднання речень та граматичні заміни);
- лексико-граматичні (прийом антонімічного перекладу, прийом описового перекладу та прийом компенсації).

За допомогою аналізу визначень ілокутивних типів проявів емпатії (співчуття, жаль, симпатію, розуміння, заспокоєння, підбадьорення) ми провели дослідження засобів їх вираження у дискурсі на матеріалі твору Клайва Льюїса «Хроніки Нарнії», виокремили основні типи емпатійних висловлювань та проаналізували їх переклад щодо вживання трансформацій згідно з класифікацією В. Н. Комісарова.

Співчуття – це емоція, яку ми відчуваємо до людей, які потребують допомоги; чуйне ставлення до чийхсь переживань. Для вираження співчуття найчастіше використовуються такі лексеми, як: *poor, dear, darling*:

1) *So you've been hiding, have you? said Peter. Poor old Lu, hiding and nobody noticed! You'll have to hide longer than that if you want people to start looking for you.* [123, 10]. – *Ти сховалась, хіба ні? — сказав Пітер. — Бідолашна Лю, вона бавилась у хованки, а ніхто й не зауважив! Треба довше сидіти, якщо хочеш, аби тебе почали шукати.* [125].

В даному прикладі співчуття виражене за допомогою емоційно-оцінювального прикметника *poor*, що показує ставлення до дівчинки. Також у цьому висловлюванні виражено бажання допомогти у формі поради.

2) *My **poor** child, she said in quite a different voice, how cold you look! Come and sit with me here on the sledge and I will put my mantle round you and we will talk.* [123, 14]. – *Моє **бідлашне** дитя, — заговорила вона зовсім іншим тоном, — бачу, ти замерз. Підійди-но і сядь біля мене, я вкрию тебе мантією і ми собі поговоримо.* [125].

У цьому випадку, так само як і в попередньому, спостерігається слово *poor*, за допомогою якого Біла Чаклунка виражає співчуття до хлопчика і пропонує йому допомогу.

В обох зазначених прикладах прикметник *poor* перекладається за допомогою конкретизації як *бідлашний*, тим самим пом'якшуючи висловлення мовця з метою вираження співчутливого стану.

3) *Dear Prince, you must leave this castle at once and go to seek your fortune in the wide world. Your life is in danger here.* [123, 106]. – *Любий принце, ти мусиш негайно покинути цей замок і піти шукати щастя у широкому світі. Твоє життя в небезпеці.* [127]

В даному висловленні засобом вираження співчуття слугує звертання *Dear Prince*, що висловлене за допомогою емоційно-оцінювального прикметника *dear*, який, вживаючи генералізацію, перекладається як *любий*.

4) *Ah, the **poor** child! My lord, we do wrong to keep our guests standing.* [123, 335] – *О, **бідлашна дитинко!** Мій пане, ми даремно тримаємо наших гостей на ногах.* [128, 45]

У прикладі емоційне звернення *poor child* слугує засобом вираження співчуття, що у перекладі, за допомогою конкретизації, відтворено як *бідлашна дитинко*.

5) *Ah, **poor** Pole. It's been too much for her, this last bit. Turned her head, I shouldn't wonder. She's beginning to see things.* [123, 382] – *Ох, **бідлашна** Поул. Це була для неї остання крапля. Не здивуюся, якщо вона геть з глузду з'їхала і почала марити.* [128, 86]

Емоційно-оцінювальний прикметник *poor* в даному випадку слугує засобом вираження співчуття, який перекладено як *бідлашна*, де вжито конкретизацію.

6) *Lord King! dear Lord King, said their shrill voices, **we are so sorry for you.** We daren't untie you because Aslan might be angry with us. But we've brought you your supper.*

[123, 593] – *Наш містере король, дорогий наш містере король! — пролунали тихі проникливі голоси. — Ми так співчуваємо вам. Ми не наважуємося розв'язати вас, щоб Аслан не розсердився. Але ми принесли вам вечерю.* [129, 17]

У прикладі звірі виражають свій співчутливе ставлення до короля, який потребує допомоги. Співчуття виражене за допомогою фрази *we are so sorry for you*, яку, втім, відтворено як *ми так співчуваємо вам*. Для перекладу застосовано конкретизацію.

Жаль – це відчуття смутку з приводу чогось; співчутливе ставлення до чийого-небудь переживання; також вживається в проханнях вибачити за щось. У більшості випадків жаль виражається використанням таких лексем як *sorry, forgive; excuse*:

7) *Your royal Highness, he said. I am most truly sorry that things have come to this extremity. Your Highness will bear witness that it was none of our doing.* [123, 488] – *Ваша високосте, мені дуже шкода, що все так обернулось. Ви свідок: ми цього не бажали.* [126, 31]

У цьому випадку фраза *I am most truly sorry that things have come to this extremity* передає жаль за те, що все склалося саме так, і у перекладі відтворена як *мені дуже шкода, що все так обернулось*, де вжито трансформацію конкретизацію.

8) *Oh, Mr Tumnus - I'm so sorry to stop you, and I do love that tune - but really, I must go home. I only meant to stay for a few minutes.* [123, 7]. – *О пане Тамнасе, страшенно шкода Вас перебивати, бо мені так подобається ця мелодія, але справді, я мушу йти додому. Я ж зайшла сюди лише на кілька хвилин.* [125].

У цьому прикладі для вираження жалю вжито експресив *sorry* в якості вибачення за переривання гри на флейті, а також для посилення його значення – частку *so*.

У перекладі фрази *I'm so sorry to stop you* на українську мову як *страшенно шкода Вас перебивати* частка *so* за допомогою конкретизації перекладається як *страшенно*, що надає експресиву *sorry* підсиленого значення та чіткіше передає емоції мовця.

9) *Then she added, turning to Tirian, I'm sorry we've been so long. We came the moment we could.* [123, 598] – *І вона додала, звертаючись до Тиріяна: — Пробачте, що ми затрималися. Ми прибули, як тільки змогли.* [129, 20]

За допомогою фрази *I'm sorry we've been so long* дівчинка висловлює вибачення перед Тиріяном за затримання, що, вживаючи конкретизацію, відтворено як *пробачте, що ми затрималися*.

10) *Me, Sire? came the Donkey's voice. I'm sure I'm very sorry if I've done wrong.* [123, 608] – *Я, государю? — почувся голос Осла. — Я, правда, дуже шкодую, що поводився неправильно.* [129, 28]

Фраза *I'm sure I'm very sorry* тут показує жаль з боку Ослика за свою поведінку. Тут вжито генералізацію: *я, правда, дуже шкодую*

11) *We're sorry, dear King, but we must go back now. It would never do for us to be caught here.* [123, 594] – *Пробачте нас, дорогий королю, але ми мусимо повертатися. Не можна, щоб нас застали тут.* [129, 18]

Фраза *we're sorry* тут вжито для висловлення вибачення. Для її перекладу використано генералізацію і відтворено як *пробачте нас*. Також у прикладі наявний емоційно-оцінювальний прикметник *dear*, який перекладено за допомогою генералізації як *дорогий*.

12) *Excuse me, said the Cat very politely, but this interests me. Does your friend from Calormen say the same?* [123, 592] – *Прошу вибачення, — сказав Кім, — оце мене зацікавило. Чи згодний з цим ваш тархистанський друг?* [129, 16]

У прикладі за допомогою фрази *excuse me* виражено жаль за переривання бесіди. Для її перекладу вжито генералізацію: *прошу вибачення*.

13) *That was my folly, Edmund, said Queen Susan, of which I cry you mercy.* [123, 420] – *Я поводилась нерозважливо, Едмунде, — відповіла королева Сюзан. — Прошу, вибачте мене.* [126, 10]

У цьому випадку Сюзан просить вибачення за свою поведінку, вживаючи фразу *I cry you mercy*, що, за допомогою трансформації модуляції перекладено як *прошу, вибачте мене*.

14) *Good-bye, dear Puddleglum, said Jill, going over to the Marsh-wiggle's bed. I'm sorry we called you a wet blanket.* [123, 386] – *Бувай, дорогий Хмуротваню, - сказала Джилл, підходячи до хитайболотового ліжка. - Мені прикро, що ми обзивали тебе занудою.* [128, 89]

Тут дівчина висловлює жаль за своє ставлення до іншого за допомогою фрази *I'm sorry*, що, за допомогою конкретизації, відтворено як *мені прикро*.

15) *Kiss me, Jewel, he said. For certainly this is our last night on earth. And if ever I offended against you in any matter great or small, forgive me now.* [123, 623] – *Поцілуй мене, Алмазе, — сказав він, — бо це наша остання ніч на землі. Якщо я в чомусь, великому чи малому, завинив перед тобою, вибач мені зараз.* [129, 40]

У прикладі сепостерігається вираження жалю у формі вибачення, що передано за допомогою експресиву *forgive*, що у перекладі, за допомогою генералізації, передано як *вибач*.

16) *I say, Lu! I'm sorry I didn't believe you. I see now you were right all along. Do come out. Make it Pax.* [123, 12] – *Гей, Лю! Вибач, що я не вірив тобі. Тепер бачу, що твоя правда. Виходь уже. І давай помиримось.* [125].

17) *I apologize for not believing you, he said, I'm sorry. Will you shake hands?* [123, 23]. – *Вибач, що я тобі не вірив, — сказав він. — Вибач. Ось моя рука: мир?* [125].

У двох останніх випадках жаль виражається у формі вибачення (*sorry*) за недовіру до дівчинки. Сформульовано також визнання власної неправоти.

В даних прикладах експресив *sorry* перекладається як *вибач* з метою передачі переживання мовця щодо своєї провини, тут вжито генералізацію. *Make it Pax* перекладається як *і давай помиримось* за допомогою такої трансформації як модуляція, аби донести до читача сенс висловлення.

18) *So long, Jill. Sorry I've been a funk and so ratty. – So long, Eustace. And I'm sorry I've been such a pig.* [123, 369] – *Бувай, Джилл. Прости, якщо я часом був смердючкою чи злюкою. – Бувай, Юстасе. І вибач, що поводитися як свинота.* [128, 74]

У прикладі виражено жаль з обох сторін. Хлопець і дівчина вибачаються один перед одним за свою поведінку за допомогою експресива *sorry*, який, за допомогою генералізації перекладається як *прости* або *вибач*.

Симпатія чи емпатична турбота – це почуття прихильності, доброзичливості до кого-небудь; бажання бачити його щасливішим. На позначення симпатії зазвичай використовуються такі прикметники як *nice*, *good*, а також зменшено-пестливі слова.

19) *I don't think you're a bad Faun at all, said Lucy. I think you are a very **good** Faun. You are the **nicest** Faun I've ever met.* [123, 7]. – *Я зовсім не думаю про Вас, що Ви поганий, — сказала Люсі. — Гадаю, що Ви дуже добрий фавн. Ви наймиліший з усіх фавнів, яких я будь-коли стрічала.* [125].

У цьому випадку симпатія виражена у вигляді компліменту за допомогою позитивно оцінних прикметників *good* і *nice*, які означають прихильне ставлення дівчинки до фавна. Таким чином вона також підтримує його, аби він почувався краще.

Прикметники *good* *nicest* у перекладі звучить як *добрий* і *наймиліший*, вдало передаючи вираження ставлення мовця до іншого та власне підтримки. У даному випадку вжито генералізацію.

20) *Oh don't, please don't, said Jill. Really, you mustn't. It wasn't his fault. It was all the Ape. He didn't know any better. And he's very sorry. And he's a nice Donkey. His name's Puzzle.* [123, 607] – *О ні, будь ласка! — заблагала Джилл. — Справді, не треба. Він не винуватий. Це все Мавп, а він нічого не розумів. І дуже шкодує. Він наймиліший Ослик, його звали Лопух.* [129, 28]

У прикладі дівчина виражає емпатичну турботу до Ослика, благаючи Тиріяна не завдавати йому шкоди, а емоційно-оцінювальний прикметник *nice* передає симпатію дівчини, що перекладається за допомогою генералізації як *наймиліший*.

21) *Is it still snowing, Nurse? she asked sleepily. – No. Raining now, ducky! said the giantess. Rain'll wash away all the nasty snow. Precious poppet will be able to go out and play tomorrow!* [123, 336] – *Няню, там все ще йде сніг? - сонно запитала вона. – Ні. Тепер дощ, моя крихітко! - відповіла велетка. - Дощик змиє геть весь противний сніг. Моя цукерочка піде й пограється завтра на вуличці!* [128, 46]

У даному висловленні Няня виражає емпатичну турботу до дитини, застосовуючи такі зменшено-пестливі слова як *ducky* і *poppet*, що відтворені як *крихітко* і *цукерочка*. Для перекладу таких звернень вжито трансформацію конкретизації.

Розуміння – визнання мотивів та вчинків людини, та їх виправдання; розуміння почуттів, стану іншої особи у формі співпереживання.

22) *I meant, all would be lost for me, said Aravis a little sharply. – Oh - ah - yes - I do see what you mean, darling.* [123, 435] – *Маю на увазі, для мене все було б утрачено, — трохи роздратовано перебила її Аравіса. – Ох... ах... так, розумію, про що ти, люба.* [126, 15]

Цей приклад ілюструє розуміння почуттів та думок співрозмовника. Для вираження розуміння тут використана лексема *see*, що, за допомогою конкретизації, передана як *розумію*. У прикладі також вжито прикметник *darling* для пом'якшення звернення до дівчини.

23) *Well, said Lucy rather slowly (for she wanted to be truthful and yet not be too hard on him), well, that was pretty bad. But you're so sorry for it that I'm sure you will never do it again.* [123, 8]. – *Так, — повільно, зважуючи кожне слово, сказала Люсі (бо хотіла говорити чесно і ще не хотіла бути надто суворою до нього), — так, це дуже погано. Але Ви шкодуєте і, я певна, ніколи більше цього не вчините, правда?* [125].

У даному прикладі спотерігається розуміння вчинку фавна, наявна підтримка і співпереживання.

У перекладі даного висловлення вдало передано думки дівчинки за допомогою дослівного перекладу.

24) *Oh leave poor old Puzzle alone, she said. It was all a mistake; wasn't it, Puzzle dear?* [123, 616] – *Ох, залиште бідного Лопуха в спокої, — сказала вона. — Він це не навмисно, правда ж, Лопуше, дорогий?* [129, 34]

У цьому випадку дівчина висловлює розуміння з приводу вчинка Ослика і запевняє інших, що він не навмисно це зробив, тобто тут наявне виправдання його вчинку. Наявна також лексема *poor*, що перекладається як *бідний* (генералізація).

Мовленнєвий акт **заспокоєння** має місце тоді, коли людина схвилювана певними драматичними подіями і мовна поведінка іншого спрямована на зменшення хвилювання.

25) *Oh, thought Lucy, he's been seen. She's caught him! Great was their surprise when a little later, they heard Mr Beaver's voice calling to them from just outside the cave. – It's all right, he was shouting. Come out, Mrs Beaver. Come out, Sons and Daughters of Adam. It's all right! It isn't Her!* [123, 45]. – Ой, — заціпеніла Люсі, — його помітили. Вона схопила його! Яким же було їхнє здивування, коли наступної миті вони почули радісний голос пана Бобра: – **Усе гаразд**, — крикнув він, — виходь, мамо Бобриво. Виходьте, сини й доньки Адама і Єви. **Все гаразд! Це не її.** [125].

У цьому прикладі спостерігається хвилювання з приводу того, що поруч знаходиться Біла Чаклунка. Проте, пан Бобер заспокоює всіх фразою *it's all right*, що в перекладі завдяки конкретизації звучить як *все гаразд*, переконуючи, що ззовні сани не Білої Чаклунки.

26) *All's well, whispered Tirian. A good night's work. Now for home.* [123, 606] – **Усе в порядку**, — прошепотів Тиріян. — Славна нічна робота. Тепер — додому. [129, 26]

У цьому висловленні Тиріян заспокоює всіх, що все гаразд і можна повертатися додому. Засобом вираження заспокоєння тут виступає фраза *all's well*, що, за допомогою генералізації, відтворено як *усе в порядку*.

27) *Then - have we no hope? said Susan. – Now don't you get fussing, there's a dear, said Mrs Beaver, but just get half a dozen clean handkerchiefs out of the drawer. Course we've got a hope. We can't get there before her but we can keep under cover and go by ways she won't expect and perhaps we'll get through.* [123, 43]. – Отже, жодної надії? — засмутилась Сюзан. – Не впадай у відчай, любя, — спокійно відповіла пані Бобрива. — Ліпше витягни оте зо п'ять чистих носовичків зі шухлядки. Звичайно, надія є. Ми не можемо її перегнати, але можемо сховатися на якийсь час, а потім пробиратися глухими стежками, яких вона не знає. Думаю, нам це вдасться. [125].

У цьому випадку дівчина схвильована тим, що немає способу випередити Білу Чаклунку, що надії немає. Але пані Бобриха заспокоює її за допомогою фрази *now don't you get fussing*. У висловленні також вжито звертання *dear*.

У перекладі вираження *now don't you get fussing, there's a dear*, вдаючись до трансформації модуляції, досить яскраво відтворено його значення як *не впадай у відчай, люба*, що означає не засмучуватися і не втрачати надію.

28) *Pole, said Eustace in a whisper. I may as well tell you I've got the wind up. – Oh you're all right, Scrubb, said Jill. You can fight. But I - I'm just shaking, if you want to know the truth. [123, 621] – Поуле, — прошепотів Юстас. — Чесно кажучи, у мене душа в н'яти провалюється. – Ну, з тобою все гаразд, Скраббе, — сказала Джилл. — Ти можеш воюватися. Але я... я, якщо хочеш знати, я вся тремчу. [129, 39]*

У прикладі хлопець висловлює свій страх, проте дівчина каже, що йому нема чого хвилюватися. Це передано за допомогою заспокійливої фрази *you're all right*, що у перекладі відтворено як *з тобою все гаразд*, вживши генералізацію.

29) *But supposing she turns the two leopards into stone? whispered Lucy to Peter. – It'll be all right, whispered Peter in reply. He wouldn't send them if it weren't. [123, 124]. – А що коли вона оберне леопардів у камінь? — прошепотіла Люсі до Пітера. – Все буде добре, — прошепотів у відповідь Пітер. — Він не посилав би їх, якби не був певен у їхній безпеці. [125]*

У прикладі Люсі виражає занепокоєння щодо того, що Біла Чаклунка може заподіяти шкоди леопардам, але Пітер запевняє її у їх безпеці, заспокоюючи за допомогою фрази *it'll be all right*, що, за допомогою конкретизації, перекладається *все буде добре*. Висловлення *he wouldn't send them if it weren't* перекладається за допомогою модуляції як *він не посилав би їх, якби не був певен у їхній безпеці*, оскільки в англійському варіанті не повністю розкритий його сенс.

30) *It'll be rum for Peter and the others if they saw me waving out of the window and then when the train comes in we're nowhere to be found! Or if they found two - I mean, if we're dead over there in England. – Ugh! said Jill. What a horrid idea. – It wouldn't be horrid for us," said Eustace. We shouldn't be there. [123, 622] – Ом Пітер та інші отетеріють: вони вже бачили, як ми машимо з вікна, а поїзд підійде — і нікого немає.*

Чи знайдуть два... я маю на увазі, якщо ми вмеремо і в Англії. – Жах який! — вигукнула Джилл. – Для нас не такий вже й кошмар, — сказав Юстас, — нас-то там не буде. [129, 39]

У прикладі Юстас заспокоює Джилл у тому, що для них немає загрози. Його фразу *it wouldn't be horrid for us* перекладено на українську мову за допомогою генералізації як *для нас не такий вже й кошмар*.

31) *Steady, Pole, said Puddleglum. Those big fellows wouldn't be crawling in there if it didn't get wider later on. And there's one thing about this underground work, we shan't get any rain.* [123, 348] – **Спокійно, Поул**, - сказав Хмуротвань. - Ці здоровані не полізли б туди, якби далі не ставало знов ширше. І взагалі під землею не так і погано, принаймні ми не опинимося під дощем. [128, 121]

У цьому випадку для вираження заспокоєння вжито фразу *steady, Pole*, що у перекладі звучить як **спокійно, Поул**, де вжито конкретизацію.

32) *She won't turn him into stone too? said Edmund. – Lord love you, Son of Adam, what a simple thing to say! answered Mr Beaver with a great laugh. Turn him into stone? If she can stand on her two feet and look him in the face it'll be the most she can do and more than I expect of her. No, no. He'll put all to rights.* [123, 34]. – А хіба вона так само не оберне його у камінь? — спитав Едмунд. – О Господи, сину Адамів, що ти таке кажеш! — розреготався пан Бобер. — Обернути його в камінь? Та якщо вона не впаде відразу і зможе поглянути йому у вічі, то й це буде добре. Більше від неї годі очікувати. Принаймні я в цьому певний. Ні-ні. Він скрізь наведе лад. [125].

У даному прикладі пан Бобер заспокоює Едмунда, переконуючи, що Аслан буде в порядку, що Біла Чаклунка не зможе заподіяти йому шкоди, адже він найсильніший з усіх і наведе скрізь лад. Як засіб вираження заспокоєння вжито окличне речення *what a simple thing to say!*, що в перекладі відтворено як *що ти таке кажеш!*, де вжито конкретизацію. Фраза *if she can stand on her two feet* перекладається антонімічно як *якщо вона не впаде відразу*.

Також у прикладі наявна така трансформація як членування речень. Одне речення *If she can stand on her two feet and look him in the face it'll be the most she can do and more than I expect of her* в українському варіанті розбито на три окремих

речення: *Та якщо вона не впаде відразу і зможе поглянути йому у вічі, то й це буде добре. Більше від неї годі очікувати. Принаймні я в цьому певний.*

33) *But what I'll do if I really have to meet Aslan, I'm sure I don't know, he added. You'll find **it will be all right** when you really do, said Queen Lucy. [123, 656] – Що ж робити, якщо я й справді зустрінуся з Асланом? Слово честі, не знаю! додав він. – Коли справді зустрінешся, **усе буде гаразд**, от побачиш, — завірила його Люсі. [129, 66]*

У цьому випадку Ослик виражає своє хвилювання з приводу зустрічі з левом Асланом. Проте Люсі заспокоює його фразою *it will be all right*, що, вживаючи конкретизацію, перекладається на українську як *усе буде гаразд*.

34) *But it's not horrid at all up there. We like it. We live there. [123, 374] – Але ж там, нагорі, немає нічого жахливого. Нам подобається. Ми там живемо. [128, 78]*

Засобом вираження заспокоєння в даному прикладі виступає фраза *but it's not horrid at all up there*, за допомогою якої хлопець запевняє Джилл, що все не так погано нагорі. Для перекладу фрази вжито конкретизацію і відтворено як *але ж там, нагорі, немає нічого жахливого*.

35) *Look here! said Scrubb, suddenly losing his temper, as people so easily do when they have been frightened. I don't believe the whole thing can be half as bad as you're making out. I don't think Aslan would ever have sent us if there was so little chance as all that. [123, 319] – Послухай! - вигукнув Скрабб, несподівано розлютившись, як воно часто буває з перестрахи. - Я не вірю, що все хоч на дрібку є так погано, як ти тут набаляндаси. Аслан ніколи не послав би нас, якби шанси були такими малими. [128, 31]*

У цьому прикладі Скрабб запевняє іншого, що все не так погано, як здається, і заспокоює фразою *I don't think Aslan would ever have sent us if there was so little chance as all that*, що, за допомогою дослівного перекладу, передано як *Аслан ніколи не послав би нас, якби шанси були такими малими*.

36) *That's right, old boy, said the Cabby, slapping Strawberry's neck. That's better. **Take it easy**. [123, 534] – Ось так, старенький, — сказав візник, поплескуючи Перчика по шиї, — так ліпше. **Заспокойся**. [124, 15]*

У цьому прикладі спостерігається фразове дієслово *take it easy*, що виражає заспокоєння, і відтворене за допомогою модуляції як *заспокойся*.

37) *Don't you lose heart, Pole, said Puddleglum. I'm coming, sure and certain. I'm not going to lose an opportunity like this. It will do me good.* [123, 319] – **Не треба падати духом**, Поул, - сказав Хмуротвань. - Я йду, точно та однозначно. Я не збираюся прогавити таку нагоду. Мені з того вийде на краще. [128, 31]

Засобом вираження заспокоєння тут слугує фраза *don't you lose heart*, яка, за допомогою трансформації модуляції перекладається як *не треба падати духом*.

38) *My doom has come upon me, said the Witch in a voice of horrible calmness. – Oh don't say that, babbled Uncle Andrew. My dear young lady, pray don't say such things. It can't be as bad as that.* [123, 535] – *Моя погибель приходить по мене, — з моторошним спокоем промовила чаклунка. — Ой, не кажіть так, — простогнав дядько Ендрю. — Моя люба молода пані, благаю, не кажіть таких речей. Не може вже бути гірше, ніж зараз.* [124, 15]

У прикладі дядько Ендрю заспокоює чаклунку, що не все так погано, як їй здається. Заспокійлива фраза *it can't be as bad as that* у перекладі відтворено як *не може вже бути гірше, ніж зараз*, де вжито генералізацію.

39) *Stop, Eustace, stop, cried Jill. They're all friends. Can't you see? We've come up in Narnia. Everything's all right.* [123, 382] – *Зупинися, Юстасе, зупинися! - закричала Джилл. - Це ж друзі, хіба ти не бачиш? Ми вийшли нагору в Нарнії. Все гаразд.* [128, 85]

У прикладі дівчина заспокоює Юстаса і запевняє його в тому, що не потрібно боротися, бо то їх друзі. Фраза заспокоєння *everything's all right* за допомогою конкретизації відворено як *все гаразд*.

40) *Are they aiming at us? asked Scrubb. – No, said Puddleglum. "We'd be a good deal safer if they were. They're trying to hit that - that cairn over there to the right. They won't hit it, you know. It's safe enough; they're such very bad shots.* [123, 322] – *Вони ціляться в нас? - спитав Скрабб. – Ні, - відповів Хмуротвань. - Ми були б у більшій безпеці, якби вони цілились. Вони намагаються влучити он туди - в ту камінну*

піраміду праворуч. Але, відверто кажучи, вони в неї не влучать. **Немає жодної загрози** - вони дуже погані стрільці. [128, 33]

У даному випадку Хмуротвань заспокоє Скрабба за допомогою фрази *it's safe enough*, яку, за допомогою антонімічного перекладу, відтворено як **немає жодної загрози**.

41) *Quick, some of you! Take them away. Give them food and wine and baths. Comfort the little girl. Don't cry, little girl, or you won't be good for anything when the feast comes.* [123, 335] – А ну мерщій, хто-небудь! Заберіть їх. Дайте їжі, вина, зробіть ванну. Заспокойте маленьку дівчинку. Не плач, маленька дівчинко, а то на учті ти будеш ні до чого. [128, 45]

У прикладі засобом вираження заспокоєння виступає фраза *don't cry, little girl*, що, за допомогою дослівного перекладу, відтворено як *не плач, маленька дівчинко*. Тут також вжито пестливе звернення *маленька дівчинко*, що посилює вираження підтримки.

42) *Is anything wrong? whispered Shasta to Aravis. – Oh it's all very well for you, whispered Aravis rather savagely. What would you care about Tashbaan?* [123, 415] – Щось сталося? — пошепки спитав Шаста Аравісу. – **Та ні. Все гаразд. Принаймні для тебе**, — тихо, але з притиском відповіла вона. [129, 8]

Даний приклад ілюструє стурбованість Шаста. Аравіса заспокоює його у відповідь, кажучи *it's all very well for you*, що у перекладі звучить як *Та ні. Все гаразд. Принаймні для тебе*. Для перекладу цього висловлення вжито членування речень.

43) *Oh darling, don't get so excited, said Lasaraleen.* [123, 435] – Ох, люба, **не переймайся**, — прошебетала Лазараліна. [126, 15]

У прикладі вжито фразове дієслово *don't get so excited*, що у перекладі передано як *не переймайся*, для чого було застосовано конкретизацію.

44) *Now then, now then, came the Cabby's voice, a good firm, hardy voice. Keep cool everyone, that's what I say. No bones broken, anyone? Good. Well there's something to be thankful for straight away, and more than anyone could expect after falling all that way.* [123, 535] – Ану послухайте, що я вам скажу, — озвався візник лагідним, спокійним,

мужнім тоном. — **Заспокойтеся ви.** Кості у всіх цілі? Добре. Ми повинні дякувати долі за те, що з жодним із нас нічого не сталося після такого падіння. [124, 15]

Засобом вираження заспокоєння тут виступає фразове дієслово *keep cool everyone*, що перекладено як *заспокойтеся ви*. Тут вжито трансформацію модуляції.

Мовленнєвий акт **підбадьорення** використовується в ситуаціях, коли мовець занепає духом через певну ситуацію, або коли він чимось незадоволений, а інший мовець його підбадьорює.

45) *Now don't keep on fussing, there's a dear, said Lasaraleen. We'll get you some proper clothes in a moment.* [123, 434] – *Мила, не турбуйся даремно,* — відповіла Лазараліна. — *Ми швидко підберемо тобі якусь пристойну одежину.* [126, 14]

У цьому прикладі дівчина схвильована своїм зовнішнім виглядом, на що Лазараліна її підбадьорює, додаючи, що для неї знайдеться щось краще із одягу. Підбадьорлива фраза *don't keep on fussing* відтворено як *не турбуйся даремно*. Перекладу здійснений за допомогою модуляції.

46) *Of course it would be raining! said Edmund. – Do stop grumbling, Ed, said Susan. Ten to one it'll clear up in an hour or so. And in the meantime we're pretty well off. There's a wireless and lots of books.* [123, 3]. – *Ну а якже, сьогодні якраз треба було цього дощу!* — невдоволено сказав Едмунд. – *Не бурчи, Еде,* — зупинила його Сюзан. — *Б'юсь об заклад, що за годинку-півтори випогодиться. Та й так не все погано. Тут є радіо і купа книжок.* [125].

Цей приклад ілюструє ситуацію, при якій Едмунд невдоволений раптовим дощем, а Сюзан його підбадьорює тим, що, не зважаючи на дощ, є дещо інше, чим можна себе розважити, наприклад, радіо та книжки. Засобами вираження підбадьорення слугують висловлення *do stop grumbling* і *and in the meantime we're pretty well off*.

Висловлення *and in the meantime we're pretty well off* перекладається за допомогою антонімічного перекладу *та й так не все погано*.

Підбадьорлива фраза *ten to one it'll clear up in an hour or so* перекладається за допомогою модуляції як *б'юсь об заклад, що за годинку-півтори випогодиться*.

47) *Oh, can't we do anything to stop it? said Jill in a shaken voice. – Nay, fair friend, said Jewel, nosing her gently. It may be for us the door to Aslan's country and we shall sup at his table tonight.* [123, 638] – *Невже ми нічого не можемо зробити? — запитала Джилл тремтячим голосом. – Не сумуй, мій славний друже, — відповідав Алмаз, ласкаво торкаючи її носом. — Можливо, для нас це двері до країни Аслана й ми нині ж бенкетуватимемо за його столом.* [129, 52]

У прикладі засобом вираження підбадьорення виступає емпатійна фраза *naу, fair friend*, що відтворено у перекладі як *не сумуй, мій славний друже*, для якого вжито трансформацію модуляції, аби надати виразності емоціям співрозмовника щодо стану іншого.

48) *I suppose it is all right. I mean, I suppose you can beat him?* [123, 164] – *Мені здається, все гаразд. Тобто - я думаю, ти його переможеш?* [127, 78]

У своєму висловленні Едмунд запевняє іншого в перемозі у боротьбі. Підбадьорлива фраза *I suppose it is all right* відтворена в перекладі на українську як *мені здається, все гаразд*, задля чого вжито конкретизацію.

49) *There! You see! said the Ape. "It's all arranged. And all for your own good. We'll be able, with the money you earn, to make Narnia a country worth living in.* [123, 591] – *Ось бачите, — сказав Мавп. — Усе залагоджено. І все для вашого добра. На ваші гроші ми влаштуємо в Нарнії справжнє життя.* [129, 15]

У прикладі Мавп запевняє інших, що життя в Нарнії буде кращим і висловлює підбадьорення фразою *it's all arranged*, що відтворено як *усе залагоджено*, за допомогою конкретизації.

50) *Hear that? That's the gang at the other end of the stable. Trying to frighten us. Don't take any notice. They won't take us in again!* [123, 647] – *Чули? Знову ця згряя, з того боку Хліва. Налякати нас вирішили. Не зважайте на них. Нас більше не проведеш!* [129, 60]

У прикладі засобом вираження підбадьорення виступає фразове дієслово *don't take any notice*, що, використавши трансформацію конкретизації, перекладено як *не зважайте на них*.

51) *This way, lad, and Lucy burst into tears and Edmund looked very blank. But Caspian looked over his shoulder and said, **Cheer up**. I'm sure it will come all right in the end. So long.* [123, 197]. – *Ходімо, хлопчику», — Люсі зайшлася плачем, а Едмунд зблід. Та Каспіян озирнувся через плече і сказав: **Не журіться**. Впевнений, врешті-решт все вийде на краще. Бувайте.* [127].

У цьому прикладі засобом вираження підбадьорення виступає фразове дієслово *cheer up*, яке, за допомогою такої трансформації як антонімічний переклад, відтворене як *не журіться*. Також підбадьорлива фраза *it will come all right in the end* перекладається за допомогою конкретизації як *врешті-решт все вийде на краще*.

52) *Courage!* said the Prince. *The road there goes down steeply.* [123, 370] – **Не падайте духом!** - закликав принц. - *Дорога тут круто спускається вниз.* [128, 75]

У прикладі підбадьорення виражене за допомогою слова *courage*, що відтворене як *не падайте духом*. Для перекладу вжито граматичну заміну з іменника на дієслово, а також модуляцію, аби точніше передати сенс висловлення.

53) *Oh, come on, Pole, **buck up**, said Scrubb's voice. After all, it is an adventure.* [123, 314] – *О, ну ж бо, Поул, **не вішай носа**, - сказав Скраббів голос. - Зрештою, це ж пригода.* [128, 26]

В даному випадку у фразовому дієслові *buck up* спостерігається підбадьорення з боку Скрабба, яке, за допомогою антонімічного перекладу, відтворено як *не вішай носа*.

54) *Now **don't you let your spirits down**, Pole, said the Marsh-wiggle. There's one thing you've got to remember. We're back on the right lines.* [123, 350] – **Тільки не давай своєму духу занепасти**, Поул, - сказав хитайболот. - *Пам'ятай: ми знов ідемо правильним шляхом.* [128, 122]

У прикладі наявна підбадьорлива фраза *now don't you let your spirits down*, для перекладу якої вжито конкретизацію: *тільки не давай своєму духу занепасти*.

55) *You don't mean to say you think they're going out?* cried Eustace. – *Well, however they work, you can't expect them to last for ever, you know, replied the Marsh-wiggle. But **don't let your spirits down**, Scrubb. I've got my eye on the water too, and I don't think it's rising so fast as it did.* [123, 377] – *Ти ж не хочеш сказати, що вони гаснуть? - вигукнув*

Юстас. – Ну, хоч зараз вони й працюють, не варто чекати, що вони це робитимуть вічно, - зауважив хитайболот. - Але **не журися**, Скраббе. Я й на воду теж позираю, і готовий закластися, що тепер вона прибуває не так швидко. [128, 81]

У прикладі мова йде про лампи, які не досить добре працюють. Проте тут виражено підбадьорення з боку хитайболота за допомогою фрази *don't let your spirits down*. Тут вжито трансформацію модуляції і перекладено фразу як *не журися*.

Проаналізувавши висловлювання на матеріалі твору Клайва Льюїса «Хроніки Нарнії», можна зробити висновок, що емпатія у фентезі виражається за допомогою таких засобів, як емоційно-оцінювальні прикметники, звертання, експресиви, фразові дієслова, окличні речення та інші емпатійні висловлювання. Такі лінгвістичні засоби в даному творі перекладаються за допомогою різних трансформацій, таких як генералізація, конкретизація, модуляція, дослівний переклад, антонімічний переклад, членування речень. Найчастіше використовується генералізація (25,4%), конкретизація (37,3%) і модуляція (20,3%), а найрідше - дослівний переклад (5,1%), антонімічний переклад (8,5%) і членування речень (3,4%). (Додаток Д). Також ми визначили, що здебільшого у творі використано такі емпатійні стани як заспокоєння (36,4%), жаль (21,8%) і підбадьорення (20,0%), а у меншості випадків – емпатійні стани співчуття (10,9%), симпатії (5,5%) та розуміння (5,5%). (Додаток Г)

ВИСНОВКИ

1. У лінгвістиці термін «емпатія» застосовується для опису способів «передавання інформації співрозмовником». Уточнюючи лінгвістичне розуміння емпатії, вчені вводять поняття вербальної емпатії, яка є вираженням розуміння почуттів іншого, мовним впливом із метою надання психологічної підтримки співрозмовнику. Головна роль емпатії полягає в тому, щоб визначити емоційний стан іншої людини, ототожнити себе з комунікантом, відреагувати на емоційні переживання співрозмовника та надати емпатійний відгук за допомогою вербальних та невербальних засобів комунікації.

2. Як подієвий концепт, емпатія виникає у свідомості та вербальній поведінці під впливом людської діяльності у певній комунікативно-прагматичній ситуації, постаючи у різноманітті конститuantів когнітивної (розуміння ментальних станів інших людей) та афективної (емоційна реакція на досвід інших) парцел домену емпатія.

3. Категорії експресивності, інтенсивності, емотивності та оцінності є конструктивними компонентами й водночас детермінантами емпатії, наявність яких у комунікативних комплексах забезпечує раціонально аксіоматичну толерантність і ефективність спілкування, реалізацію емпатійних імплікатур, які інтегруються у феномені мовленнєвих репрезентацій. Відмінність цих категорій полягає у тому, що оцінність виконує аксіологічну функцію, тобто відображає думку суб'єкта щодо цінності певного предмета, явища, дії тощо. Емотивність слугує для вираження почуттів людини, тобто виконує афективну функцію. Експресивність спрямована на посилення ознаки й сприяє кращому донесенню інформації до адресата, тобто виконує прагматичну функцію. Інтенсивність має на меті підсилити вплив на адресата, вразити або переконати його.

4. Прояв емпатії вербальними засобами спілкування спрямований на підсилення емоційного переживання та емоційного впливу. Для вираження емпатії у дискурсі вживається емпатійно-експресивна лексика, до якої належать такі засоби, як зменшувально-пестливі слова, вигуки, звертання, а також емпатійно-оцінна лексика,

яка складається з емоційно-оцінювальних прикметників, прислівників, іменників, часток і дієслів.

5. Методологія дослідження ґрунтується на засадах комплексного інтерпретативного підходу до мовних та мовленнєвих явищ вираження емпативів і закономірностей їх функціонування у художньому тексті, а також, специфіки відтворення емпативів англійської мови українською.

6. Дискурсивний контекст емпатії визначається як фрагмент дискурсу, рівний висловленню в межах одного чи кількох речень, й містить лексичні та/або синтаксичні засоби вербалізації емпатії та детермінанти її реалізації в дискурсі. У роботі ми дослідили емпатію як засіб ввічливості в англійському та українському діалогічному дискурсі, диференціювавши емпатію на три категорії, а саме: позитивну реакцію мовця, негативну реакцію мовця та реакцію жалю. Завдяки проведеному аналізу стосовно ролі емпатії в діалогічному дискурсі, ми встановили, що у даному випадку емпатія відіграє важливу роль, адже вона позначає емоційну зміну адресата та характеризує його емоційну реакцію.

7. Емпатійний мовленнєвий акт визначається як одиниця спонтанної комунікації, занурена до інтерактивного контексту, підґрунтям якої є інтуїтивне знання ситуації. Спонтанна комунікація здійснюється емпатом щодо певного емпатанта шляхом спільного конструювання мовленнєвого акту за допомогою вербального та невербального спілкування, з метою виявлення або викликання емпатії та отримання бажаного когнітивного, афективного і мовленнєвого результату.

8. Дискурсивна емпатема є висловленням, що виражає особливі когнітивні комплекси (уявлення, оцінки, висновки), які виникають у процесі діяльності у емпатійного мовленнєвого акту. За спрямованістю, емпатемами поділяються на проєктивні та інтроєктивні. Емпатійний мовленнєвий акт базується на емпатемах інтроєктивного типу, що узгоджуються з проєктивними.

9. Ілюктивними типами емпатичних висловлювань в діалогічному мовленні англійської дитячої прози жанру фентезі є мовленнєві акти психологічної підтримки: жаль, тобто, відчуття смутку з приводу чогось; співчуття, тобто, чуйне ставлення до чийого-небудь горя, до чийхсь переживань; розуміння, а саме

психологічного стану іншої людини, її певних вчинків та дій; заспокоєння, що має на меті зменшити хвилювання іншої людини з приводу певних драматичних ситуацій та подій; підбадьорення, що полягає в подоланні негативного психоемоційного стану адресата, та піднятті його настрою; симпатія, тобто почуття прихильності, доброзичливості до кого-небудь, бажання бачити його щасливішим. Такі мовленнєві акти належать до класу експресивів і мають на меті зміну емоційного стану адресата. У художньому творі найчастіше було вжито такі мовленнєві акти, як заспокоєння, жаль і підбадьорення, найрідше – співчуття, симпатія та розуміння.

10. Проаналізувавши твір «Хроніки Нарнії» було визначено, що емпатичні висловлювання відтворюються у мовленні за допомогою різних лінгвістичних засобів, таких як емоційно-оцінювальні прикметники, звертання, експресиви, фразові дієслова, окличні речення та інші емпатичні фрази.

11. Адекватний переклад завжди вимагає використання різних трансформацій для досконалого відтворення сенсу висловлювань. Тому при аналізі перекладу емпатійних висловлювань у творі «Хроніки Нарнії» ми керувалися класифікацією В. Н. Комісарова, і виявили, що лінгвістичні засоби емпатизації у фентезі перекладаються за допомогою різних трансформацій, таких як генералізація, конкретизація, модуляція, дослівний переклад, антонімічний переклад, членування речень. Найчастіше використовується генералізація, конкретизація і модуляція, а найрідше – дослівний переклад, антонімічний переклад і членування речень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Наукові праці

1. Козяревич Л.В. Вербальні й невербальні засоби емпатизації діалогічного дискурсу (на матеріалі англomовної прози ХХ століття. 2006. 191 с.
2. Кузнецова А.А. Лингвистический аспект эмпатии. *Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение*. 2010. Вып. 43. № 13 (194). С. 80–82.
3. Рибо Т. Психология чувств. Одесса: Астрада, 1912. – 27 с.
4. Schwartz W. The Parameters of Empathy: Core Considerations for Psychotherapy and Supervision / Wynn Schwartz // *Advances in Descriptive Psychology*. 2013. Vol. 10. P. 203– 218.
5. Шевченко И. Концепты коммуникативного поведения в когнитивно-дискурсивной парадигме. // *Вестник МГПУ Серия «Филология. Теория языка. Языковое образование»*. 2014. № 1 (13). С. 110-120.
6. Чесноков И. И. Месть как эмоциональный поведенческий концепт (опыт коммуникативно-когнитивного описания в контексте русской лингвокультуры): автореф. дис. д-ра филол. наук.: спец. 10.02.19 “Теория языка”. Волгоград: Изд-во Волгоград. гос. пед. ун-та, 2009. 44 с.
7. Ковалевська Т.Ю. Моделювання емпатії в сучасній українській мові: дис. доктора філол. наук: 10.02.04. Одеськ. нац. ун-т. ім. І.І. Мечникова. Одеса, 2002. 439 с.
8. Таценко Н. В. Лексико-стилистические аспекты эмпатии в англоязычном политическом дискурсе . *LINGUA MOBILIS*. 2014. №3. С. 60–67.
9. Таценко Н. В. Реалізація емпатії в сучасному англomовному дискурсі: когнітивно-синергетичний аспект. *Філологічні трактати*. 2017. №4. С. 55–64.
10. Бабенко Л.Г. Эмотивная лексика как функциональная система: автореф. дисс. ... д-ра филол. наук. – Свердловск, 1990. – 23 с.
11. Гак В.Г. Языковые преобразования. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1998. – 202 с.

12. Новиков А.И. Семантика текста и ее формализация. –М., 1983. –С. 147
13. Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. –Воронеж, 1987. –205 с.
14. Волек Б. Типология эмотивных знаков // Язык и эмоции: сб. науч. трудов. – Волгоград: Перемена, 1995. – С. 15–24.
15. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М.: Русские словари, 1996. – С. 337
16. Шаховский В.И. Типы языковых значений эмотивной лексики // Вопросы языкознания. 1994. № 1. С. 20–26.
17. Галаган В. Емотивність, експресивність та конотація як засіб вираження оцінки. Наукові записки. – 2011. – Вип. 80. – С. 171–178 (Серія „Філологічні науки”).
18. Гамзюк М. В. Емотивний компонент значення у процесі створення фразеологічних одиниць (на матеріалі німецької мови): монографія: Вид. центр КДЛУ, 2000. – 256 с.
19. Борисов О. О. Мовні засоби вираження емоційного концепту страх: лінгвокогнітивний аспект. – Донецьк, 2005. – 262 с.
20. Ortony A. Metaphor and Thought. Cambridge University Press, 1993. 196 p.
21. Kövecses Z. Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in. Human Metaphors of Musical Motion // Metaphor and symbol, 18(2), pp. 63-84
22. Lakoff G. The Contemporary Theory of Metaphor. Cambridge University Press, 1992. 246 p.
23. Lakoff G., Johnsen M. Metaphors we live by. London: The university of Chicago press, 2003. 193 p.
24. Вовк В. Н. Мовна метафора в художньому мовленні. Київ, 1986. 251 с.
25. Geary J. I is an Other: The Secret Life of Metaphor and How It Shapes the Way We See the World. N. Y., 2012.
26. Knowles M., Moon R. Introducing Metaphor. L., 2006.
27. Krennmayr T. Metaphor in newspapers. LOT Dissertation Series, 276. Utrecht, LOT, 2011.
28. Charteris-Black J. Corpus approaches to Critical Discourse Analysis. N. Y., 2004.

29. Складарская Г.Н. Метафара в сис­теме языка / отв. ред. Шмелев Д.Н.; РАН. Ин-т лингв. ис­след. Санкт-Петербург: Наука, 1993. 152 с.
30. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / отв. ред. Б.А. Серебрянников; АН СССР. Ин-т языкознания. Москва: Наука, 1988. С. 173-203.
31. Левин Ю.И. Структура русской метафоры // Труды по знаковым системам. Тарту, 1965. Т. 2. С. 293–299.
32. Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу: Монографія. – Київ – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 248 с.
33. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивнодискурсивній парадигмі лінгвістики. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
34. Приходько А. Н.П Концепты и концептосистемы. – Днепропетровск: Белая Е. А., 2013. – 307 с.
35. Степанов В. Н. Об энтропии понятия «концепт» в современной лингвистике. *Иностранные языки в высшей школе*. Научный журнал, 2009. – Выпуск 3 (10). – С. 34-41
36. Ангелова М.М. "Концепт" в современной лингвокультурологии. Актуальные проблемы английской лингвистики и лингводидактики. *Сборник научных трудов*. Выпуск 3. – М., 2004. – С. 3-10.
37. Красавский Н.А концепт “Zorn” в пословично-поговорочном фонде немецкого языка. // Теоретическая и прикладная лингвистика. Выпуск 2. Язык и социальная среда. Воронеж. Изд-во ВГТУ, 2000. – С.78-89
38. Потебня А. А. Мысль и язык. – К., 1993. – с. 235
39. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М., 1996. – С.94-97, 216-135
40. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314 с.
41. Алефиренко Н.Ф. Проблемы вербиализации концепта. – Волгоград, 2003.

42. Зинченко В. Г. Межкультурная коммуникация. Системный подход / В. Г. Зинченко, В. Г. Зусман, З. И. Кирнозе: учеб. пособие. – Нижний Новгород, 2003. – 192 с.
43. Зусман В. Концепт в системе гуманитарного знания. Вопросы литературы. – 2003. – № 2. – С. 13.
44. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление. – М.: Наука, 1993. – Т. 1. – 672 с.
45. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления. – М.: Республика, 1993. – 447 с.
46. Слышкин Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. – М.: Academia, 2000. – 128 с.
47. Миллер Л.В. Концепт как смысловая и эстетическая категория. Мир русского слова. – 2000. – № 4. – С. 39-45.
48. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / Пер. с англ. А.Д.Шмелева. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
49. Лихачев Д.С. Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: Антология / Под ред. проф. В.П. Нерознака. – М.: Academia, 1997. – С.282.
50. Никитина С. Е. О концептуальном анализе в народной культуре. Логический анализ языка. Культурные концепты. М., 1991. – С. 117-123.
51. Нефедченко О.І. Поняття емпатії в лінгвістиці. Філологічні трактати. 2016. С. 46–53.
52. Карягина Т.Д. Эмпатия как метод: философский взгляд . Консультативная психология и психотерапия. 2015. №5. 30 с.
53. Чесноков И.И. Месть как эмоциональный поведенческий концепт (опыт коммуникативно-когнитивного описания в контексте русской лингвокультуры): автореф. дис д-ра филол. наук.: спец. 10.02.19 “Теория языка”. Волгоград: Изд-во Волгоград. гос. пед. ун-та, 2009. 44 с.
54. Шевченко И.С. Концепты коммуникативного поведения и жанр. Жанры речи. 2015, № 1(11). С. 23–29.

55. Воробйова О.П. Ідея резонансу в лінгвістичних дослідженнях. Мова. Людина. Світ: До 70-річчя професора М. П. Кочергана: [зб. наук. статей]. К.: Видавничий центр КНЛУ. 2006. С. 72–85.
56. Таценко Н.В. Аксиологічний модус емпатії в сучасному англomовному дискурсі. Актуальні проблеми філології та перекладознавства. Том 3, Випуск 10. Хмельницький: Хмельницький національний університет, 2016. С. 120–124.
57. Таценко Н.В. Лексико-граматичне профілювання понятійного модусу концепту ЕМПАТІЯ. Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Філологічна”: збірник 202 наукових праць. Острог: Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2016. Вип. 60. С. 237-239.
58. Таценко Н.В. Образный модус эмпатии в современном англоязычном дискурсе. Когниция, коммуникация, дискурс. 2016. № 12. С. 108–124.
59. Таценко Н.В. Емпатія як категорія лінгвістичної прагматики. *Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Філологічні науки*. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2015. № 2. С.282–288.
60. Азнабаева Л.А. Междометия как средство выражения эмпатии (на материале французского языка). *Вестник Волгоградского государственного университета*. Серия 2: Языкознание. № 2. 2015. С. 63–68.
61. Азнабаева Л.А. Принцип вежливости в английском диалоге. Уфа: РИЦ БашГУ, 2005. 198 с.
62. Анищенко А.А. Способы функционирования категории вежливости в эмпатийном речевом акте понимания (на материале французского языка). *Вестник Башкирского университета*. Т. 2, № 4. 2015. С. 1348 –1351.
63. Кравченко А. В. Является ли язык репрезентативной системой?. *Studia Linguistica Cognitiva*. М.: Гнозис, 2006. Вып. 1. Язык и познание: Методологические проблемы и перспективы. С. 135– 156.
64. Мартынюк А.П. Когнитивно-коммуникативная лингвистика: в поисках базовых принципов и методик анализа. Когниция. Коммуникация. Дискурс: междунар. сб. науч. тр. / Ред. И.С. Шевченко, В.И. Карасик. Направление “Филология”. № 12. 2016. С. 17–35.

65. Schwartz, W. From passivity to competence: A conceptualization of knowledge, skill, tolerance, and empathy. *Psychiatry*. 2002. Vol. 65(4), pp. 338–345.
66. Shahovskyi V. I. Categorization of emotions in lexico-semantic language system. – Voronezh, 1987. – 192 p.
67. Kuznetsova A. A. Illocutionary types of verbal empathy: author's abstract of thesis on getting scientific degree of candidate of philological sciences : spec. 10.02.19 «Language theory». – Ufa, 2010. – 25 p.
68. Nevskaja J. V. Empathy as feature of M. Kulish business correspondence. 2012. – P. 179–186. (Linguistic researches : Collected scientific works G. S. Skovoroda KhNPU, Publ. 34).
69. Kozyarevych L. V. Verbal and nonverbal methods of empathy expression in dialogic discourse (on the material of English prose of XX century) : thesis of candidate of philological sciences : 10.02.04. – K., 2006. – 191 p.
70. Олпорт Ф. Личность в психологии. – СПб. : РАТЭПП, 1998. – 160 с.
71. Богачева О. Ю. Основные подходы американских психологов к проблеме эмпатии. *Ярославский педагогический вестник*. – Том II (Психолого-педагогические науки). – № 4. – 2011. – С. 275 – 281.
72. Виговська Л. П. Емпатійність як механізм реалізації суб'єкт-суб'єктної педагогічної парадигми. *Психологія: зб. наук. пр.* – К. : НПУ, 1999. – Вип. 4(7) – С. 61–66.
73. Азнабаева Л. А. Междометия как средство выражения эмпатии (на материале французского языка). *Вестник Волгоградского государственного университета*. Серия 2: Языкознание. – № 2. – 2015. – С. 63–68.
74. Азнабаева Л. А. Принцип вежливости в английском диалоге. – Уфа : РИЦ БашГУ, 2005. – 198 с.
75. Козяревич Л. В. Вербальні й невербальні засоби емпатизації діалогічного дискурсу (на матеріалі англомовної прози ХХ століття): автореф. дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.04. Київський національний лінгвістичний ун-т. – К., 2006. – 19 с.
76. Серль Дж. Что такое речевой акт? // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс. – 1986. – Вып.17: Теория речевых актов. – С.151–169.

77. Карасик В. И. Язык социального статуса. – М. : Институт языкознания РАН, 1992. – 330 с.
78. Остин Дж. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс. – 1986. – Вып.17 : Теория речевых актов. – С.22–130.
79. Почепцов Г. Г. Предложение / И.П.Иванова, В.В.Бурлакова, Г.Г.Почепцов // Теоретическая грамматика современного английского языка. – М. : Высшая школа, 1981. – С.164-281.
80. Кузнецова А. А. Иллокутивные типы вербального проявления эмпатии: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.19 “Теорія мови”. – Уфа, 2010. – 25 с.
81. Ларина Т. В. Категория вежливости в английской и русской коммуникативных культурах: монография. – М. : Изд-во РУДН, 2003. – 315 с.
82. Brown P. Politeness: Some Universals in Language Usage / P. Brown, S. C. Levinson. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – 345 p. 92
83. Арнольд И. В. Стилистика английского языка (стилистика декодирования). – М., 1990. – 301 с. 185
84. Болотов В. И. Эмоциональность текста в языковой и неязыковой вариативности (основы эмотивной стилистики текста). – Ташкент : Фан, 1981. – 116 с.
85. Механизмы экспрессивной окраски языковых единиц / В. Н. Телия // Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности / В. Н. Телия, Т. А. Графова, А. М. Шахнарович [и др.] ; отв. ред. В. Н. Телия. – М. : Наука, 1991. – С. 36–66.
86. Таценко Н. В. Категорія емпатії крізь призму лінгвістичної емотіології. Філологічні трактати. – Том 7, № 1. – 2015. – С. 50 – 60.
87. Телия В. Н. Экспрессивность как проявление субъективного фактора в языке и её прагматическая ориентация. Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности. Москва: Наука, 1991. С. 5-35. 98
88. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык: учебник для вузов. 6-е издание. Москва: Наука, 2004. 383 с.

89. Гридин В.Н. Семантика эмоционально-экспрессивных средств языка. Психолингвистические проблемы семантики. Москва: Наука, 1998. С. 113-119.
90. Балли Ш. Французская стилистика. Москва: Иностранная литература, 1961. – 365 с. 102.
91. Алефиренко Н. Ф. Спорные вопросы семантики. – М. : Гнозис, 2005. – 326 с.
92. Богданов В. В. Предложение и текст в содержательном аспекте. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ, 2007. – 280 с.
93. Бондаренко Є. В. Дискурс як об'єкт когнітивної лінгвістики. Записки романо-германської філології. – 2013. – Вип.1 (30) – С. 25–32.
94. Демьянков В. З. Текст и дискурс как термины как слова обыденного языка. Язык. Личность. Текст : сб. к 70-летию Т. М. Николаевой. – М. : Язык славянских культур, 2005. – С. 34–55.
95. Карасик В. И. О типах дискурса. Языковая личность: институциональный и персональный дискурс : сб. науч. тр. – Волгоград : Перемена, 2000. – С. 5–20.
96. Солощук Л. Вербальні та невербальні аспекти дискурсивної взаємодії як відображення полікодової природи комунікативного процесу. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Серія : Філологічні науки. Мовознавство. – Луцьк, 2013. – № 19. – С. 233–237.
97. Шевченко І. С. Когнітивно-прагматичні дослідження дискурсу // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен: Колективна монографія / під заг. ред. І.С. Шевченко. – Харків: Константа, 2005. – С. 105–117.
98. Шевченко І. С. Лексично втілені концепти: історичний вимір // *Нова філологія*. – Вип. № 64. – Запоріжжя, 2014. – С.121–126.
99. Шевченко І. С. Мовленнєвий акт і дискурс в когнітивно-прагматичному та історичному ракурсі. Переклад у наукових дослідженнях представників Харківської школи : кол. монографія. – Вінниця : Нова книга, 2013. С. 117–134.
100. Арутюнова Н. Д. Дискурс. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В.Н. Ярцевой. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – С. 136–137.

101. Dijk T. A. van. Text and Context: Explorations in the Pragmatics and Semantics of Discourse. – L.; N.Y., 1977. – 261 p.
102. Porter Abbott H. The Cambridge Introduction to Narrative. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – 252 p.
103. Бикова А. Реалізація категорії ввічливості в англomовному художньому дискурсі / Аліса Бикова, Аліна Коробко // Наукові записки. – Випуск 130. – Серія: Філологічні науки (мовознавство) – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – С. 221–225.
104. Ting-Toomey S. Conflict Face-Negotiation Theory. Conflict Management and Intercultural Communication : the Art of Intercultural Harmony – London ; New York : Routledge, 2017. – p. 123–143.
105. Empathy for pain involves the affective but not sensory components of pain / T. Singer, V. Seymour, J. O'Doherty and oth.] // Science, 2004. – N 303(5661). – P. 1157–1162.
106. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. – [2-е изд.]. – М. : УРСС, 2002. – 247 с.
107. Шевченко И. С. Концептуализация коммуникативного поведения в дискурсе // Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивнокоммуникативного анализа языка : кол. монография / под ред. И. С. Шевченко. Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2017. 246 с.
108. Вебер В. Важные шаги к помогающему диалогу. Программа тренинга, основанная на практическом опыте. Глава 1. Введение : пер. с англ. / под общей редакцией В. Е. Кагана и Е. С. Креславского. Санкт-Петербург : РАТЭПП, 1998. 41 с.
109. Moeschler J. Speech act theory and the analysis of conversations // Essays in speech act theory / D. Vanderveken, S. Kubo (eds.). Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing, 2002. P. 239—262.
110. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації. Київ : Ваклер, 2001. 216 с.
111. Leech G. N. Principles of pragmatics. London ; New York : Longman, 1983. 250 p.

112. Searle J. R. Speech acts: an essay in the philosophy of language. Cambridge : Cambridge University Press, 1969. 203p

113. Іванотчак Н. І. Лінгвокогнітивні і прагматичні параметри емпатії в англomовній дитячій прозі жанру фентезі : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04. Харків, 2017. 218 с.

114. Мартынюк А. П. Онтология языка в структурном vs когнитивнокоммуникативном функционализме: субъект ↔ объект и метод // Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка : кол. монография / под ред. И. С. Шевченко. Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2017а. 246 с.

115. Филимонова О.Е. Эмоциология текста. Анализ репрезентации эмоций в английском тексте. СПб.: Книжный Дом, 2007. 448 с. 129

116. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). Изд-во института общего среднего образования РАО, 2001. 224 с.

117. Влахов С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. М.: Международные отношения, 1980. 341 с.

118. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. М.: Изд-во “ЭТС”, 2000. 424 с.

119. Богдан С. К. Методи й методика лінгвостилістичних досліджень: методичні рекомендації для слухачів і керівників секції української мови. – Луцьк, 2011. – 28 с.

120. Власова Н.А. Основные понятия и термины по риторике. Словарь – минимум. Орел: Отдел оперативной полиграфии Орловского областного комитета государственной статистики, 2000. 143 с.

121. Головач О. А. Современные направления в лингвистике: антропологический аспект // Филология и лингвистика, 2015. 5. С. 7–11.

122. Никитин М. В. Развернутые тезисы о концептах. Вопросы когнитивной лингвистики. № 1 (001). 2004. С. 53–64.

Джерела ілюстративного матеріалу

123. C.S. Lewis The Chronicles Of Narnia (664 pages)
URL:https://martzian.files.wordpress.com/2010/12/chronicles_of_narnia.pdf
124. Клайв Стейплз Люїс. Хроніки Нарнії: Книга 1: Небіж чорнокнижника.
URL:<https://www.litmir.me/br/?b=199689&p=1>
125. Люїс, Клайв Стейплз. Хроніки Нарнії. Книга 2: Лев, Чаклунка і стара шафа.
URL:<http://booksonline.com.ua/view.php?book=174513>
126. Клайв Стейплз Люїс. Хроніки Нарнії. Книга 3: Кінь і хлопчик.
URL:<https://www.litmir.me/br/?b=199693&p=1>
127. Люїс, Клайв Стейплз. Хроніки Нарнії. Книга 4: Принц Каспійан
URL:<http://booksonline.com.ua/view.php?book=174533>
128. Люїс, Клайв Стейплз. Хроніки Нарнії. Книга 5: Срібне крісло
URL:<http://booksonline.com.ua/view.php?book=174508>
129. Люїс, Клайв Стейплз. Хроніки Нарнії. Книга 7: Остання битва
URL:<http://booksonline.com.ua/view.php?book=174507>

Довідкова література

130. Краткий словарь когнитивных терминов / [Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина; под общей ред. Е. С. Кубряковой]. – М. : Моск. гос. ун-т, 1996. – 245 с.
131. Старко В.Т. Фразлекс. Англо-український фразеологічний словник. Київ, 2014. 259 с.
132. Bedford glossary of critical and literary terms / Ross C. Murfin and Supryia. M.: Ray. 2nd ed. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 540 p.
133. Кубрякова Е. С. Концепт. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. Кубрякова, В. Демьянков и др. – М. : Изд-во МГУ, 2002. – С. 90–93
134. Merriam-Webster Online Thesaurus - <http://www.m-w.com/>
135. Телия В. Н. Коннотация. Лингвистический энциклопедический словарь (под ред. В. Н. Ярцевой). [Электронный ресурс] – М. : Директмедиа Паблишинг, 2008. – С. 2.138.

136. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Дозвілля-К, 2006. 716 с.

137. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. 2-е изд., стер. Москва: Едиториал УРСС, 2004. 569 с.

138. Concise Oxford Dictionary of Linguistics. URL: <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199202720.001.0001/acref-9780199202720>

Інтернет-джерела

139. Снігірьова Л. М. Концепт чи поняття? URL: http://www.rusnauka.com/ONG/Philologia/3_snigir_ova%2012.doc.htm

140. Laurence S. and Margolis E. Concepts and Cognitive Science. URL: <https://www.cs.nyu.edu/courses/fal107/G22.3033-006/CCS.pdf>

141. Ляпин С. Х. Концептология : к становлению. Научные труды Центроконцепта. – Архангельск : ПомГУ, 1997. Вып. 1. С. 11–35. URL: http://www.crc.pomorsu.ru/library/articles/Sbornik3/sbornik3_1.htm

142. Кравченко А.В. “Репрезентация мыслительных структур в языке” как тема научного дискурса. Когнитивные исследования языка. Вып. 12: Проблемы интегрирования частных теорий в общую теорию репрезентации мыслительных структур в языке. М.; Тамбов: ИЯ АН; ТГУ им. Г. Р. Державина, 2012. URL: <http://www.univie.ac.at/constructivism/archive/fulltexts/828.pdf>

143. Pijnenborg G. H. M. Insight in schizophrenia: associations with empathy / Gerdina Pijnenborg, Jacoba M. Spikman, Bertus Jeronimus, Andre Aleman // European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience. 2012. 263 (4): pp. 299-307. URL: http://www.researchgate.net/publication/232281027_Insight_in_schizophrenia_associations_with_empathy.

144. Билан-Котельникова Л. В. К определению понятия «экспрессивность» в современной лингвистике. Филологические науки. Теоретические и методологические проблемы исследования языка. URL: http://www.rusnauka.com/5_SWMN_2014/Philologia/3_159034.doc.htm

145. Мартынюк А. П. Опыт модусного моделирования концепта (на примере концепта CELEBRITY / ЗНАМЕНИТОСТЬ, актуализированного в англоязычном газетном дискурсе). Когниция. Коммуникация. Дискурс: междунар. сб. науч. тр. / Ред. И. С. Шевченко, В. И. Карасик. Направление «Филология». № 1. 2010. С. 93–100. URL: <http://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/home>
146. Беликов С.В. Жанр «фэнтэзи» как объект концептуально-семантического исследования. URL: http://www2.pglu.ru/upload/iblock/3f8/uch_2008_ii_00002.pdf.
147. Attebery V. Fantasy as Mode, Genre, Formula. *Fantastic Literature: a Critical Reader* [ed. D. Sander]. URL: <https://www.books.google.com.ua/>.
148. Nikolajeva M. Fairy Tale and Fantasy: From Archaic to Postmodern. URL: <http://digitalcommons.wayne.edu/marvels/vol17/iss1/8>.
149. Gamble N. *Exploring Children's Literature* / Nikki Gamble, Sally Yates. London: SAGE Publications, 2008. 217 p. URL: <http://books.google.com.ua>.
150. Mandala S. Language in Science Fiction and Fantasy. URL: <http://books.google.com.ua/>.
151. Гусарова А.Д. Тип повествования фэнтэзи (Сверхъестественность как жанровый критерий). Русская фантастика на перекрестье эпох и культур: материалы междунар. научн. конф., 21-23 мар. 2006 г. М., 2007. URL: <http://www.proza.ru/2010/06/06/972>.
152. Королькова Я.В. О соотношении литературной сказки и фэнтэзи. *Вестник ТГПУ*. 2010. Вып.8 (98). С. 142-144. URL: http://vestnik.tspu.ru/files/PDF/articles/korolkova_ya._v._142_144_8_98_2010.pdf.
153. Шамякина С.В. Литература фэнтэзи: дифференциация понятия и жанровая характеристика. URL: <http://www.philology.bsu.by/documents/>.
154. Ковтун Е.Н. Поэтика необычайного: художественные миры фантастики, волшебной сказки, утопии, притчи и мифа (на материале европейской литературы первой половины XX века). М.: МГУ, 2000. 308 с. URL: <http://www.fedydiary.ru/html/052011/13052011-06a.html>.
155. Банман П.П. Перевод значимых имен собственных. Лингвистика и лингводидактика на рубеже веков: теоретические и прикладные аспекты : регион.

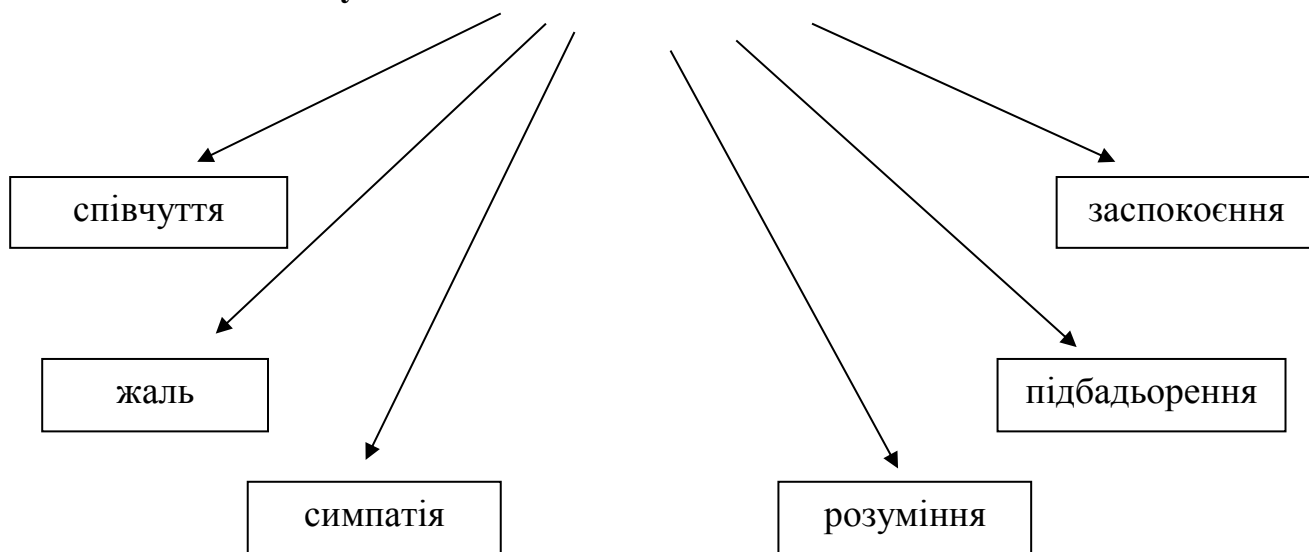
науч.-метод. заочн. интернет-конф., 1 нояб. 2009 г.: тезисы докл. Ставрополь, 2009. URL: <http://conf.stavsu.ru/conf.asp?ConfId=116&SectionId=129&action=viewreportslist>.

156. Кравченко А. В. “Репрезентация мыслительных структур в языке” как тема научного дискурса. Когнитивные исследования языка. Вып. 12: Проблемы интегрирования частных теорий в общую теорию репрезентации мыслительных структур в языке. – М.; Тамбов: ИЯ АН; ТГУ им. Г. Р. Державина, 2012. URL: <http://www.univie.ac.at/constructivism/archive/fulltexts/828.pdf>

157. Мартынюк А. П. Опыт модусного моделирования концепта (на примере концепта CELEBRITY / ЗНАМЕНИТОСТЬ, актуализированного в англоязычном газетном дискурсе). Когниция. Коммуникация. Дискурс: междунар. сб. науч. тр. / Ред. И. С. Шевченко, В. И. Карасик. – Направление “Филология”. №1. 2010. С. 93–100. URL: <http://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/home>

ДОДАТКИ

Ілокутивні типи емпатичних висловлювань

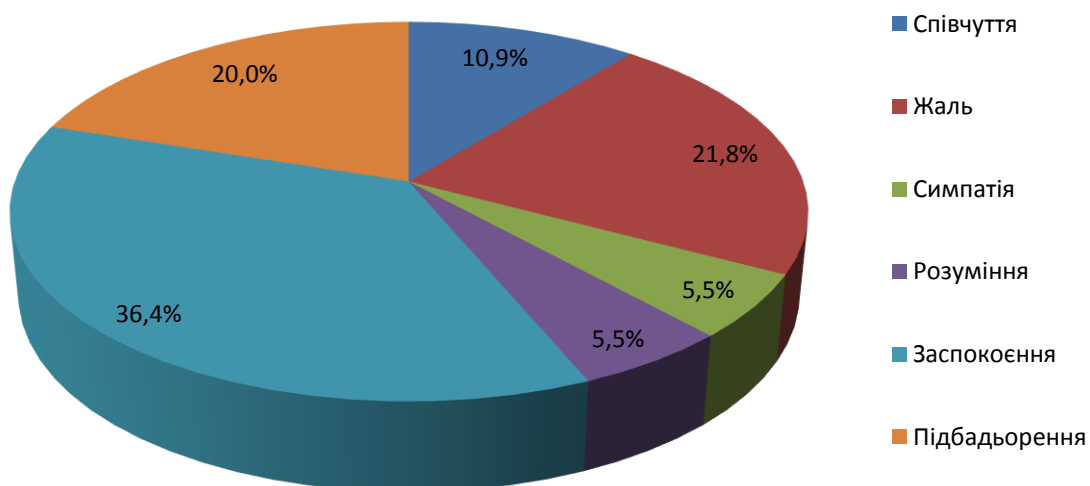
Типи емпатії

Семи, які позначають реакцію мовця в діалогічному українському та англомовному дискурсах

<u>Реакція мовця</u>	<u>Вираження в українському дискурсі</u>	<u>Вираження в англомовному дискурсі</u>
Позитивна реакція	Не хвилюйся Не вибачайся Все добре. Все файно.	Don't worry Don't be sorry
Негативна реакція	Дивак Чудило Зірвіголова Скажений	Stupid Crackpot Strange
Реакція жалю	Лишенько Біднесенька Бідна голівонько Бідолашна	Poor Sorry

**Частотність вживання ілокутивних типів вираження емпатії у дитячій прозі
фентезі Клайва Льюїса «Хроніки Нарнії»**

Частотність вживання трансформацій при перекладі емпатичних висловлювань у творі Клайва Льюїса «Хроніки Нарнії»

Перекладацька трансформація	Текст оригіналу	Текст перекладу
<i>Конкретизація (37,3%)</i>	My <i>poor</i> child, she said in quite a different voice, how cold you look! Come and sit with me here on the sledge and I will put my mantle round you and we will talk. [123, 14].	Моє <i>бідлашне</i> дитя, — заговорила вона зовсім іншим тоном, — бачу, ти замерз. Підійди-но і сядь біля мене, я вкрию тебе мантиєю і ми собі поговоримо. [125].
<i>Генералізація (25,4%)</i>	<i>Dear Prince</i> , you must leave this castle at once and go to seek your fortune in the wide world. Your life is in danger here. [123, 106].	<i>Любий</i> принце, ти мусиш негайно покинути цей замок і піти шукати щастя у широкому світі. Твоє життя в небезпеці. [127]
<i>Модуляція (20,3%)</i>	That was my folly, Edmund, said Queen Susan, of which <i>I cry you mercy</i> . [123, 420]	Я поводитись нерозважливо, Едмунде, — відповіла королева Сюзан. — <i>Прошу, вибачте мене</i> . [126, 10]
<i>Антонімічний переклад (8,5%)</i>	Oh, come on, Pole, <i>buck up</i> , said Scrubb's voice. After all, it is an adventure. [123, 314]	О, ну ж бо, Поул, <i>не вішай носа</i> , - сказав Скраббів голос. - Зрештою, це ж пригода. [128, 26]
<i>Дослівний переклад (5,1%)</i>	Quick, some of you! Take them away. Give them food and wine and baths. Comfort	А ну мерщій, хто-небудь! Заберіть їх. Дайте їжі, вина, зробіть ванну.

	the little girl. <i>Don't cry, little girl</i> , or you won't be good for anything when the feast comes. [123, 335]	Заспокойте маленьку дівчинку. <i>Не плач, маленька дівчинко</i> , а то на учті ти будеш ні до чого. [128, 45]
Членування речень (3,4%)	Is anything wrong? whispered Shasta to Aravis. – Oh <i>it's all very well for you</i> , whispered Aravis rather savagely. What would you care about Tashbaan? [123, 415]	Щось сталося? — пошепки спитав Шаста Аравісу. – <i>Та ні. Все гаразд. Принаймні для тебе</i> , — тихо, але з притиском відповіла вона. [129, 8]